

**UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA**

Katedra bohemistiky

PAVLÍNA MATOUŠOVÁ
Česká filologie – Anglická filologie
2. ročník navazujícího magisterského studia

**REGIONÁLNĚ PŘÍZNAKOVÉ PRVKY V MLUVĚ
OBYVATEL DVORA KRÁLOVÉ NAD LABEM**

Regionally Marked Elements in the Speech of the Inhabitants
of Dvůr Králové nad Labem

Magisterská diplomová práce

Vedoucí práce: doc. PhDr. Josef Jodas
Olomouc 2009

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala sama, pouze s pomocí literatury, která je uvedena níže.

Tato práce obsahuje 154 760 znaků.

V Olomouci 27. 4. 2009

.....

Děkuji doc. PhDr. Josefu Jodasovi za odborné vedení diplomové práce, všem dotazovaným za pomoc a ochotu při vyplňování dotazníků a pořizování nahrávek, své rodině a nejbližším za podporu.

Anotace

Cílem této práce je poznat, jaký podíl mají regionálně příznakové prvky v mluvě obyvatel Dvora Králové nad Labem a jeho nejbližšího okolí a jak se liší četnost výskytu těchto jevů v mluvě jednotlivých generacích. Věnujeme se souboru diferenčních hláskových, morfologických a lexikálních prvků užívaných obyvateli Dvora Králové v projevech běžně dorozumivacího stylu. Práce navazuje na bakalářskou práci Běžně mluvený jazyk nejmladší generace v městě Dvůr Králové nad Labem. Výsledky původní práce srovnáme s údaji o mluvě předchozích generací obyvatel téhož území, abychom zjistili, zda a do jaké míry územně příznakové prvky z mluvy mládeže ustupují.

Klíčová slova: regionálně příznakové prvky, běžně mluvený jazyk, nářečí, dialekt, obecná čeština, městská mluva, severovýchodočeská nářeční oblast, podkrkonošské lexikum, nivelizace.

OBSAH

1 Úvod	8
1.1 Předmět a cíl práce	8
1.2 Charakteristika zkoumané oblasti	9
2 Metody zkoumání	11
2.1 Způsob získání jazykového materiálu	11
2.2 Údaje o dotazovaných	14
2.2.1 Původ a místo bydliště respondentů	14
2.2.2 Původ rodičů respondentů	16
2.2.3 Věk respondentů	17
2.2.4 Sociální zařazení	18
2.2.5 Pohlaví respondentů	18
2.2.6 Mluvčí v nahrávkách autentického projevu	18
3 Regionálně příznakové prvky v mluvě obyvatel Dvora Králové nad Labem a jeho nejbližšího okolí	19
3.1 Obecněčeské jevy	19
3.1.1 Úženi $é > i$	19
3.1.1.1 V základu slova	19
3.1.1.2 V koncovkách tvrdé adjektivní a zájmené deklinace	20
3.1.2 Diftongizace $y(i) > ej$	21
3.1.2.1 V základu slova	21
3.1.2.2 V předponě vý-	22
3.1.2.3 V koncovkách adjektiv	22

3.1.2.4	Po ostrých sykavkách	24
3.1.3	Protetické v	25
3.1.3.1	U plnovýznamových slov	25
3.1.3.2	V předložkách a zájmenech	28
3.1.4	Unifikační tendence	30
3.1.4.1	Koncovka [-i,-í] v nom. pl. m., f., n. adjektiv a zájmen	30
3.1.4.2	Koncovka -ma v nom. pl. substantiv, adjektiv, zájmen	31
3.2	Oblastní severovýchodočeské jevy	34
3.2.1	Koncovka -ej v instr. sg. feminin měkkého zakončení	34
3.2.2	Koncovka -oj v dativu a lokálu sg. životných maskulin	36
3.2.3	Dativ plurálu rodinných jmen zakončený na -om	38
3.2.4	Tvar slovesa být ve 2. osobě singuláru	39
3.2.4.1	Pomocné sloveso <i>být</i>	39
3.2.4.2	Sloveso být ve funkci spony nebo jako existenciální	40
3.2.5	3. osoba plurálu indikativu přezenta	41
3.2.6	Tvary přičestí minulého u sloves 1. a 2. třídy	43
3.2.7	Kategorie výsledného stavu	45
3.2.8	Tvar instr. sg. a-kmenů maskulin zakončený na -em	46
3.2.9	Nominativ akuzativ plurálu životných maskulin	48
3.2.10	Jména v přivlastňovací funkci	49
3.2.11	Přivlastňovací zájmena <i>můj, tvůj, svůj</i>	52
3.2.12	Dativ osobního zájmena <i>já</i> v nedůrazném postavení	53
3.2.13	Komparativ a superlativ příslovcí	54
3.2.14	Rozdíly v kvantitě hlásek	55
3.2.14.1	Krácení vokálů (spisovná délka × nespisovná krátkost)	55
3.2.14.2	Dloužení vokálů (spisovná krátkost × nespisovná délka)	59

3.2.15	Zbytky málo frekventovaných nářečních jevů	61
3.2.15.1	Obouretné <i>u</i>	61
3.2.15.2	Zjednodušená výslovnost skupiny <i>vje</i>	62
3.3	Regionálně příznakové lexikum	62
3.3.1	Oblastní severovýchodočeské lexikum	63
3.3.1.1	Péče o dům a zahradu	63
3.3.1.2	Rostliny a živočichové	69
3.3.1.3	Počasí	73
3.3.1.4	Člověk	75
3.3.1.5	Vzhled a oblékání	78
3.3.1.6	Práce v kuchyni	81
3.3.2	Podkrkonošská slovní zásoba	82
3.3.2.1	Slova živě zastoupená	83
3.3.2.2	Slova vycházející z užití	85
3.3.2.3	Slova téměř vyšlá z užití	88
3.3.2.4	Slova vyšlá ze slovní zásoby nejmladších mluvčích	91
3.3.2.5	Slova vyšlá ze slovní zásoby mluvčích všech generací	94
4	Závěr	97
5	Použitá literatura	100
6	Přílohy	103
6.1	Vzor dotazníku	103

1 Úvod

Tradiční nářečí území Čech, která v dřívějších dobách zastávala funkci prostředku běžně dorozumivacího stylu, dnes vlivem nivelizačních tendencí z mluvy obyvatel ustupují. Nejpatrnější je to zvláště v městských oblastech, kde se v současnosti udržují jen nářeční jevy s tradičně silným postavením. Vedle nich se na utváření tzv. běžně mluveného jazyka podílí také obecná čeština a jazyk spisovný.

Nivelizační tendence se v mluvě městských obyvatel prosazují pozvolna, mluva mladších generací je proto více nivelizována nežli mluva generací předchozích. Zajímá nás, jak se v jazyce každodenní komunikace tří po sobě jdoucích generací měnil výskyt prvků původního severovýchodočeského dialektu, nakolik se v něm uplatňovaly a uplatňují jevy interdialektické a jak se prosazují prvky spisovně české.

1.1 Předmět a cíl práce

Cílem této práce je popsat a charakterizovat soubor diferenčních hláskových, morfologických a lexikálních prvků užívaných obyvateli Dvora Králové nad Labem v projevech běžně dorozumivacího stylu. Práce navazuje na naši bakalářskou práci¹, která se zabývala běžnou mluvou nejmladší generace tohoto území. Výsledky původní práce srovnáme s údaji o generaci střední a staré, abychom zjistili, jak se liší podíl územně příznakových prvků v mluvě těchto tří generací. Výsledná data pak porovnáme s výsledky jiných dialektologických prací, které se také zabývají nářečními oblastmi severovýchodních Čech.

Kritériem řazení podkapitol je především frekvence výskytu jednotlivých jevů. Proto nevycházíme z tradičního dělení rovin na hláskoslovnou a tvaroslovnou, ale zabýváme se nejprve prvky interdialektickými, tj. obecněčeskými (úžení *é* > *í*, diftongizace *y(i)* > *ej*, protetické *v-* a unifikační tendence v koncovkách 1. pl adjektiv a zájmen všech rodů a 7. pl substantiv, adjektiv a zájmen všech rodů), a poté prvky

¹ Matoušová, P.: Běžně mluvený jazyk nejmladší generace v městě Dvůr Králové nad Labem. Olomouc 2007.

tradičního severovýchodočeského dialektu. V samostatné kapitole se pak budeme zabývat změnami v rovině lexikální.

1.2 Charakteristika zkoumané oblasti

Město Dvůr Králové nad Labem leží na horním toku řeky Labe (cca 300 m.n.m.) v tzv. Královédvorské kotlině a územně spadá do Královéhradeckého kraje. Oblast tzv. Zvičinsko-koclěrovského hřbetu, s níž Dvůr Králové sousedí, je již geologickou součástí Krkonošského podhůří.

Původní osada z poloviny 12. století byla povýšena na město nejspíše koncem 13. či počátkem 14. století. Od 15. století se Dvůr stal věnným městem českých královen a dostal přídomek Králové.² Za dobu jeho existence zasáhla město řada válek a povstání. V 15. století to byly války husitské, v polovině 16. století účast v povstání proti Ferdinandu I., za třicetileté války bylo město několikrát vydrancováno švédskými, saskými i císařskými vojáky. Následovala válka o rakouské dědictví a sedmiletá válka.³

Výrazný hospodářský rozvoj města od konce 18. a především v 19. století souvisel s textilním řemeslem. Regionální význam města rostl, takže se dokonce stalo střediskem obchodu a řemesel. V druhé polovině 19. století zasáhla celý hradecký region rakousko-pruská válka.⁴ Od 80. let 19. století se nicméně začal textilní průmysl ve městě prudce rozvíjet, se vznikem textilních továren se rozšiřovala i nabídka pracovních příležitostí, takže sem z blízkého i vzdálenějšího okolí přicházeli lidé za prací. Během posledních dvou desetiletí devatenáctého a prvního desetiletí dvacátého století se počet obyvatel Dvora Králové více než zdvojnásobil.⁵

² Tomková, E. - Jiříčková, A.: Dvůr Králové nad Labem a okolí. Historie a současnost ve fotografii. Dvůr Králové nad Labem 2005, s. 10.

³ Tamtéž, s. 13.

⁴ Tamtéž, s. 18.

⁵ Z původních 7 000 obyvatel v roce 1880 bylo v roce 1910 již 15 000. Srov. Tomková, E. - Jiříčková, A.: Dvůr Králové nad Labem a okolí. Historie a současnost ve fotografii. Dvůr Králové nad Labem 2005, s. 21.

Ve dvacátém století měla největší vliv na složení obyvatel a jejich jazyk druhá světová válka. Mnohé obce v okolí Dvora Králové byly součástí Sudet⁶ a město samo tak leželo na jejich hranici. Odsun německého obyvatelstva po roce 1945 pak výrazně ovlivnil národnostní skladbu obyvatel a samozřejmě i jejich mluvu.

Od roku 1945 docházelo k dalšímu přílivu obyvatel z blízkých vesnic. Vedle tradičního průmyslu textilního se začal prosazovat i průmysl strojírenský. Značná část strojírenských i textilních továren však od 90. let 20. století zanikla a spolu s úbytkem pracovních příležitostí dochází také k odchodu místních, zejména mladších obyvatel za prací, především do větších měst.

V současné době žije v městě Dvůr Králové nad Labem asi 16 300 stálých obyvatel. Průměrný věk obyvatelstva je poměrně vysoký, asi 41 let.⁷

⁶ Z nejbližších obcí jsou to Hřibojedy, Huntířov, Kocléřov a Záboří. Srov. Tomková, E. - Jiříčková, A.: Dvůr Králové nad Labem a okolí. Historie a současnost ve fotografii. Dvůr Králové nad Labem 2005, s. 38.

⁷ Geografická charakteristika [online]. 1999-2009 [cit. 2009-03-09]. Dostupný z WWW: <<http://www.dvurkralove.cz/index.php?iSubMenu=39#6>>.

2 Metody zkoumání

2.1 Způsob získání jazykového materiálu

K získání jazykového materiálu pro výzkum běžně mluveného jazyka střední a starší generace nám sloužila především metoda dotazníků. Oproti nahrávkám autentických mluvených projevů je tato metoda méně náročná na čas, umožňuje oslovit více mluvčích a také následné zpracování a porovnávání výsledků je snazší. Na získaném materiálu se neprojeví působení mimojazykových vlivů (emoční rozpoložení, vliv okolního prostředí, výběr tématu), s nímž je třeba počítat při nahrávkách autentických projevů. Na konkrétní jazykové jevy se lze v dotaznících zaměřit opakovaně, proto jsou výsledky zkoumání založeny na dostatečném množství příkladů.⁸ Dotazníková metoda však bohužel neumožňuje zkoumání některých hláskoslovných nářečních prvků, jejichž přítomnost ve své mluvě si respondenti většinou neuvědomují, takže je při vyplňování dotazníků nevedou. Těmto nářečním jevům se proto v této práci věnujeme pouze okrajově.

Dotazník jsme sestavili podle vzoru dotazníku, který jsme v roce 2006 použili při výzkumu běžně mluveného jazyka nejmladších obyvatel Dvora Králové nad Labem, což umožnilo objektivnější srovnání dat získaných od všech tří generací. Zadané věty a konkrétní slova, na nichž jsme sledovali výskyt jednotlivých nářečních jevů, jsou proto v obou dotaznících shodné, aby nedošlo k nežádoucímu zkreslení výsledků, např. odlišným slovosledem.

Dotazník se skládá ze šesti částí podle způsobu zadání. Na začátku celého dotazníku a znovu před každou jednotlivou částí byli respondenti instruováni, aby odpovídali tak, jak jsou zvyklí mluvit v každodenní neoficiální komunikaci, v uvolněném rozhovoru s příbuznými či přáteli. Ani tak bohužel všichni nepochopili, že se nejedná o test, který má ověřit jejich znalosti gramatiky, a vyplňovali dotazník spisovnou češtinou. Z rozhovoru s mnohými z nich ovšem víme, že se ve skutečnosti

⁸ Bohumír Dejmek ve své práci o mluvě nejstarších obyvatel Hradce Králové uvádí obtíže, které měl při ověřování výskytu některých jazykových jevů, jež se v nahrávkách mluvy starých Hradečanů neobjevily v dostatečné míře, takže mohl procenta jejich výskytu jen odhadovat. Srov. Dejmek: Mluva nejstarší generace Hradce Králové. Hradec Králové 1981, s. 68.

spisovně nevyjadřují. Takto špatně vyplněné dotazníky jsme proto nemohli použít, protože by došlo k velkému zkreslení výsledků ve prospěch spisovných variant.

Součástí dotazníku byly základní socio-demografické údaje o respondentech: rok a místo narození, současné bydliště a odkdy na tomto místě žijí, místo původu jejich rodičů a místa delších pobytů dotazovaných, které by mohly nějak významně ovlivnit jejich vyjadřování.

V první, nejrozsáhlejší části dotazníku měli respondenti doplňovat vynechaná slova či části slov do zadaných vět. Pro snazší pochopení jsme u některých slov napověděli několik písmen, ale jen tolik, aby to neovlivnilo rozhodování mluvčích ve prospěch spisovné či nářeční varianty. Doplňování slov, kde nebyla nápověda možná, činilo dotazovaným největší potíže.

Ve druhé části měli respondenti převést zadané věty či fráze do určitých tvarů, zadaných pro každou větu či frázi zvlášť v závorce. Zatímco studentům nedělala tato část až na výjimky výraznější potíže, mnozí mluvčí střední a zejména starší generace měli potíže s převedením vět do požadovaných tvarů⁹, což je vzhledem k vysokému věku některých respondentů pochopitelné. Také se zde nejvíce projevil vliv spisovného jazyka.

Třetí část dotazníku obsahovala věty s vynechanými slovy, která měli respondenti podle smyslu do vět doplnit. Tato slova byla za každou větou uvedena v závorce v základním tvaru, takže jejich většinou doplnění nečinilo dotazovaným potíže.

Ve čtvrté části dotazníků byly zadané věty s dvěma či více variantami sledovaných výrazů, z nichž mluvčí vybírali a podtrhávali variantu, kterou by v dané větě nejspíše použili. Pokud si respondent nedokázal z nabízených výrazů vybrat, měl možnost k příslušné větě vlastní tvar doplnit.

⁹ Např. s převedením slovního spojení v instrumentálu ze singuláru do plurálu, případně věty v nominativu sg. do instrumentálu pl. Přitom jsme používali tradiční číselné označení pádů a české výrazy „jednotné“ vs. „množné číslo“.

Původní pátý a šestý oddíl dotazníku, které byly zaměřeny na nářeční lexikum a s nimiž jsme nakonec v bakalářské práci z různých důvodů nepracovali¹⁰, jsme nahradili jiným, snáze srozumitelným a lépe zpracovatelným zadáním. Tuto část dotazníku jsme rozdali znovu i příslušníkům nejmladší generace, ale záměrně ne těm, kteří vyplňovali původní dotazník, protože by jím mohli být ovlivněni.¹¹

Pátý oddíl obsahoval tabulku se zadanými slovy, u nichž měli dotazovaní do kolonek „Používám“, „Znám, ale nepoužívám“ a „Neznám“ křížkem označit, co pro ně o daném slově platí. Respondenti měli také do kolonky „Znám, ale nepoužívám“ uvést, odkud dané slovo znají.¹² Dotazované jsme též požádali, aby v případě, že dané slovo znají, uvedli stručně jeho význam. Bohužel tento požadavek ne všichni splnili.

V posledním, šestém oddílu dotazníku měli respondenti opět v zadaných větách vybírat ze dvou až pěti variant výraz, který by nejspíše použili. Varianty obvykle zahrnovaly výraz spisovný a výrazy nářeční, které by se mohly na sledovaném území vyskytovat.

Kromě dotazníku jsme jako zdroj materiálu chtěli použít také nahrávky autentického projevu. Vzhledem k neochotě většiny mluvčích nechat se nahrávat však nemáme dostatek materiálu, proto jako hlavní zdroj dat slouží materiál získaný metodou dotazníkovou a nahrávky používáme v několika případech pouze doplňkově. Při jejich přepisu postupujeme podle stejných pravidel jako autoři Českých nářečních textů.¹³

¹⁰ Hlavním důvodem byl požadovaný rozsah práce, který by jejím rozšířením o lexikální složku velmi narostl. Dalším důvodem bylo ne zcela vhodné zadání, které ztěžovalo zpracování dat.

¹¹ Původní mladí respondenti se např. mohli od kamarádů dozvědět význam nářečních slov, která při vyplňování dotazníku neznali. Pokud by teď uvedli, že tato slova pasivně znají, nežádoucím způsobem by to zkreslilo výsledky výzkumu.

¹² O tom více v kapitole o lexiku.

¹³ Lamprecht, A. a kol: Český nářeční texty. Praha 1976.

2.2 Údaje o dotazovaných

Dotazník jsme rozdali 50 příslušníkům střední generace (30-59 let), z nichž bylo možné použít 44 řádně vyplněných dotazníků, a 50 příslušníkům generace staré (60 a více let), z nichž jsme použili 46 řádně vyplněných dotazníků. Novou verzi lexikálního oddílu dotazníku jsme navíc rozdali 50 studentům nejmladší generace (studenti vyšších tříd gymnázia, věk 15-19 let), která nám poslouží k mezigeneračnímu srovnání v kapitole o nářeční slovní zásobě. Pro kapitolu, která se zabývá nářečními jevy hláskoslovnými a tvaroslovnými, jsme nezjišťovali nové údaje, ale pracujeme s výsledky původního výzkumu z roku 2006, kdy jsme zpracovali 104 řádně vyplněných dotazníků od studentů žijících na sledovaném území.¹⁴

2.2.1 Původ a místo bydliště respondentů

Dotazníky jsme rozdali obyvatelům Dvora Králové nad Labem a jeho nejbližšího okolí, za něž považujeme (stejně jako v předchozí práci) vesnice ležící v okruhu 10 km od města. Některé původní obce jsou dnes součástí Dvora Králové, jiné si dosud zachovaly svou samostatnost. Byla by možná a jistě pochopitelná námitka, že mluva vesnických obyvatel by mohla být výrazně více nářeční než mluva městských obyvatel. Pro zařazení vesnických mluvčích do našeho výzkumu hovoří několik skutečností. Jednak mnozí z dotazovaných, kteří žijí mimo Dvůr Králové, se ve městě narodili, část života tam žili, často odtamtud pocházejí jejich rodiče, jednak mnozí z vesnických obyvatel žijí na vsi, kam takzvaně „utekli“ z města, ve Dvoře Králové však nadále pracují, jejich děti tam chodí či chodily do školy, žijí tam jejich přátelé. Život obyvatel města a okolních vesnic je proto velmi provázaný a nelze mluvit o kulturní či jazykové separaci vesnických a městských obyvatel. Problematická by se mohla zdát mluva velmi starých obyvatel, kteří se na vesnici narodili, z téhož místa pocházeli oba jejich rodiče a oni sami tam celý život žijí i pracují. Takových respondentů však bylo ve vybraných dotaznicích zanedbatelné

¹⁴ Nepředpokládáme, že se mluva nejmladší generace za dva a půl roku od posledního výzkumu nějak výrazně změnila, proto se domníváme, že je možné pracovat s údaji z původního výzkumu.

minimum, proto se jimi nebudeme zabývat zvlášť, ale zahrneme je mezi ostatní dotazované.

V následující tabulce je přehled míst, které respondenti uvedli jako svá bydliště. Pro srovnání uvádíme i statistické údaje o respondentech původního výzkumu (Nejmladší generace I) a studentech, kteří vyplňovali novou verzi lexikální části dotazníku (Nejmladší generace II). Procentuální hodnoty zaokrouhlujeme podle běžných pravidel s přesností na 0,5 %.

Bydliště	Nejmladší generace I		Nejmladší generace II		Střední generace		Nejstarší generace	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Dvůr Králové n.L.	81	78 %	33	66 %	30	68 %	38	83 %
Bílá Třemešná	1	1 %	1	2 %	1	2 %	1	2 %
Dolní Brusnice	2	2 %	2	4 %	-	-	-	-
Doubravice	1	1 %	1	2 %	-	-	1	2 %
Dubeneč	3	3 %	2	4 %	1	2 %	-	-
Choustníkovo Hradiště	3	3 %	-	-	2	4,5 %	-	-
Kočeře	1	1 %	-	-	1	2 %	2	2 %
Kohoutov	-	-	1	2 %	-	-	-	-
Lanžov	2	2 %	-	-	1	2 %	-	-
Libotov	-	-	1	2 %	-	-	-	-
Mostek	-	-	-	-	1	2 %	-	-
Nemojov	-	-	2	4 %	1	2 %	-	-
Nové Lesy	-	-	2	4 %	1	2 %	1	2 %
Třebihošť	2	2 %	-	-	-	-	-	-
Vítězná	5	5 %	1	2 %	5	11 %	3	6,5 %
Zábřezí	1	1 %	1	2 %	-	-	-	-
Zdobín	-	-	1	2 %	-	-	-	-
Žireč	1	1 %	2	4 %	-	-	-	-
CELKEM	104		50		44		46	

Za hlavní kritérium pro prvotní výběr respondentů jsme stanovili, že musí pocházet ze Dvora Králové či nejbližšího okolí. Ze všech dotazovaných pouze jedna žena z nejstarší generace tuto podmínku nespĺňovala. Protože se ale narodila v srbském Bělehradě a oba její rodiče pocházeli ze Dvora Králové, kam se ještě před začátkem školní docházky své dcery vrátili, nepovažovali jsme za nutné tuto ženu z našeho zkoumání vyloučit.

2.2.2 Původ rodičů respondentů

Protože velký význam na utváření jazykových zvyklostí mluvčích mají zejména v dětství a dospívání jejich rodiče, není ani jejich původ pro náš výzkum bez významu. Pro jejich velkou rozmanitost neuvádíme jednotlivá místa původu rodičů, ale dělíme je do několika širších kategorií. Protože se rozdělení území Čech zcela nekryje s jednotlivými nářečnými oblastmi, zajímal nás nářeční původ rodičů, nikoli konkrétní kraj, z něhož pocházejí.

Jak je vidět z tabulky, nejvíce mluvčích vyrůstalo s rodiči, z nichž jeden či oba pocházeli ze Dvora Králové nebo z jiné oblasti severovýchodočeského nářečního regionu. Jen velmi málo mluvčích mělo rodiče, z nichž ani jeden nepocházel ze SVČ oblasti. Proto lze předpokládat, že je naše skupina respondentů z tohoto hlediska kompaktní, a neměla by tedy obsahovat prvky jiných nářečí.

Původ rodičů	Nejmladší generace I	Nejmladší generace II¹⁵	Střední generace	Nejstarší generace
Oba rodiče pocházejí z DK či blízkého okolí	57	30	14	24
Jeden rodič pochází z DK a druhý z jiné oblasti SVČ	16	12	8	4
Oba rodiče pocházejí z jiné oblasti SVČ	7	0	6	6
Jeden rodič pochází z DK a druhý z oblasti mimo SVČ	12	5	4	6
Jeden rodič pochází ze SVČ a druhý z oblasti mimo SVČ	10	1	8	2
Oba rodiče pocházejí z oblasti mimo SVČ	2	0	1	1
Místo původu rodičů nebylo uvedeno	-	2	3	3
CELKEM	104	50	44	46

¹⁵ U druhé skupiny nejmladších dětí se vyskytly také ve dvou případech odpovědi, kdy místo původu otce chybělo. Zřejmě jde o případy, kdy otec s rodinou nežije, případně ho dotazovaný ani nezná, proto ani jeho eventuální vliv na mluvu jeho potomka není relevantní a tyto dva případy jsme zahrnuli do kategorie „Oba rodiče pocházejí z DK a blízkého okolí.“ Bližší zkoumání rodinných poměrů nám nepřipadalo vhodné a z hlediska našeho výzkumu jde o údaj zanedbatelný.

2.2.3 Věk respondentů

Při výběru představitelů nejmladší generace jsme se soustředili na mluvčí mezi 15 a 19 lety věku. Nezkoumali jsme tedy mluvu úplně nejmladších dětí (vzhledem k obtížnosti dotazníku by to asi nebylo možné, museli bychom dotazník zjednodušit), ani nejstarších příslušníků mladé generace, jejichž generační zařazení je poměrně problematické.¹⁶ Pro úplnost opět uvádíme údaje o obou skupinách respondentů nejmladší generace. Mluvčí dělíme do skupin ne podle aktuálního věku, ale podle roku narození.

Nejmladší generace I	1987	1988	1989	1990	1991	CELKEM
Počet	12	20	29	31	12	104
Procenta	11,5 %	19 %	28 %	30 %	11,5 %	

Nejmladší generace II	1989	1990	1991	1993	1994	CELKEM
Počet	6	17	8	12	7	50
Procenta	12 %	34 %	16 %	24 %	14 %	

Nepovažujeme za statisticky významné uvádět přesný rok narození respondentů střední a nejstarší generace. Řadíme je tedy pouze do skupin podle desetiletí, v němž se narodili.

Střední generace	1950 – 1959	1960 – 1969	1970 – 1979	CELKEM
Počet	23	16	5	44
Procenta	52 %	36 %	11 %	

Nejstarší generace	1920 – 1929	1930 – 1939	1940 – 1949	CELKEM
Počet	12	13	21	46
Procenta	26 %	28 %	46 %	

¹⁶ Za generační přelom zde nelze zcela jednoznačně považovat tradičně uváděnou hranici 30 let věku. Mnozí mladí lidé opouštějí svou rodinu původu již po ukončení střední školy, začínají pracovat a zakládají svou rodinu reprodukce kolem 20. roku života. Jiní naopak žijí u rodičů a studují na vysoké škole ještě ve 30 letech, proto nelze zcela jednoznačně říci, od kdy již patří do generace střední. V našem výzkumu se touto problematikou ovšem nemusíme hlouběji zabývat, protože naši mladí dotazovaní jsou všichni ještě studenty středních škol.

2.2.4 Sociální zařazení

U střední a starší generace jsme se též chtěli zaměřit na stupeň dosaženého vzdělání jako indikátor sociálního statutu respondentů. Lze předpokládat, že pokud bychom dělali průzkum jen mezi lidmi se základním vzděláním či mezi vysokoškolsky vzdělanými lidmi, byly by zde patrné rozdíly. Zejména vysokoškolsky vzdělaní lidé mohou pociťovat některé nářeční prvky jako méně prestižní a ve své mluvě se jim podvědomě, či úmyslně vyhýbají (např. „maj doma králici“, „půjdeme tam s Jirkem, s tátém“ či některé lidové lexikum). Bohužel skoro polovina respondentů stupeň dosaženého vzdělání nesdělila, takže zde statistiku jejich vzdělání neuvádíme. Z dotazníků lidí, kteří své vzdělání uvedli, lze usuzovat na přibližně stejné zastoupení obyvatel s vyučením, střední školou a s vysokoškolským vzděláním.

2.2.5 Pohlaví respondentů

Protože jsme od dotazovaných požadovali jméno a příjmení jen jako nepovinný údaj, velká část z nich vyplnila dotazník anonymně. Nelze proto určit procentuální zastoupení pohlaví. Nepředpokládáme však, že by pohlaví dotazovaného mohlo nějak výrazně ovlivnit výsledky průzkumu.

2.2.6 Mluví v nahrávkách autentického projevu

Jako doplňkový zdroj dat použijeme také autentické nahrávky získané od 9 příslušníků nejmladší generace (4 chlapci a 5 dívek), 4 členů generace střední (1 muž a 3 ženy) a 3 příslušníků generace nejstarší (1 muž a 2 ženy). Půjde nám přitom zejména o ty jevy, jejichž výskyt v mluvě dvorských obyvatel se z dotazníků nepodařil dostatečně doložit. Všichni nahrání mluvčí se podíleli na dotazníkovém výzkumu, pocházejí ze Dvora Králové a stále zde žijí.

3 Regionálně příznakové prvky v mluvě obyvatel Dvora Králové nad Labem a jeho nejbližšího okolí

Za regionálně příznakové prvky lze považovat jak prvky nářečí užšího regionu severovýchodních Čech, kam Dvůr Králové nad Labem územně patří, tak i prvky interdialektické, společné pro celý region Čech. V lexikální oblasti se zaměříme také na prvky menších podoblastí severovýchodočeské nářeční oblasti, zejména na slovní zásobu Podkrkonoší.

3.1 Obecněčeské jevy

3.1.1 Úženi $e > i$

Úženi $e > i$ se považuje za nejstabilnější obecněčeský jev.¹⁷ Uplatňuje se jednak v základu slov, jednak v koncovkách adjektivní a zájmené deklinace.

3.1.1.1 V základu slova

Úženi $e > i$ jsme sledovali v základu slova *polévka*.¹⁸ U všech tří generací jsme zaznamenali téměř výhradní zastoupení zúžené podoby *polívka*.

	polívku*		polévku		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	44	100 %	0	0 %	44
Střední generace	44	96 %	2	4 %	46
Nejmladší generace ¹⁹	98	96 %	4	4 %	102

* zahrnuje i zkrácený tvar *polívku*

Podobné hodnoty zaznamenal Bohumír Dejmeck ve svých výzkumech mluvy nejstarších a nejmladších obyvatel Hradce Králové, častěji přitom překvapivě

¹⁷ Dejmeck, B.: Běžně mluvený jazyk nejmladší generace Hradce Králové. Hradec Králové 1987, s. 20. Jančáková, J.: Frekvence základních obecně českých hláskoslovných jevů v nářečních projevech, NŘ 57, 1974, s. 184.

¹⁸ Ve větě s vynechanou částí sledovaného slova „Nejradši mám nudlovou po_____.“

¹⁹ Jak již bylo řečeno, v kapitolách věnujících se rovině hláskoslovné a tvaroslovné rovině pracujeme u nejmladší generace s údaji získanými v předchozí práci. Srov. Matoušová, P.: Běžně mluvený jazyk nejmladší generace v městě Dvůr Králové nad Labem. Olomouc, 2007.

v mluvě generace nejmladší: 99 %, v generaci nejstarší pak 87 %.²⁰ Téměř stoprocentní výskyt uvádí i Jana Jančáková ve svém článku z roku 1974.²¹

3.1.1.2 V koncovkách tvrdé adjektivní a zájmenné deklinace

Úženi v koncovkách adjektiv tvrdé deklinace lze sledovat na slově *pěkné (holky)* společně s jiným obecněčeským jevem – unifikační tendencí v plurálu m., f. a n. adjektiv a zájmen²². Variantu *pěkný (holky)* zde u všech tří generací zvolilo více než 90 % dotazovaných.

	pěkný holky		pěkné holky		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	42	100 %	0	0 %	42
Střední generace	40	93 %	3	7 %	43
Nejmladší generace	92	92 %	7	8 %	99

Téměř stoprocentní zastoupení zúžených podob uvádějí ve svých pracích také Jančáková a Dejmek.²³

Úženi v koncovkách zájmen jsme sledovali na slově *svůj* v genitivu sg. maskulin. Respondenti doplňovali toto zájmeno do věty *Prázdniny bez _____ kamaráda si nedovedu představit.*

	svýho		svého		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	46	100 %	0	0 %	46
Střední generace	33	78,5 %	9	21,5 %	42
Nejmladší generace	81	85 %	14	15 %	95

²⁰ Dejmek, B.: Běžně mluvený jazyk nejmladší generace Hradce Králové. Hradec Králové 1987, s. 20.
Dejmek, B.: Mluva nejstarší generace Hradce Králové. Hradec Králové 1981, s. 42.

²¹ Jančáková, J.: Frekvence základních obecně českých hláskoslovných jevů v nářečních projevech, NŘ 57, 1974, s. 184.

²² Respondenti měli za úkol převést frázi „pěkná hnědovlasá holka“ do nominativu plurálu.

²³ Dejmek, B.: Běžně mluvený jazyk nejmladší generace Hradce Králové. Hradec Králové 1987, s. 21.
Dejmek, B.: Mluva nejstarší generace Hradce Králové. Hradec Králové 1981, s. 44.

²³ Jančáková, J.: Frekvence základních obecně českých hláskoslovných jevů v nářečních projevech, NŘ 57, 1974, s. 184.

Zcela nedubletní je zúžená forma pro mluvčí nejstarší generace (100 %). Poměrně vysoké zastoupení nezúžené spisovné varianty u střední (21,5 %) a nejmladší generace (15 %) je pravděpodobně důsledkem psané formy dotazníku, kdy dotazovaní více tíhnou ke spisovnosti. Přesto však i u těchto generací spadá úženi $é > i$ stále do nejvyššího frekvenčního pásma, jde tedy o jev velmi stabilního charakteru.

Z námi zjištěných údajů vyplývá, že úženi $é > i$ má v mluvě obyvatel Dvora Králové nad Labem silné postavení, a to jak v základu slov, tak v koncovkách tvrdé adjektivní a zájmené deklinace. To potvrzují i doklady z nahrávek: *ochotňicki d'ívadlo, jiní zájmi, budeme na jední cha'e, třináctího února, list po skalách, polířka, slítla, s mlíkem.*

3.1.2 Diftongizace $y(i) > ej$

Diftongizace $y(i) > ej$ je další velmi frekventovanou obecněčeskou hláskovou změnou. Uplatňuje se v základu slov, v koncovkách adjektiv a v předponách. Pro severovýchodočeskou nářeční skupinu je charakteristickým jevem také diftongizace $y(i) > ej$ po ostrých sykavkách. Ačkoli tento jev již nepatří do skupiny obecněčeských jevů, budeme se mu věnovat v této kapitole.

3.1.2.1 V základu slova

Diftongizaci $y(i) > ej$ jsme sledovali v základu slov *ryže* a *-mýt*. Bez ohledu na zvolenou předponu slovesa ve větě *To sis nemoh aspoň vomejt / omejt / omýt / umejt / omýt ruce?* volili téměř všichni dotazovaní diftongizovanou podobu.²⁴

	-mejt		-mýt		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	41	100 %	0	0 %	41
Střední generace	44	100 %	0	0 %	44
Nejmladší generace	102	98 %	2	2 %	104

²⁴ Distribuci krajově příznakových vs. spisovných předpon se budeme věnovat v kapitole 3.1.3

Jinak je tomu v případě výskytu diftongizované podoby u slova *rýže* ve větě *Máť radši kuře s bram_____ nebo s r_____?* V instrumentálu sg. tohoto slova užily diftongizovanou variantu u všech tří generací více než tři čtvrtiny dotazovaných.

	rejží / rejžej		rýží		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	41	89 %	5	11 %	46
Střední generace	40	91 %	4	9 %	44
Nejmladší generace	80	78 %	23	22 %	103

3.1.2.2 V předponě vý-

Výskyt diftongizace v předponě *vý-* jsme v dotazníku nesledovali. Tato změna se v předponách vyskytuje s menší frekvencí než v základu slov a v koncovkách adjektiv. Dejmek zaznamenal u nejstarší generace Hradce Králové 84% četnost výskytu diftongizace v základu slov proti 24% četnosti v předponách²⁵ a u nejmladší generace 90 % v základu slov proti 26 % v předponách²⁶. Jančáková uvádí 52% frekvenci výskytu diftongizovaných podob v předponách slov.²⁷

3.1.2.3 V koncovkách adjektiv

Diftongizaci *y(i) > ej* jsme také sledovali v tvarech instrumentálu pl. neuter u adjektiva *roztomilý* a na instrumentálu pl. feminin u adjektiva *mladý*.²⁸

	roztomilejma		roztomilýma(-ými)		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	40	87 %	6	13 %	46
Střední generace	34	77 %	10	23 %	44
Nejmladší generace	60	58 %	43	42 %	103

²⁵ Dejmek, B.: Mluva nejstarší generace Hradce Králové. Hradec Králové 1981, s. 45.

²⁶ Dejmek, B.: Běžně mluvený jazyk nejmladší generace Hradce Králové. Hradec Králové 1987, s. 21-22.

²⁷ Jančáková, J.: Frekvence základních obecně českých hláskoslovných jevů v nářečních projevech, NŘ 57, 1974, s. 186.

²⁸ Respondenti měli doplnit konce slov ve větě *Na jaře se babiččina zahrada hemží roztomil_____ houst_____ a kuřat_____* a převést spojení *S tou mladou slečnou* do instrumentálu pl.

	mladejma		mladýma(-ými)		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	36	86 %	6	14 %	42
Střední generace	36	82 %	8	18 %	44
Nejmladší generace	50	63 %	29	37 %	79

Nižší výskyt diftongizované podoby je zde způsoben tím, že oba sledované příklady jsou v instrumentálu pl., kde je výskyt diftongu tradičně nižší než v nominativu. Diftongizace je totiž častější v tvarech s koncovým –ej (nominativ sg. m., akuzativ sg. neživ. m.) než v tvarech, kde za -ej- ještě následuje souhláska.²⁹

Doklady v nahrávkách potvrzují, že má diftongizace i v mluvě nejmladších obyvatel stále velmi silné postavení. Zachytili jsme tyto příklady diftongizace v základu slova: *bejt, nebejt, skusim vejšku f Ustí, přemejšlim, začne jí to voptejkat, nehejbala se*. V koncovkách adjektiv a zájmen jsou to pak tyto příklady: *kerej si d'elá rát srandu z druhejch, je takovej uplňe jinej, bil dobrej, takovej malej, úžasnej vlkodaf, moc psů je tlustejch a přecpanejch* atd. Diftongizace se dokonce objevuje i tehdy, když má původní adjektivum funkci vlastního jména: *byl tam malej Polednej*. Zachytili jsme také dva případy, kde se diftongizace neobjevila, ačkoli bychom zde mohli její výskyt předpokládat: *chemije materijálu pro automobiloví průmysl* a *chtěl bich k průskumním jednotkám*. Jde o výrazy v ustálených spojeních, do jisté míry terminologického charakteru, takže se mluvčí v těchto případech příznakové variantě vyhnuli. Příklady na diftongizaci v základu slova u střední a nejstarší generace jsou: *žvejkací tičinki, bejvaj, navohejbám*; v koncovkách např. *unavanej, šerednej, kastrovaněj, druhej den, dlouhovlasej, novej, pjeknej, klasickej*.

Z uvedených příkladů je možné se domnívat, že se diftongizace nevyhýbá ani slovům cizího původu, ale často (ne však vždy) se neuplatní v případech, kdy si mluvčí uvědomuje, že jde o jakýsi druh termínu či názvu, který si z různých důvodů (úcta, zvyk) přeje zachovat ve spisovné formě.

²⁹ Srov. Sgall, P. – Hronek, J.: Čeština bez příkras. Praha 1992, s. 43.

3.1.2.4 Po ostrých sykavkách

Diftongizace $y(i) > ej$ již není interdialektický jev společný pro nářeční skupinu českou v širším smyslu, ale jev vlastní jen dialektu severovýchodočeskému a středočeskému.³⁰ Jeho zastoupení v mluvě obyvatel Dvora Králové nad Labem jsme sledovali na slovech *cítit*, *sítko*, *zítra* a *cizí*.

	cejtím / cejtím		cítím / cítím		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	42	91 %	4	9 %	46
Střední generace	40	91 %	4	9 %	44
Nejmladší generace	81	81 %	18	19 %	99

	sejtko		sítko		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	42	91 %	4	9 %	46
Střední generace	36	82 %	8	18 %	44
Nejmladší generace	70	69 %	32	31 %	102

	zejtra		zítra		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	44	95,5 %	2	4,5 %	46
Střední generace	40	91 %	4	9 %	44
Nejmladší generace	90	87 %	13	13 %	103

Všechny tři generace volily diftongizovanou podobu nejčastěji ve slově *zejtra*. Jedná se o slovo velmi frekventované v každodenní komunikaci, proto rozdíl v užití mezi jednotlivými generacemi není příliš výrazný. Výraznější rozdíl můžeme vidět u slova *sítko*, jehož podobu s *-ej-* užívá stále více než 90 % mluvčích nejstarší generace, ale už jen 69 % mluvčích generace nejmladší.

Průměrný výskyt diftongizovaných podob po ostrých sykavkách je však i u nejmladší generace stále v rozmezí nejvyššího frekvenčního pásma (téměř 80 %). V nahrávkách jsme zaznamenali jen doklady *necejtím se na to* u nejmladší generace, *sejtra* a *cejtí* u generace střední a *zejtra* u staré generace.

³⁰ Bělič, J.: Nástin české dialektologie. Praha 1972, s. 230.

Výskyt diftongu u adjektiva *cizí* je specifický tím, že jde o měkký skloňovací typ vzoru *jarní*. Toto slovo se v oblasti severovýchodních Čech přiklání k tvrdému skloňování podle vzoru *mladý*, resp. *mladej* a diftongizace je zde lexikalizovaná.³¹ Na námi zjištěných výsledcích lze však sledovat jistý pohyb směrem ke spisovnosti: zatímco z nejstarší a střední generace volí ve větě *Musí bydlet u ciz___ lidí* spisovnou variantu přibližně pětina respondentů, v generaci nejmladší jsou to již dvě třetiny dotazovaných a příznakovou podobu užije již jen 38,5 % mluvčích.

	cizejch		cizích		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	36	78 %	10	22 %	46
Střední generace	32	76 %	10	24 %	42
Nejmladší generace	40	38,5 %	64	61,5 %	104

3.1.3 Protetické v

Protetické *v* u slov začínajících samohláskou *o-* je dalším velmi častým jevem obecněčeského interdialektu. Vyskytuje se jak u plnovýznamových slov, tak u zájmen a předložek.

3.1.3.1 U plnovýznamových slov

Sledujeme-li výskyt proteze u plnovýznamových slov, je třeba odlišovat případy proteze u slov předponových a bezpředponových. U slov s předponou je procento výskytu proteze vyšší (93 % vs. 63 % u slov bezpředponových) v důsledku vztahu předpon k původním předložkám, z nichž tyto předpony vznikly a na něž má působení spisovného jazyka minimální vliv.³²

Výskyt proteze u předponových slov jsme sledovali na dokonavé podobě slovesa *mýt*, resp. její krajové variantě *omýt*. Izoglosa výskytu podoby s předponou

³¹ Dejmek, B.: Běžně mluvený jazyk nejmladší generace Hradce Králové. Hradec Králové 1987, s. 57.

³² Jančáková, J.: Frekvence základních obecně českých hláskoslovných jevů v nářečních projevech, NŘ 57, 1974, s. 188.

o-/vo- leží v blízkosti Dvora Králové nad Labem, ale samotné město na území výskytu jevu neleží.³³ To samozřejmě zúžilo počet odpovědí, na nichž bychom mohli zaznamenat výskyt proteze. Nářeční podobu s *o-/vo-* totiž používá jen asi čtvrtina respondentů.³⁴

	vomejt/omejt/omýt		umejt/umýt		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	10	24 %	31	76 %	41
Střední generace	10	23 %	24	77 %	44
Nejmladší generace	29	28 %	75	72 %	104

Z těchto respondentů pak variantu s protezí užije 100 % nejstarších mluvčích (10 osob), 80 % mluvčích střední generace (8 osob) a 76 % nejmladších mluvčích (22 osob). Tyto hodnoty však nejsou vzhledem k nízkému základu pro jejich výpočet reprezentativní a je třeba je chápat pouze jako orientační.

Ke sledování výskytu proteze u bezpředponových slov jsme zvolili slova *okno* (*Naše kočka nejčastě __ sedá na __ kně*), *oběd* (*K __ bědu bude řízek s bramborovou kaší*) a *osm* (*Pět a tři je __*).

	na vokně		na okně		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	35	76 %	11	24 %	46
Střední generace	28	64 %	16	36 %	44
Nejmladší generace ³⁵	-	-	-	-	-

	k vobědu		k obědu		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	35	75 %	11	25 %	46
Střední generace	28	91 %	16	9 %	44
Nejmladší generace	40	39 %	62	61 %	102

³³ Český jazykový atlas 4. Praha 2002, s. 538.

³⁴ Jedná se nejspíše o přesah jevu za hranice izoglosy vlivem migrace obyvatelstva či vliv rodičů mluvčích, kteří mohli pocházet z území výskytu jevu.

³⁵ Toto slovo jsme v předchozím výzkumu nesledovali, proto nemáme údaje o užitím proteze u nejmladší generace.

V naší předchozí práci jsme u nejmladší generace zjišťovali, jaký je rozdíl ve výskytu proteze u téhož slova, bude-li mu předcházet slabičná předložka. Rozdíl ve výskytu spojení *k vobědu* a *na voběd* byl téměř 30 %, po slabičné předložce se proteze vyskytovala v 68 % případů.³⁶

Číslovka *osm* patří podle Dejmků ke slovům s tradičně nízkým výskytem proteze.³⁷ Její zastoupení bylo u všech tří generací vyrovnané.

	vosum		osum		osm		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	12	26 %	26	56,5 %	8	17,5 %	46
Střední g.	8	21 %	23	60,5 %	7	18 %	38
Nejmladší g.	24	24 %	70	69 %	7	7 %	101

Uplatnění protetického *v* jsme dále sledovali na slovech slov *odpaly*³⁸, *odborně*, *operace*. Jedná se o výrazy, které se obvykle vyskytují ve spisovném kontextu, lze tedy předpokládat nižší procento zastoupení příznakových podob.³⁹

Prekvapivě vysoký výskyt proteze u slova *operace* jsme zaznamenali u nejstarší generace – skoro polovina respondentů vyslovuje toto slovo s protezí.

	vodpaly		odpaly		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	26	57 %	20	43 %	46
Střední generace	18	41 %	26	59 %	44
Nejmladší generace	24	23 %	80	77 %	104

³⁶ Matoušová, P.: Běžně mluvený jazyk nejmladší generace v městě Dvůr Králové nad Labem. Olomouc 2007, s. 24.

³⁷ Dejmk, B.: Běžně mluvený jazyk nejmladší generace Hradce Králové. Hradec Králové 1987, s. 26.

³⁸ Tj. odpalování míčku v tenisu.

³⁹ Slova knižní, popř. technická nebo oficiální mají podobu s protezí jen zřídka. Srov. Sgall, P. – Hronek, J.: Čeština bez příkras. Praha 1992, s. 33.

Také Dejmk uvádí, že nejmladší mluvčí Hradce Králové upřednostňují u slov cizího původu (např. *operace*, *orientace*, *originál*, *organizace*) formu bez proteze. Srov. Dejmk, B.: Běžně mluvený jazyk nejmladší generace Hradce Králové. Hradec Králové 1987, s. 26.

	vodborně		odborně		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	18	39 %	28	61 %	46
Střední generace	8	18 %	36	82 %	44
Nejmladší generace	19	19,5 %	78	80,5 %	97

	voperace		operace		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	22	48 %	24	52 %	46
Střední generace	10	23 %	34	77 %	44
Nejmladší generace	12	11,5 %	92	88,5 %	104

U slova *otec*, které má také spíše oficiální ráz (v neoficiální komunikaci je nahrazováno domácími podobami *táta*, *taťka*, *tatínek*), jsme zaznamenali pouze jediný výskyt tvaru s protezí u mluvčího nejmladší generace.⁴⁰ Vedle slov, která se vyskytující především v komunikátech oficiálního charakteru, a tedy je u nich podoba s *v-* méně častá, existují i slova běžně užívaná v nepřipravených neoficiálních mluvených projevech, která přesto protezi většinou nemají (např. *ovoce*).⁴¹

3.1.3.2 V předložkách a zájmenech

Výskyt proteze v předložkách a zájmenech jsme sledovali na slovech *on* a *o (nich)*.

	von		on		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	30	86 %	5	14 %	35
Střední generace	30	94 %	2	6 %	32
Nejmladší generace	56	58 %	40	42 %	96

⁴⁰ Domníváme se, že je proteze v tomto případě spojena s jistou mírou expresivity, není tedy zcela neutrální jako v jiných případech.

⁴¹ Sgall, P. – Hronek, J.: *Čeština bez příkras*. Praha 1992, s. 33.

	vo nich		o nich		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	28	61 %	18	39 %	46
Střední generace	18	41 %	26	59 %	44
Nejmladší generace	32	32 %	68	68 %	100

Jak můžeme vidět, hodnoty zjištěné u nejmladší generace jsou výrazně nižší než u generací starších. Přestože všechny tři skupiny vyplňovaly tentýž dotazník, je možné předpokládat, že psaná forma získávání údajů více ovlivnila nejmladší generaci, po níž se ve školním prostředí častěji požaduje písemný projev ve spisovném jazyce. Proto se žáci, i když jsou vybízeni, aby se vyjadřovali přirozeně, méně snadno v písemném vyjadřování odpoutají od spisovné normy.

To potvrdily i nahrávky autentických dialogů s nejmladšími mluvčími. Předložky, zájmena a příslovce jsme zachytili výhradně s protezí (např. *von to d'elá, vona vleze do dřezu, voňi už bili, fšechno možní vokolo, vod září, vod pjetí let, starám se vo sinovce, mňela ho vot svadbi, vo tom, vot Karolíni, vopčas*). Ve slovech plnovýznamových jsme zachytili případy s protezí i bez proteze, několikrát i jedno slovo oběma způsoby u téhož mluvčího. Jen s protezí jsme zaznamenali např. *vodevdávala, votevřino, taky sem voperovala, sem nemňel vodvahu, vopakuju, den votevřenejch dveří, ud'eláš vobrázek, vočima, vobjet (=oběd), votpovjed'i*, vyskytlo se zde slovo *vokno*, kde bychom protezi očekávali i v primárním významu, zde se však navíc jednalo o význam *vokno* jako „výpadek paměti“, kde je proteze lexikalizovaná. Výskyt kolísal např. v následujících případech: *holki vipracujou votáski a já to vopisuju*, ale tentýž mluvčí užil v zápětí slovo *otáski* bez proteze; *d'ejepisnej vobor i obori k maturiře, diš se odjížd'elo*, ale tentýž mluvčí v zápětí *vodjížd'el sem za ňima*. Bez proteze se nejčastěji vyskytovala slova cizího původu (*organizační schopnosti, orientační bjeh, s oranžovejma vočima, v dechovim orchestru*), slova v ustálených spojeních (*poslední ostrúvek klidu, univerzita obrany, ochotnickí d'ivadlo*), číslovky se základem osm- (*osumdesát kilometrú, mňela ho osum let, před osmi rokama*) a vlastní jména (*s Ondrou, do Olomouce*).

U střední generace se proteze kromě předložek a zájmen objevovala také u těchto plnovýznamových slov: *s vomáčkou, vohlodanej stolek, nevobleze, začne*

vokusovat, vozubený kola, to navohejbám různě, podle vobrázku, votevřený voči, vořechy, nevtovírá, převobjednala; a naopak chyběla v případech *opsluhovat, obivákovej nábitek a pak zas ožije*, kde bychom ji spíše čekali. U číslovky *osm* jsme zachytili případ s protezí i bez ní. U generace nejstarší to bylo vedle běžných slov denního užití s protezí také např. slova *vokiselí, vostuda, vomdlím, voslavíme, vobjevujou, vofotit*, ale bez proteze např. *neomluvitelný*.

3.1.4 Unifikační tendence

3.1.4.1 Koncovka [-i,-í] v nominativu pl. m., f., n. adjektiv a zájmen

Dalším výrazným rysem obecné češtiny, který se vyskytuje v mluvě obyvatel námi zkoumané oblasti, je splývání koncovek adjektiv a zájmen tvrdého sklonění v nominativu plurálu všech tří rodů. Místo spisovných koncovek se v nominativu plurálu maskulin, feminin a neuter uplatňuje unifikovaná koncovka *-i, -í*.

Tento jev jsme v dotazníku zjišťovali tak, že mluvčí měli za úkol převést slovní spojení z nominativu singuláru do nominativu plurálu. Pro maskulinum to bylo spojení *ten mladý nadějný (fotbalista)*, pro femininum spojení *ta pěkná hnědovlasá (holka)*, pro neutrum *to roztomilé žluté (kuře)*.

U všech tří rodů se prokázalo velmi stabilní postavení sledovaného jevu.

	ty mladý nadějný		ti mladí nadějní*		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	40	98 %	1	2 %	41
Střední generace	36	86 %	6	14 %	42
Nejmladší generace	67	80 %	16	20 %	83

* zahrnuje i tvar *ty mladí nadějní*

	ty pěkný hnědovlasý		ty pěkné hnědovlasé		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	42	100 %	0	0 %	42
Střední generace	40	93 %	3	7 %	43
Nejmladší generace	92	92 %	7	8 %	33

	ty roztomilý žlutý		ta roztomilá žlutá		ty roztomilé žluté		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	32	78 %	8	19,5 %	1	2,5 %	41
Střední g.	30	70 %	10	23 %	3	7 %	43
Nejmladší g.	78	84 %	15	16 %	0	0 %	93

3.1.4.2 Koncovka *-ma* v instrumentálu pl. m., f., n. substantiv, adjektiv, zájmen

Tendence užívat jednotnou koncovku se projevuje také v instrumentálu plurálu. Ve všech rodech substantiv, adjektiv a zájmen je to koncovka *-ma*. Tento jev jsme sledovali na větách, kam studenti doplňovali pouze koncovky, ale i na slovních spojeních, která měli respondenti převádět do instrumentálu plurálu.

Spojení *ti tři čiperní kluci* převáděli mluvčí buď do spisovného tvaru *s těmi třemi čipernými kluky*, nebo do tvaru unifikovaného *s těma třema čipernýma / čipernejma klukama*. Ukázalo se, že se unifikační tendence projevuje také u číslovek: ve tvaru *dvěma* je koncovka *-ma* spisovná, v jeho nespisovné variantě *dvouma* a ve tvarech *třema* a *čtyřma*, řídce lze zachytit i tvar *pětima*.

	s těma třema čipernýma / čipernejma klukama		s těmi třemi čipernými kluky		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	40	100 %	0	0 %	40
Střední generace	38	97,5 %	1	2,5 %	39
Nejmladší generace	85	88,5 %	11	11,5 %	96

Výskyt unifikovaných koncovek u feminin jsme sledovali na instr. pl. slova *brambora* a na spojení *s tou mladou slečnou*, které měli respondenti opět převést do plurálu.

Spíše než spisovný tvar *s bramborami* konkuruje na sledovaném území příznakové formě s koncovkou *-ama* singulárová maskulinní podoba *s bramborem*,

protože značná část mluvčích sledované oblasti chápe *brambor* jako maskulinum. Pokud vezmeme za základ statistiky pouze tvary ženského rodu, má obecněčeský tvar s koncovkou *-ma* výraznou převahu nad spisovnou formou.

	s bramborama		s bramborem		s bramborami		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší	20	44 %	26	56 %	0	%	46
Střední	30	59 %	14	41 %	0	%	34
Nejmladší	71	68 %	29	28 %	4	4 %	104

Rovněž ve spojení s *těmi mladými slečnami* převládly tvary s unifikací.

	v těma mladýma / mladejma slečnama		s těmi mladými slečnami		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	40	95 %	2	5 %	42
Střední generace	42	97,5 %	1	2,5 %	43
Nejmladší generace	68	86 %	11	14 %	79

Unifikační tendenci v instrumentálu pl. neuter jsme sledovali na koncovkách doplňovaných do věty *Na jaře se babiččina zahrada hemží roztomi ___ housat ___ a kuřat ___*. Ze všech tří rodů se zde unifikace projevuje nejméně jednoznačně. Vedle spisovné a unifikované verze se ojediněle objevovaly i případy jako *roztomilými housatami a kuřatami a roztomilými housatami a kuřaty*. U těchto dvou mluvčích se patrně střetla snaha o spisovné vyjádření s přirozenou nutností užít koncovku *-ama*. Tyto dva případy nezahrnujeme do celkové statistiky.

	roztomilejma housatama a kuřatama		roztomilými housaty a kuřaty		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	39	67 %	6	32 %	45
Střední generace	40	93 %	3	7 %	43
Nejmladší generace	73	73 %	27	27 %	100

Z dotazníkového výzkumu vyplývá, že se jednotná koncovka *-ma* hojně vyskytuje ve všech rodech substantiv, adjektiv a zájmen, ale také u číslovky tři. Je to obecněčeský jev s tradičně velmi silným postavením, jehož výskyt v mluveném projevu je pravděpodobně ještě vyšší, než se nám podařilo prokázat dotazníky.

To potvrzují i nahrávky, kde jsme zachytili pouze unifikovanou koncovku, v nominativu pl. např. *pak bili volní jízdi, mňe zajímaj technickí vjeci* u nejmladších mluvčích, u střední generace *vozubení kola, vzduchoví tuneli, unavení voči*, u staré generace jsme žádný doklad nezachytili. Doklady na uplatnění unifikace v instrumentálu pl. jsou u studentů *letos je to s koňčkama blbí, to jinak neš práškama neudržíš, s oranžovejma vočima, se šperkama nevím*, u střední generace *polifku s játrovejma knedličkama, pod schodama, s těma chovatelema*, u nejstarších mluvčích *přijedou mezi svátkama, s našima dětima*.

Domníváme se, že důvodem vysokého zastoupení tohoto jevu je, že mluvčí nepocítují unifikovanou koncovku jako výrazně příznakový prvek (na rozdíl od protetického *v* či diftongu *-ej-*), proto ho užijí i na místech, kde by protezi ani diftongizaci z prestižních důvodů nepoužili. To je vidět i na tvarech *roztomilejma/roztomilýma, mladejma/mladýma* a *čipernejma/čipernýma*, kde se unifikace uplatnila ve velké míře, ale diftongizovanou podobu užili mluvčí průměrně jen asi v polovině případů.

3.2 Oblastní severovýchodočeské rysy

V této části práce se budeme zabývat regionálně příznakovými prvky v užším smyslu – prvky severovýchodočeského dialektu. Severovýchodočeská nářeční oblast spadá pod oblast českou v užším smyslu a rozkládá se na části území severních a na takřka celém území východních Čech. Na severu hraničí jednak s oblastí s nářečně různorodým obyvatelstvem (převážně území bývalých Sudet), jednak se státní hranicí s Polskem, na východě pak v drobném úseku od Lanškrouna s nářeční skupinou středomoravskou. Na jihu sousedí tato oblast s nářeční skupinou středočeskou, na jihovýchodě částečně s jihovýchodočeskou.⁴²

Severovýchodočeská podoblast může být vnitřně dále členěna na území centrální (zeměpisně Boleslavsko, Nymbursko, Chrudimsko, Jičínsko, Hradecko, při okrajích Semilsko, Náchodsko, Rychnovsko a Litomyšlsko) a na okrajové oblasti. Z těch jsou nejvýznamnější nářeční úseky podještědský a podkrkonošský, skupina náchodská s přesahem na Kladsko a skupina východolitomyšlská.⁴³

Dvůr Králové nad Labem leží v centrální oblasti severovýchodočeského regionu (Hradecko), ale může se zde také projevovat přesah jevů podkrkonošského nářečí, zejména na rovině lexikální.

3.2.1 Koncovka *-ej* v instrumentálu sg. feminin měkkého zakončení

Instrumentál sg. feminin vzoru *růže, píseň a kost* zakončený na *-ej* je jedním z nejvýrazněji zastoupených nářečních jevů severovýchodních Čech.⁴⁴ Vyšší frekvenci mívá koncovka *-ej* u substantiv konkrétních.⁴⁵ Výskyt tohoto jevu jsme

⁴² Bělič, J.: Nástin české dialektologie. Praha 1972, s. 230.

⁴³ Bělič, J.: Nástin české dialektologie. Praha 1972, mapa 40. a Lamprecht, A., Michálková, V. a kol.: České nářeční texty. Praha 1976, s. 88-89.

⁴⁴ J. Krasnická uvádí až 60% zastoupení jevu (výzkum prováděn na Novopacku), B. Dejmeck u mladé generace HK zaznamenal 47% výskyt a M. Čermáková na Jilemnicku dokonce 68 %. Srov. Krasnická, J.: K některým současným vývojovým tendencím v českých nářečích severovýchodních. SaS 32, 1971, s. 328.

Dejmeck, B.: Běžně mluvený jazyk nejmladší generace Hradce Králové. Hradec Králové 1987, s. 31.

Čermáková, M.: Současný stav dialektu v rodné obci Roztoky u Jilemnice. Olomouc 2003, s. 34.

⁴⁵ Bachmannová, J.: Tradiční dialekt a mluva mládeže na Železnobrodsku. In: Daneš, F. a kolektiv: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Praha 1997, s. 188.

sledovali u substantiv *krabice*, *ryže* a *lavice*. Nadpoloviční zastoupení jsme zaznamenali jen u nejstarší generace, tvar *krabicej* dokonce v 83 %.

	pod lavicej		pod lavicí		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	25	54 %	21	46 %	46
Střední generace	18	41 %	26	59 %	44
Nejmladší generace	18	18 %	84	82 %	102

	za krabicej		za krabicí		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	38	83 %	8	17 %	46
Střední generace	22	50 %	22	50 %	44
Nejmladší generace ⁴⁶	22	22 %	79	78 %	101

	s rejžej		s rejží /s rýží		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	10	22 %	36	78 %	46
Střední generace	14	32 %	30	68 %	44
Nejmladší generace	14	14 %	89	86 %	103

Nižší výskyt nářeční koncovky u slova *ryže* můžeme vysvětlit tak, že kvůli obecněčeskému diftongu *-ej-* v základu slova mohli mluvčí pociťovat tvar *rejžej* jako příliš nářečně zatížený, takže častěji volili spisovnou koncovku, aby se dvojímu *ej* vyhnuli.

Přestože můžeme nižší výskyt jevu opět zčásti přičíst písemné formě získávání dat, na mezigeneračním srovnání je vidět, že koncovka *-ej* v instr. sg. feminin měkkého zakončení pomalu ztrácí v mluvě obyvatel sledované oblasti své původně silné postavení. Zatímco průměrný výskyt jevu byl u nejstarší generace ještě nadpoloviční (53 %) a u generace střední dosahoval 41 %, z nejmladší generace již koncovku *-ej* užije průměrně méně než pětina mluvčích (18 %).

⁴⁶ U nejmladší generace se vyskytl i jeden případ tvaru *za krabicou*. Tentýž informátor však u dalších dvou slov použil nářeční koncovku *-ej*, takže tento případ považujeme za individuální odchylku a do celkové statistiky jej nezahrnujeme.

V nahrávkách se bohužel neobjevilo mnoho feminin měkkého zakončení v instrumentálu sg. V nejmladší generaci to byly pouze spisovné podoby slov *s chemií, s ekonomii*, kde se nářeční *-ej-* většinou neuplatňuje, protože jde o slova cizího původu. U mluvčích střední a staré generace se objevila spisovná podoba v odborném termínu *s tou lumbální punkcí*, ve spojení *s příchuťí hovjezího* a sekundárně zkrácené *i* také ve spojení *s tou lavici*. Nářeční koncovku jsme zachytili ve spojeních *mezi kuchaňej a chodbou* a *s tou jednou skleňicej*.

3.2.2 Koncovka *-oj* v dativu a lokálu singuláru životných maskulin

Koncovka *-oj* v dativu a lokálu sg. životných maskulin (typ *k doktoroj*) je územně nejrozsáhlejší z hláskových obměn spisovné koncovky *-ovi*.⁴⁷ Je charakteristická především pro severovýchodočeskou nářeční oblast, ale vyskytuje se i jinde.⁴⁸ J. Bachmannová se domnívá, že je tato koncovka častější u substantiv tvrdého sklonění.⁴⁹

Pro sledování jevu jsme zvolili dativ sg. u substantiv *Jirka, Honza, táta, kamarád* a lokál sg. slova *děda*. Dalo by se předpokládat, že podobně jako v případě koncovky *-ej* v instrumentálu sg. feminin měkkého zakončení bude pozice tohoto jevu oslabovat. Ukázalo se však, že má naopak v mluvě obyvatel všech generací stabilní pozici.⁵⁰ Nejvyšší hodnoty se objevovaly u vlastních jmen a u dativu *tátoj*.⁵¹

Obě vlastní jména uvádíme společně, protože s dotazníku stála v téže větě a koncovky se vždy shodovaly.⁵²

⁴⁷ Český jazykový atlas 4. Praha 2002, s. 106.

⁴⁸ Český jazykový atlas 4. Praha 2002, s. 106.

⁴⁹ Bachmannová, J.: Tradiční dialekt a mluva mládeže na Železnobrodsku. In: Daneš, F. a kolektiv: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Praha 1997, s. 188.

⁵⁰ Opačný poměr koncovky *-ej* v instr. sg. f. a koncovky *-oj* v dat. a lok. sg. m. zaznamenala J. Bachmannová na Železnobrodsku. Tamní mluvčí takřka vždy důsledně vyslovovali *-ej*, zatímco výskyt koncovky *-oj* byl naopak zachycen v nečekaně malé míře. Srov. Bachmannová, J.: Tradiční dialekt a mluva mládeže na Železnobrodsku. In: Daneš, F. a kolektiv: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Praha 1997, s. 185.

⁵¹ U označení rodinných příslušníků je výskyt nářečních variant tradičně vyšší.

⁵² *Počekj. Musím říct ještě něco Honz__ a Jirk__.*

	Honzoj a Jirkoj		Honzovi a Jirkovi		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	40	87 %	6	13 %	46
Střední generace	28	64 %	16	36 %	44
Nejmladší generace	69	68 %	33	32 %	102

	tátoj		tátovi		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	42	91 %	4	9 %	46
Střední generace	27	61 %	17	39 %	44
Nejmladší generace	68	65 %	36	35 %	104

Nižší výskyt jsme zaznamenali v případě dativu *kamarádoj* (u všech generací přibližně ve 40 % odpovědí), patrně vlivem cizího původu a délky slova.

	kamarádoj		kamarádovi		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	16	40 %	24	60 %	40
Střední generace	15	37,5 %	25	62,5 %	40
Nejmladší generace	42	41 %	59	59 %	103

Přestože *děda* je také slovo označující rodinného příslušníka, ve srovnání s dativem *tátoj* byla četnost výskytu nářečního tvaru *dědoj* výrazně nižší. V případě slova *dědoj* se totiž jednalo o lokál, kde se nářeční koncovka pravděpodobně neuplatňuje tak výrazně jako v dativu.⁵³ Je zde také výrazněji vidět ústup jevu v mezigeneračním srovnání.

	o dědoj		o dědovi		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	30	71 %	12	29 %	42
Střední generace	26	62 %	16	38 %	42
Nejmladší generace	46	46,5 %	53	53,5 %	99

⁵³ Dejmek zaznamenal v HK také nižší výskyt jevu v lokálu. Taktéž Čermáková uvádí, že v lokálu je výskyt příznakové koncovky nižší.

Dejmek, B.: Běžně mluvený jazyk nejmladší generace Hradce Králové. Hradec Králové 1987, s. 30.
Čermáková, M.: Současný stav dialektu v rodné obci Roztoky u Jilemnice. Olomouc 2003, s. 36.

V nahrávkách jsme sledovaný jev zaznamenali u všech generací. V generaci nejmladší to bylo v případech *fšichňi se tlemili Tomášoj, co koupim bráchoj, po tom bakalářoj*, dokonce v příjmení *dojd'ete k tomu Pavlačíkoj*, ale táž mluvčí pak užila spisovný tvar *k lékaři* (patrně proto, že slovo *lékař* se užívá spíše ve spisovném kontextu a lidovější slovo *doktor* by mělo s větší pravděpodobností nářeční koncovku). U střední generace jsme zachytili příklady *to dáme Mikoušoj* (1.sg. *Mikouš*, jméno kocoura), *diť říkám Pavloj*, u nejstarší generace jen *našemu Honzikoj*.

3.2.3 Dativ plurálu rodinných jmen zakončený na *-om*

Dativ plurálu rodinných jmen zakončený na *-om* (typ *k Novákom*) je poměrně zachovalým nářečním jevem, který se kromě severovýchodních Čech vyskytuje také na západě Čech a na východní polovině Moravy.⁵⁴ Může se vyskytovat i u slov obecných, např. *k sousedom, doktorom, starostom*.⁵⁵ Vedle něho se však uplatňují i varianty *Novákovým, Novákovejm, Novákům* a zkrácená podoba *Novákum*.

Respondenti doplňovali koncovky do vět *Jdu na večírek k Horák ___* a *Pro hrušky chodíme ke Dvořák ___*. U všech generací se nejvýrazněji uplatňuje nářeční varianta, u nejmladších mluvčích však podstatně méně než u generací předchozích, zato se naopak více prosazuje zejména diftongizovaný tvar zakončený na *-ovejm*.

	Horákom		Horákovým/-ovejm		Horákům/-um		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	36	78 %	8	17 %	2	20 %	46
Střední g.	28	77 %	4	11 %	4	11 %	36
Nejmladší g.	37	43 %	29	34 %	20	23 %	86

	Dvořákom		Dvořákovým/-ovejm		Dvořákům/-um		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	42	91 %	2	4,5 %	2	4,5 %	46
Střední g.	34	77 %	8	18 %	2	4,5 %	44
Nejmladší g.	39	42 %	31	33 %	23	25 %	93

⁵⁴ Český jazyková atlas 4. Praha 2002, s. 334.

⁵⁵ Dejmeck, B.: Mluva nejstarší generace Hradce Králové. Hradec Králové 1981, s. 63.

3.2.4 Tvar slovesa *být* ve 2. osobě singuláru

3.2.4.1 Pomocné sloveso *být*

Morfém 2. osoby sg. préterita slovesa *být* má v severovýchodních Čechách a na střední Moravě podobu *–s* (typ *dals mu to*). V jižních, západních a středních Čechách, na severovýchodě Moravy a ve Slezsku má podobu *si* (typ *dal si mu to*), podobu *–s* jen zřídka.⁵⁶ V nářečích, kde se uplatňují obě podoby tohoto morfému, se příklonka *–s* pojí s přičestím minulým, zájmenem, tázacím slovem nebo se spojkou. V nářečí severovýchodočeského regionu se tento morfém může pojit s jakýmkoli prvním přízvučným slovem ve větě.⁵⁷

Tvar 2. osoby sg. pomocného slovesa *být* jsme sledovali ve větách *Dals/dal (j)si mu ho?*, *Vidělas/viděla (j)si to?*, *Co sis /(j)si si udělal?* a *Smál ses /(j)si se tomu, jako bys to slyšel poprvé*. U všech tří generací se potvrdila převaha morfému *–s*. Ve větách, kde součástí přísudku byla i zvrtná zájmena *si* a *se se*, k nimž se osobní morfém *–s* připojuje, jednoznačně převažovaly tradiční varianty, shodné se spisovnou normou.

	Co sis udělal?		Co (j)si si udělal?		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	37	100 %	0	0 %	37
Střední generace	29	100 %	0	0 %	29
Nejmladší generace	65	98,5 %	1	1,5 %	66

	Smál ses tomu		Smál (j)si se tomu		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	35	100 %	0	0 %	35
Střední generace	19	100 %	0	0 %	19
Nejmladší generace	78	99 %	1	1 %	79

Ve větách, kde se příklonka pojí s tvarem přičestí minulého, nebyla již převaha krajové varianty zcela jednoznačná, zejména u mluvčích nejmladší generace. Celý

⁵⁶ Bělič, J.: *Nástin české dialektologie*. Praha 1972, s. 198.

⁵⁷ Tamtéž.

tvár pomocného slovesa *jsi* je spíše výjimečný, pokud je sloveso v ženském rodě – vyskytuje se v malé míře jen u nejmladší generace. Naopak u vět se slovesem v rodě mužském již průměrně více než čtvrtina mluvčích volí tvar *jsi*. Domníváme se, jak už jsme uvedli v předchozí práci⁵⁸, že důvodem rozdílu mezi mužským a ženským tvarem slovesa spočívá v tom, že koncovka ženského rodu *-a* umožňuje snazší výslovnost tvaru, zatímco kombinace koncového *-l* s morfémem *-s* může být pro část mluvčích obtížná, takže raději volí plný tvar slovesa *být*.

	Vidělas to?		Viděla (j)si to?		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	41	100 %	0	0 %	41
Střední generace	44	100 %	0	0 %	44
Nejmladší generace	91	87,5 %	13	12,5 %	104

	Dals mu ho?		Dal (j)si mu ho		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	35	76 %	11	24 %	46
Střední generace	30	68 %	14	32 %	44
Nejmladší generace	70	69 %	31	31 %	101

3.2.4.2 Sloveso *být* ve funkci spony nebo jako existenciální

Pro severovýchod Čech (a také pro střední Čechy a střední Moravu) je ve 2. osobě sg. slovesa *být* ve funkci spony nebo jako slovesa existenciálního typický tvar *seš*.⁵⁹ Vedle něho se však může uplatňovat i spisovný tvar *(j)si*, který je příznačný zejména pro jihozápad Čech a pro Slezsko⁶⁰.

Uplatnění tvaru *seš* ve funkci plnovýznamového slovesa jsme sledovali ve větě *Jsi/seš dnes večer doma?* U všech tří generací je výskyt spisovného tvaru spíše ojedinělý a převažuje varianta *seš*.

⁵⁸ Matoušová, P.: Běžně mluvený jazyk nejmladší generace v městě Dvůr Králové nad Labem. Olomouc 2007, s. 37.

⁵⁹ Bělič, J.: Nástin české dialektologie. Praha 1972, s. 221 a 230.

⁶⁰ Tamtéž, s. 200.

	Seš dnes večer doma?		(J)si dnes večer doma?		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	34	94 %	2	6 %	36
Střední generace	38	90 %	4	10 %	42
Nejmladší generace	83	84 %	16	16 %	99

2. osobu slovesa *být* ve funkci spony volili respondenti ze dvou variant ve větě *Seš/(j)si si tím opravdu jistý?* Zde se již spisovný tvar uplatnil výrazněji ve všech generacích, překvapivě nejméně byl zastoupen u nejmladších mluvčích.

	Seš si tím opravdu jistý?		(J)si si tím opravdu jistý?		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	27	69 %	12	31 %	39
Střední generace	28	64 %	16	36 %	44
Nejmladší generace	101	97 %	3	3 %	104

V nahrávkách jsme, obdobně jako B. Dejmek⁶¹, zachytili doklady výskytu těchto tvarů jen zřídka, protože jen dva respondenti si s tazatelkou tykali: *čim seš starši, a ti seš teřka uš v pátim ročňiku*.

3.2.5 3. osoba plurálu indikativu přítomna

Slovesa 3. osoby plurálu indikativu přítomna 1., 2. a 3. třídy mají na severovýchodě Čech koncovku *-ou*, která je příznačná pro všechna česká nářečí v užším smyslu.⁶² U sloves 4. a 5. třídy jsou pro SVČ region typické koncovky *-ej*, *-aj*, ale může se zde objevit i podoba *-eji/ejí*, *-aji/ají*, která je charakteristická především pro střední Čechy.⁶³

Četnost výskytu nářečních koncovek jsme zkoumali na slovech *prosit*, *trpět*, *prosázet* a *nedat*. Ve všech případech dominovaly tvary s elizí *prosej* (ø 80 %), *trpěj*

⁶¹ Dejmek, B.: Mluva nejstarší generace Hradce Králové. Hradec Králové 1981, s. 68.

⁶² Bělič, J.: Nástin české dialektologie. Praha 1972, s. 189.

⁶³ Tamtéž, s. 190-191.

(ø 80 %), *prosázej* (ø 84 %), *nedaj* (ø 84 %), ale vedle nich se v menší míře objevovaly i tvary s jiným zakončením. U vzorů *prosí* a *trpí* se vedle severovýchodočeských nářečních podob prosazovaly i tvary se spisovnou koncovkou *-í* a u dvou mluvčích také tvary *prosejí*, *trpějí*, které jsou pravděpodobně hyperkorektními tvary utvořenými analogicky podle spisovného *sázejí*.⁶⁴

	prosej		prosí		prosejí		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	37	80 %	7	15 %	2	5 %	46
Střední g.	36	84 %	7	16 %	0	0 %	43
Nejmladší g.	76	76 %	24	24 %	0	0 %	100

	trpěj		trpí		trpějí		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	39	87 %	4	9 %	2	4 %	45
Střední g.	38	86 %	6	14 %	0	0 %	44
Nejmladší g.	70	69 %	32	31 %	0	0 %	102

U vzoru *sází* uváděli mluvčí vedle nářečního *-ej* a původního spisovného plurálového *-ejí* také koncovku *-í* (*oni sází*, vlivem vyrovnání s typem *prosí*), které se prosazuje i ve spisovných projevech oficiálního rázu.⁶⁵

	prosázej		prosází		prosázejí		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	40	87 %	2	4 %	4	9 %	46
Střední g.	36	82 %	4	9 %	4	9 %	44
Nejmladší g.	84	83 %	13	13 %	4	4 %	97

U vzoru 5. třídy typu *dělá* jsme užili zápornou podobu slovesa *dát*. Zde si nekonkurují tvary tři jako ve třídě čtvrté, ale již pouze dva – nářeční a spisovný.

⁶⁴ Mluvčí, kteří tuto koncovku u obou slov uvedli, jsou manželé, kteří pocházejí z obce Vítězná, ale bohužel neuvedli původ svých rodičů.

⁶⁵ Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví. Praha 1986, s. 484-485.

	nedaj		nedají		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	38	83 %	8	17 %	46
Střední generace	38	86 %	6	14 %	44
Nejmladší generace	82	83 %	15	17 %	97

V menší míře, i když stále ve více než polovině případů, se nářeční koncovka *-ej* prosazuje v 3. pl. indikativu prézenta atematického slovesa *vědět*. Do souvětí *Možná by s tím něco udělali, ale nevěd _____ o tom* doplňovali respondenti nářeční *-ej* a spisovné *-í*. Dva mluvčí z nejstarší generace nabízenou podobu škrtili a uvedli místo ní singulárový tvar *neví*.

	nevěděj		nevědí		neví		CELKEM ⁶⁶
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	14	58 %	8	33 %	2	9 %	24
Střední g.	16	59 %	11	41 %	0	0 %	27
Nejmladší g.	45	63 %	26	37 %	0	0 %	71

V nahrávkách jsme zachytili nářeční podoby *virábjeje, vivážeje auta, spoléhaj na to, uš tam nechodeje, vodpovjeďi se lišeje* u mluvčích nejmladší generace, v generaci střední a staré pak *majitelé se seřadeje, to mi uđelaj chlapi f práci, visoustružeje, kočki tam preje chodeje, to d'elaj takle kulatí, to se mi podlomņej kolena a museje zbirat bodi, ad' daj eletriku mojim*.

3.2.6 Tvary přičestí minulého u sloves 1. a 2. třídy

Pro většinu českých nářečí v užším smyslu a pro nářečí slezská spolu s česko-polským smíšeným pruhem a v přílehlém sv. úseku východomoravských nářečí je u sloves 1. a 2. třídy typický tvar přičestí činného v mužském rodě bez koncového

⁶⁶ Celkový počet odpovědí, z nichž jsme vypočítali uvedená data, je nízký z toho důvodu, že bylo možné dvojí chápání souvětí, takže část mluvčích doplnila koncovku minulého času.

–*l*.⁶⁷ V typu *nesl*, kde je mezi souhláskou *l* a samohláskou tvořící jádro slabiky další souhláska, je pobočná slabika odstraněna zánikem koncového *l*.⁶⁸ U sloves 2. třídy se navíc ve vyšší míře objevuje i tvar s příponou *-nu-* v minulém kmeni, který je typický pro středočeská nářečí.⁶⁹ Pod vlivem spisovného jazyka sem však mohou pronikat i tvary typu *nesl*.⁷⁰

Za reprezentanta 1. třídy jsme zvolili sloveso *přinést*. Respondenti měli převést větu *Přinese to domů* do 3. osoby singuláru mužského rodu v minulém čase. Nečekaně vysoký výskyt spisovného tvaru jsme zaznamenali u nejstarší generace.⁷¹

	přines		přinesl		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	23	52 %	21	48 %	44
Střední generace	32	72 %	12	28 %	44
Nejmladší generace	63	62 %	38	38 %	101

Méně se spisovná podoba prosadila u slovesa *ukrást*, protože zde již není možná záměna příznakového tvaru minulého přičestí s tvarem imperativu. Někteří mluvčí užili tvar s vloženým *-nu-*.⁷²

	ukrad		ukradl		ukradnul		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	40	87 %	2	4 %	4	9 %	46
Střední g.	40	91 %	2	4,5 %	2	4,5 %	44
Nejmladší g.	67	75,5 %	18	17,5 %	7	7 %	102

2. třída byla v dotazníku zastoupena slovesy *spadnout* a *řici*. Zatímco podíl spisovné varianty u slovesa *spadnout* je u všech generací přibližně pětinnový, v mladé generaci se výrazněji prosazuje tvar s *-nu-* na úkor krajově příznakové podoby bez

⁶⁷ Bělič, J.: Nástin české dialektologie. Praha 1972, s. 81.

⁶⁸ Tamtéž.

⁶⁹ Bělič, J.: Nástin české dialektologie. Praha 1972, s. 195.

⁷⁰ Tamtéž, s. 82.

⁷¹ Může to být způsoben tím, že příznaková podoba *přines* je shodná s tvarem 2. osoby imperativu, takže informátoři mohli mít pocit, že by jejím doplněním nesplnili zadání.

⁷² Sloveso *ukrást* (derivát slovesa *krást* podle vzoru *nést*) byl kromě v infinitivu nahrazen slovesem *ukradnout*, takže se časuje podle vzoru *tiskne*. Srov. Mluvnici češtiny 2. Tvarosloví. Praha 1986, s. 436.

koncového *-l*. Oproti tomu se ve slovese *řici* naopak tvar s vloženým *-nu-* téměř neobjevuje.⁷³

	spad		spadl		spadnul		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	24	60 %	9	22,5 %	7	17,5 %	40
Střední g.	28	64 %	8	19 %	8	19 %	44
Nejmladší g.	45	43 %	22	23 %	36	35 %	104

	řek		řekl		řeknul		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	32	74 %	11	26 %	0	0 %	43
Střední g.	30	83 %	6	17 %	0	0 %	36
Nejmladší g.	67	64 %	30	29 %	7	7 %	104

3.2.7 Kategorie výsledného stavu

V severovýchodočeských nářečích je pro vyjádření kategorie výsledného stavu typických několik podob přičestí trpného ve středním rodě. Jednak je to varianta spisovná (typ *zavřeno*), jednak varianta se starou délkou (typ *zavřino*), která se vyskytuje ve východní části SVČ regionu, a nakonec tvar složeného sklonění (typ *zavřený*), který je dominantní na severozápadě východních Čech.⁷⁴ Pro námi sledovanou oblast je příznačný typ *zavřino*.

Na rozvrstvení tří možných variant pro vyjádření kategorie výsledného stavu u sloves *zavřít*, *napéct* a *uklidit* je vidět, že oblastní tvary *zavřino*, *napečino* a *uklizino*, užívané ještě velkou částí mluvčích nejstarší generace, dnes z mluvy obyvatel Dvora Králové pomalu ustupují. Nejsilněji se nářeční tvar uplatnil ve slově *uklidit*, adjektivní tvar jsme zachytili pouze u tří mluvčích ve slově *napéct* a pouze v případě slovesa *zavřít* převládl spisovný tvar u všech generací.

⁷³ Slovesa vzoru *tisknout* se těmito novotvary s příponou *-nu-* sblíží s typem *minout*. V přičestí činném mají slovesa této konjugace na švu kmene a sufihu souhláskovou skupinu, jejíž méně snadná výslovnost v tvaru m.sg. je důvodem pronikání analogické podoby s *-nu-*.

Sloveso *řici/řict* je nepravidelné, ale časuje se (s výjimkou přechodníku přítomného) podle vzoru *tisknout*. Srov. Mluvnici češtiny 2. Tvarosloví. Praha 1986, s. 445-6 a 449.

⁷⁴ Český jazykový atlas 4. Praha 2002, s. 586.

	uklízíno/-díno		uklizeno/-děno		uklizený		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	22	58 %	16	42 %	0	%	38
Střední g.	20	48 %	22	52 %	0	%	42
Nejmladší g.	15	15 %	87	85 %	0	0 %	102

	zavříno		zavřeno		zavřený		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	22	48 %	24	52 %	0	0 %	46
Střední g.	18	41 %	26	59 %	0	0 %	44
Nejmladší g.	18	17,5 %	86	82,5 %	0	0 %	104

	napečino		napečeno		napečený		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	25	54 %	18	39 %	3	6 %	46
Střední g.	22	50 %	22	50 %	0	0 %	44
Nejmladší g.	32	31 %	71	69 %	0	0 %	103

V nahrávkách jsme zachytili jen spojení *mit fšechno zajištění*, kde by krajo­vý tvar se starou délkou nejspíš nebyl příliš pravděpodobný ani v nářečně velmi zachovalých lokalitách.

3.2.8 Tvar instrumentálu singuláru a-kmenů maskulin zakončený na *-em*

Instrumentál sg. a-kmenů maskulin (typ *předseda*) zakončený analogicky podle o-kmenů (typ *pán*) na koncovku *-em* je nářečním jevem poměrně rozsáhlým. Rozkládá se na větší části nářeční oblasti středomoravské (bez centrálního úseku a Holešovska) a v Čechách se (často jako dubleta) vyskytuje v severovýchodočeských dialektech (s výjimkou Královéhradecka, severu Kolínska a Trutnovska).⁷⁵

⁷⁵ Český jazykový atlas 4. Praha 2002, s. 148.

Dvůr Králové leží mimo území výskytu tohoto jevu, ovšem ne daleko od izoglosy⁷⁶, takže se vlivem přesahu v důsledku migrace může tvar typu *s tátém*, *s Jirkem* v mluvě obyvatel vyskytovat.

V mluvě staré a střední generace lze tento jev ještě zachytit, zejména u slov z okruhu rodinných příslušníků, u vlastních jmen příbuzných a přátel. Podle ČJA se nejčastěji uplatňuje v instr. sg. vlastních jmen.⁷⁷

Uplatnění jevu jsme sledovali u slov *táta*, *brácha* a *Jirka*, kde jsme předpokládali, že by se ještě nářeční tvary mohly ve zbytcích objevit. Nejvíce případů jsme zaznamenali u vlastního jména *Jirka*, kde se nářeční tvar vyskytl i u dvou mluvčích střední generace. U slov *táta* a *brácha* už se však objevil jen v generaci nejstarší.

	s Jirkem		s Jirkou		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	4	9 %	41	91 %	46
Střední generace	2	4 %	42	96 %	44
Nejmladší generace	0	0 %	100	100 %	100

	s tátém		s tátou		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	3	6,5 %	41	93,5 %	46
Střední generace	0	0 %	44	100 %	44
Nejmladší generace	0	0 %	0	100 %	100

	s bráchem		s bráchou		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	3	6,5 %	42	93,5 %	46
Střední generace	0	0 %	44	100 %	44
Nejmladší generace	0	0 %	104	100 %	104

⁷⁶ Český jazyková atlas 4. Praha 2002, s. 147.

⁷⁷ Tamtéž, s. 148.

3.2.9 Nominativ akuzativ plurálu životných maskulin

Ve většině nářečí na našem území je u životných maskulin zachován starý rozdíl mezi nominativem a akuzativem plurálu (*páni – pány*). V oblasti severních, východních a zčásti i středních Čech s přesahem na jihozápadní Moravu se tvar nominativu plurálu životných maskulin může objevovat i v akuzativu (typ *chovaj králíci*).⁷⁸ Jedná se však o nářeční jev, který u nejmladších mluvčích získal pod vlivem spisovného jazyka negativní sociální hodnocení, takže ho lze v mluvě mladé generace zachytit jen zřídka.⁷⁹

Respondenti doplňovali zakončení sledovaných slov ve spojeních *mají dva klu* ____, *hrají si na vojá* ____, a *chováte král* ____. Zatímco u staré a střední generace se tvar nominativu uplatňuje v akuzativu stále poměrně významně (průměrně 39 % u staré a 30 % u střední generace) a lze ještě mluvit o stabilním jevu, u mladých mluvčích se tvar nominativu přenáší do akuzativu jen výjimečně. Tento nářeční jev tak pravděpodobně z mluvy obyvatel Dvora Králové brzy zcela vymizí.

	mají dva kluci		mají dva kluky		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	18	43 %	24	57 %	42
Střední generace	14	32 %	30	68 %	44
Nejmladší generace	3	3 %	101	97 %	104

	hrají si na vojáci		hrají si na vojáky		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	20	43 %	26	57 %	46
Střední generace	10	25 %	30	75 %	40
Nejmladší generace	0	0 %	104	100 %	104

	chováte králíci*		chováte králíky*		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	14	30 %	32	70 %	46
Střední generace	14	32 %	30	68 %	44
Nejmladší generace	1	1 %	103	99 %	104

* zahrnuje v obou případech i tvar se zkráceným *-i-*

⁷⁸ Bělič, J.: Nástin české dialektologie. Praha 1972, s. 153.

⁷⁹ Jančák, P.: Monografie o mluvě hradecké mládeže. NŘ 74, 1991, s. 29.

3.2.10 Jména v přivlastňovací funkci

V přivlastňovací funkci si v českých nářečích mohou konkurovat tři tvary: adjektivum jmenné deklinace, adjektivum složené deklinace a posesivní genitiv substantiva. Na většině území se v nepřímých pádech nejčastěji uplatňuje složené adjektivum (*bez maminčinýho kola*), v severovýchodních Čechách se však jako dubleta hojněji vyskytuje také jmenné adjektivum (*bez maminčina kola*).⁸⁰

Četnost výskytu jednotlivých forem vyjádření přivlastňovací funkce jsme sledovali v několika větech, kam měli mluvčí doplňovat tvary v závorce uvedených substantiv, a to vždy buď před řídicí substantivum, nebo za něj.

V zadání *Znáš _____ tatínka _ _ _ _ ? (Milan)* volili respondenti převážně tvar jmenného adjektiva, nejčastěji to byli mladí mluvčí. Především nejstarší respondenti uváděli jako častou alternativu také posesivní genitiv. U těchto případů v tabulce rozlišujeme, zda to bylo v prepozici, či v postpozici.

	Milanova tatínka		Milanovýho tatínka		Milana tatínka		tatínka Milana		CELKEM počet
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	
Nejstarší	20	48 %	8	19 %	2	4 %	12	29 %	42
Střední	18	43 %	18	43 %	4	9 %	2	4 %	42
Nejmladší	68	67 %	16	16 %	17	17 %	0	0 %	101

U obecného podstatného jména *brácha*⁸¹ je nižší výskyt přívlastků ve tvaru jmenného adjektiva (průměrně v necelé třetině případů), avšak výrazně stoupl podíl přívlastku neshodného, vyjádřeného jako posesivní genitiv. Ten se vyskytoval především za řídicím podstatným jménem, kde je jeho přirozená pozice, u nejmladší generace však ve větší míře i před podstatným jménem.

⁸⁰ Bělič, J.: *Nástin české dialektologie*. Praha 1972, s. 172.

⁸¹ Do věty *Viděl jsi toho nového _____ kamaráda _ _ _ ? (bratr, brácha)* malá část respondentů doplňovala tvary spisovného *bratr*, které také zahrnujeme do statistiky. Je třeba si však uvědomit, že v případě dosazení spisovného *bratr* vzniká vinou shody tvarů genitivu a akuzativu sg. obou slov dvojznačná kombinace *bratra kamaráda / kamaráda bratra*, která může v nominativu sg. znamenat jednak *bratr kamaráda*, jednak *kamarád bratra*. Tvarová homonymie genitivu a akuzativu je i v případě spojení *Milanova tatínka*, ale smysl věty záměnu vylučuje.

	bráchova kamaráda		bráchového kamaráda		bráchy kamaráda		kamaráda bráchy		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší	11	29 %	9	24 %	2	5 %	26	68 %	38
Střední	13	32 %	14	34 %	2	5 %	12	29 %	41
Nejmladší	29	29 %	18	19 %	14	14 %	36	37 %	97

V obdobné větě *Potkal jsem včera jednoho ____ přítele _ _ _ (táta, tatka)* se již nevyskytoval tak vysoký počet tvarů v posesivním genitivu, ale naopak oproti předchozím případům stouplu u všech generací procento užití tvaru adjektiva složeného sklonění.

	tátova přítele		tátového přítele		táty přítele		přítele táty		CELKEM ⁸²
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší	20	45 %	14	32 %	2	4,5 %	8	18 %	44
Střední	10	25 %	24	60 %	2	5 %	4	10 %	40
Nejmladší	30	39 %	18	24 %	11	14 %	17	22 %	76

Četnost výskytu jednotlivých možností, jimiž lze vyjádřit přivlastnění osobě mužského rodu, je v každé větě jiná. V případě vlastního jména volí mluvčí nejčastěji tvar jmenného adjektiva, jeho zastoupení je přitom nejvýraznější u nejmladší generace. U ostatních substantiv nelze činit obecně platný závěr, neboť situace u obou sledovaných slov se liší jednak ve využití jednotlivých možností osobami téže generace, jednak zastoupením jedné varianty ve všech třech generacích.

Přivlastňování osobám ženského rodu jsme sledovali na spojení *o mamčině / mamčině sestře*. Zde byla situace jednoznačnější: jmenné adjektivum užila více než polovina mluvčích každé generace, složené adjektivum se nejčastěji vyskytovalo u nejmladších respondentů.

⁸² Jednotlivé kategorie zahrnují i odpovídající tvary podob *tatka* a *tatinek*.

	o maminčině sestře		o maminčiný sestře		o maminky sestře		o sestře maminky		CELKEM ⁸³
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší	26	65 %	4	10 %	2	5 %	7	20 %	40
Střední	38	86 %	4	9 %	0	0 %	2	5 %	44
Nejmladší	58	56 %	17	17 %	7	7 %	21	20 %	103

Zcela jiná je situace v zastoupení jednotlivých forem pro vyjádření přivlastňovací funkce, jedná-li se o přivlastnění rodinám. Ve větě *Ten ____ dobrman ____ mě málem pokousal (Dvořákovi)* nejvíce respondentů všech generací užilo sice tvar jmenného adjektiva, ale nikoli v plurálu, nýbrž v singuláru (*Dvořákův*, zkráceně *Dvořákuv*). Užití této formy přesto zřejmě pomalu ustupuje a naopak se dnes více uplatňuje dříve řidčeji zastoupený tvar adjektiva složeného sklonění (obvykle diftongizovaný, např. *Dvořákovejch*). Především je zde však zcela nový tvar zakončený na *-ovic*, který se v mluvě starších obyvatel severovýchodních Čech takřka nevyskytoval, ale z nejmladší generace námi sledované oblasti jej užije již téměř třetina mluvčích.⁸⁴ Tento původně převážně jihozápadočeský jev se může vyskytovat nejen u rodinných jmen, ale i u některých substantiv obecných, především v názvu povolání, funkce, aj. (např. *sousedovic*, *kovářovic*)⁸⁵.

	Dvořákovejch/ Dvořákových		Dvořákův/ Dvořákuv		Dvořáků/ Dvořáku		Dvořákovíc		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší	0	0 %	28	61 %	17	37 %	1	2 %	46
Střední	8	18 %	19	43 %	15	34 %	2	5 %	44
Nejmladší	24	23 %	42	41 %	4	4 %	33	32 %	103

⁸³ Jednotlivé kategorie zahrnují i odpovídající tvary podob *máma* a *mamka*.

⁸⁴ Dejmek ho v příslušné kapitole nezmiňuje, Bachmannová ho u nejml. generace uvádí jako inovaci.. Dejmek, B. Běžně mluvený jazyk nejmladší generace Hradce Králové. Hradec Králové 1987, s. 57. Bachmannová, J.: Tradiční dialekt a mluva mládeže na Železnobrodsku. In: Daneš, F. a kolektiv: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Praha 1997, s. 189.

⁸⁵ Bělič, J.: Nástin české dialektologie. Praha 1972, s. 208.

3.2.11 Přivlastňovací zájmena *můj, tvůj, svůj*

Pro námi sledované území se za základní tvar přivlastňovacích zájmen v nepřímých pádech považují tzv. tvary stažené, shodné s tvrdým skloněním přídavných jmen. V nominativu a akuzativu sg. feminin a neuter a v nominativu a akuzativu pl. všech rodů se vyskytují i tvary nestažené.⁸⁶

Uplatnění stažených a nestažených tvarů přivlastňovacích zájmen jsme sledovali v přímých i nepřímých pádech zájmen *můj, tvůj a svůj*. Zcela jednoznačná byla situace pouze v genitivu sg. mužského rodu, kde se nestažený tvar *svojeho* vůbec nevyskytl. Poměrně silnou pozici má také stažený tvar akuz. pl. m. (nejčastěji se zúženou samohláskou). Zaznamenali jsme naopak velmi silné zastoupení nestaženého tvaru nominativu sg. feminina *moje*. Stažený tvar *má* uvedla dokonce jen pětina mluvčích nejstarší generace, v generaci střední a mladé jich bylo ještě méně.⁸⁷ Postupné snižování užití stažených krajových tvarů lze sledovat také v akuz. sg. fem *tvou*: zatímco v generaci staré ji použije ještě polovina mluvčích, v mladé generaci je to již pouze každý čtvrtý. Jako téměř rovnocenná dubleta se také překvapivě u všech generací objevoval nestažený tvar gen. sg. feminina *svojí*.

		Nejstarší generace	Střední generace	Nejmladší generace
gen. sg. m.	bez svého/svého kamaráda	100 %	100 %	100 %
nom. sg. fem	má sestra už bývá doma	20 %	14 %	6 %
gen. sg. fem	bez své/své rodiny	50 %	42 %	53 %
akuz. sg. fem.	vídám tvou babičku	52 %	33 %	25 %
lok. sg. fem.	povídali jsme si o tvé/tvé knížce	61 %	82 %	31 %
instr. sg. fem	s mou pomocí nepočítej	35 %	28 %	35 %
akuz. pl. m.	máš rád své/své sousedy	50 %	63 %	58 %

⁸⁶ Stažené tvary, shodné se spisovnou češtinou, se vyskytují na většině našeho území, s výjimkou východních částí, počínaje východním okrajovým pásem středomoravských nářečí, kde převažují tvary nestažené. Srov. Bělič, J.: Nástin české dialektologie. Praha 1972, s. 181.

⁸⁷ Domníváme se, že důvodem je, že stažený tvar *má* působí již dojmem knižnosti.

Teoretický předpoklad, že mluvčí Dvora Králové budou v nepřímých pádech užívat jen stažené tvary přivlastňovacích zájmen, se v našem výzkumu nepotvrdil. Kromě genitivu sg. převládají dnes v ženském rodě u mluvčích mladé generace tvary nestažené, přičemž nelze říci, že se jedná o výrazný posun oproti předchozím generacím. Nestažené tvary se (s výjimkou genitivu sg. m.) vyskytovaly ve velké míře u všech generací.

V nahrávkách jsme zaznamenali stažené tvary *z mího pohledu, podobnej svímu otci, tem blbinkám svejm*, ale jedna mluvčí nejstarší generace užila také nestažený tvar ve spojení *ad' daj eletriku mojim*.

3.2.12 Dativ osobního zájmena *já* v nedůrazném postavení

Dativ zájmena *já* v nedůrazném postavení má na východní polovině severovýchodočeské nářeční oblasti tvar *mně*.⁸⁸ Zejména u mluvčích nejmladší generace však do této pozice proniká tvar *mi*.⁸⁹ To je vidět také v údajích uváděných v jednotlivých dialektologických pracích. J. Krasnická ještě v roce 1971 pokládá tvar *mně* za téměř výhradní a B. Dejmek u nejstarších mluvčích Hradce Králové zaznamenal jeho výskyt v 94 %.⁹⁰ Ve výzkumu mluvy nejmladší generace HK již zaznamenal pokles na 83 %.⁹¹ Na konci 90. let zaznamenala J. Bachmannová 74% výskyt nářečního tvaru *mně* na Železnobrodsku a upozorňuje na prosazování tvaru *mi* zejména u mladých mluvčích.⁹²

Na tomto jevu je zřetelně vidět vliv nivelizační tendence na mluvu městských obyvatel. Zatímco u nejstarší generace (narozené mezi lety 1920-1949) je nářeční tvar *mně* zastoupen ještě průměrně u 65 % mluvčích a ze střední generace jej dosud užívá více než polovina mluvčích, z nejmladší skupiny respondentů jej průměrně

⁸⁸ Stejně tomu je v nářečích středomoravských a v převážné části nářečí východomoravských. Český jazykový atlas 4. Praha 2002, s. 340.

⁸⁹ Tamtéž.

⁹⁰ Krasnická, J.: K některým současným vývojovým tendencím v českých nářečích severovýchodních. SaS 32, 1971, s.328.

Dejmek, B.: Mluva nejstarší generace Hradce Králové. Hradec Králové 1981, s. 63.

⁹¹ Dejmek, B. Běžně mluvený jazyk nejmladší generace Hradce Králové. Hradec Králové 1987, s. 33.

⁹² Bachmannová, J.: Tradiční dialekt a mluva mládeže na Železnobrodsku. In: Daneš, F. a kolektiv: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Praha 1997, s. 190.

uvedla už pouze třetina. V malých obcích na Jilemnicku (necelých 30 km vzdálených od Dvora Králové) přitom tvar *mně* dosud užívá asi polovina mladých mluvčích.⁹³

	Nejstarší gen.	Střední gen.	Nejmladší gen.
Dej mně pokoj.	67 %	57 %	34 %
Podej mně teploměr.	67 %	57 %	33 %
Půjčíš mně propisku?	61 %	54,5 %	35,5 %
Průměrně <i>mně</i>	65 %	56 %	34 %

U staré generace jsme v nahrávkách zachytili pouze tvar *mně*: *dali mñe svetr, poslala mñe pohlet, spadlo mñe to fšecko na zem*. Naopak u nejmladší generace jsme zaznamenali jen tvar *mi*: *dá mi búro a du*⁹⁴, *ať mi vlezte na záda, chťel mi to předvíst*. U střední generace se objevily obě varianty: *řikal mi, že to budete chťit na Kuksu a to mñe udělaj chlapi f práci*.

3.2.13 Komparativ a superlativ příslovcí

Zakončení komparativu a superlativu příslovcí typu *rychle, pomalu* a *často* se může realizovat čtyřmi způsoby: spisovně (*rychleji*), či nářečně *rychlejc, rychlejš, rychlej*. V nářečích severovýchodočeské oblasti se za základní považuje tvar končící na *-c*.

V našem výzkumu jsme sledovali uplatnění nářečních realizací komparativu příslovcí *rychle* a *pomalu* a superlativu příslovce *často*. Ve spojeních *jezdí o dost rychleji, diktuj pomaleji a nejčastěji si hrají na vojáky* užilo nejvíc respondentů ze všech tří generací nářeční podobu zakončenou na *-c*, vždy se uplatnila ve více než polovině případů. Spíše výjimečně se také objevovaly tvary zakončené na *-jš* a *-j*.

Srovnáme-li četnost výskytu jevu u všech generací, dojdeme k závěru, že nivelizační proces nemá na uplatnění nářečního zakončení komparativu a superlativu příslovcí vliv. Z námi zjištěných výsledků můžeme naopak usuzovat, že oslabuje pozice spisovné varianty.

⁹³ Čermáková, M.: Současný stav dialektu v rodné obci Roztoky u Jilemnice. Olomouc 2003, s. 58.

⁹⁴ búro – slangový výraz pro školní známku 5.

	rychlejc		rychleji		rychlejš		rychlej		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší	26	56 %	16	35 %	0	0 %	4	9 %	46
Střední	32	73 %	10	23 %	2	4 %	0	0 %	44
Nejmladší	-	-	-	-	-	-	-	-	-

	pomalejc*		pomaleji		pomalejš		pomalej		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší	25	56 %	16	35 %	0	0 %	4	9 %	45
Střední	33	75 %	6	14 %	3	7 %	2	4 %	44
Nejmladší	90	87 %	12	11 %	2	2 %	0	0 %	104

* zahrnuje i zvláštní ojedinělý tvar *pomalejct* u respondenta nejmladší generace

	nejčastějc*		nejčastěji		nejčastějš		nejčastěj		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší	25	54 %	17	37 %	0	0 %	4	9 %	46
Střední	38	86 %	6	14 %	0	0 %	0	0 %	44
Nejmladší	68	65 %	34	33 %	0	0 %	2	2 %	104

* zahrnuje i zvláštní ojedinělý tvar *nejčastějct* u respondenta nejml. generace

V nahrávkách jsme zachytili výrazy *lechčejc*, *pozďejc*, *častějct* u mladých mluvčích, tvary *rychlejc*, *veselejc* u střední generace a tvar *pozďejc* u staré generace. Spisovná varianta se neobjevila.

3.2.14 Rozdíly v kvantitě hlásek

3.2.14.1 Krácení vokálů (spisovná délka × nespisovná krátkost)

Krácení vokálů patří v některých nářečích dosud mezi živé fonetické jevy. Délka samohlásek tak velmi často kolísá a může se realizovat i výslovností polodlouhou.⁹⁵ V severovýchodočeských nářečích (i ve všech nářečích českých

⁹⁵ Vedle severovýchodočeského nářečí je to častý jev také např. v nářečí středočeském. Srov. Bělič, J.: Nástin české dialektologie. Praha 1972, s. 138.

v užším smyslu) se krátí především vysoké vokály *i* a *ú*, méně pak *á*, a to častěji v konjugačních a deklinačních koncovkách, méně často ve slovním základu.⁹⁶

Kvantita vokálů je nářeční jev, který si řada mluvčích ve své řeči neuvědomuje. Proto je značně obtížné objektivně zkoumat výskyt tohoto jevu v dotaznících (mluvčí sice vysloví hlásku krátce, ale automaticky ji podle zvyku zapíše spisovně). Krácení jsme proto zkoumali jen u slov, kde jsme zkrácenou podobu předpokládali.

3.2.14.1.1 Krácení *á*

Krácení samohlásky *á* jsme sledovali na slovese *nemít* ve tvaru 1. osoby sg. přítomného času *nemám*.⁹⁷ Psaní dlouhého *á* v tomto slově mají respondenti natolik zažité, že zkrácenou variantu uvedlo jen velmi málo z nich, zvláště v případě staré a střední generace. Že je tento jev v mluvě obyvatel Dvora Králové dosud živý, potvrzuje výskyt u nejmladších mluvčích: 17 % respondentů zapsalo tvar s krátkým *a*.⁹⁸

	nemam		nemám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	2	5 %	35	95 %	37
Střední generace	1	2,5 %	37	97,5 %	38
Nejmladší generace	15	17 %	73	83 %	88

3.2.14.1.2 Krácení *é*

Krácení *é* nelze zaznamenat tak často, protože dlouhé *é* velmi často podléhá obecněčeskému úženi v *i*, takže ho můžeme sledovat jen na slovech, kde úženi neprobíhá. Jedním z takových slov je *lékárna*, kde k úženi dochází jen výjimečně.⁹⁹ U mluvčích staré generace lze krácení *é* v tomto slově zaznamenat ještě poměrně často. U generace střední a mladé už jen výjimečně.

⁹⁶ Krácení není vyloučeno ani u jiných vokálů. Srov. Nástin české dialektologie. Praha 1972, s. 138.

⁹⁷ *Ne __ rád, když mi někdo mluví do řízení.*

⁹⁸ O živosti tohoto prvku svědčí také údaje získané z autentických nahrávek (viz níže v této kapitole).

⁹⁹ Jančáková, J.: Frekvence základních obecně českých hláskoslovných jevů v nářečních projevech. NŘ 57, 1974, s. 184.

	lekárna		lékárna		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	7	15 %	39	85 %	46
Střední generace	2	4,5 %	42	95,5 %	44
Nejmladší generace	2	2 %	96	98 %	98

3.2.14.1.3 Krácení *i*

Krácení *i* jsme sledovali na substantivu *králík* v akuzativu pl., a na 1. os. sg. sloves *nemuset* a *nevědět*. U staré a střední generace se krácení projevilo přibližně v pětině případů u všech tří slov, nejvyšší četnost zkráceného *i* jsme překvapivě zaznamenali u nejmladší generace: v základu slova *králík* to bylo téměř v polovině případů a v konjugačních koncovkách sloves dokonce průměrně ve více než třech čtvrtinách odpovědí.

	Nejstarší generace	Střední generace	Nejmladší generace
králíky/králíci	22 %	23 %	46 %
nemusím	24 %	18 %	72 %
nevím	22 %	18 %	84 %

3.2.14.1.4 Krácení *ó*

Spisovná hláska *ó* není v českých textech příliš frekventovaná, proto jsme se jejímu krácení v dotaznících nevěnovali. Nespisovnému *ó* vzniklému sekundárním dloužením se budeme věnovat níže.

3.2.14.1.5 Krácení *ú*

Krácení *ú* jsme sledovali na dativu pl. slov *kluk* a *rodič* a u směrového adverbia *domů*. Zkrácené *u* se nejčastěji objevovalo u adverbia.

	Nejstarší gen.	Střední gen.	Nejmladší gen.
klukum	17 %	9 %	6 %
rodičum	14 %	9 %	7 %
domu	30 %	35 %	16 %

Zajímavé je pronikání moravismu *dom* do mluvy obyvatel Dvora Králové. Zatímco v odpovědích respondentů z nejstarší generace se tento tvar ještě nevyskytoval a mluvčí uváděli jen tvary se zkráceným, nebo nezkráceným *u*, u generace střední jsme již tvar *dom* zachytili, byť jen v malém množství (u 3 mluvčích). Četnost výskytu tvaru v mluvě mladé generace je dokonce již 23 %.

V našem výzkumu se potvrdilo, že ke krácení nejčastěji dochází u vysokých vokálů *í* a *ú*, méně pak u středního vokálu *á*. Potvrzují to i četné případy zachycené v nahrávkách. U nejmladší generace to byla zejména různá spojení se slovesy (*ne*)*mit* a (*ne*)*vědět*: *nemam žádní otáski vipracovaní, ešče nevim, mam teť jiní zájmi*, ale také s dalšími slovy: *to neňi zamňeření na ňejakí právo, neumim anglicki, kdiš si přectavim, to se naučim, d'esim se toho, zatim se nic neorganizovalo, na vejšku f Ustí, apsolutně nestihám, jag říkam, je uplňe suprovej, sem uplňe viřízenej, dicki se snažim nakupovat dárki, mislim si, f Upici, kreslim, choďim po horách, mňela bich mit přehlet, češtinu se musim naučit, von neňi špatnej aj*. U střední generace jsme zachytili např. *mit fšechoh zajišření, počítač, váleci ne* (dovolená), *já sem to d'ál i v mlád'i, pan Černý říkal, obivákovej nábitek* (pokud ve slově *obývák* nedojde k diftongizaci *y(i) > ej*, *i* se velmi často krátí), *přidem druhej den, dvanáct hod'in přetim*. U generace nejstarší se objevila spojení *von se vubec nestřihal, musej zbirat bodi, aňi se ji na to nepodivali, čim seš starši*.

3.2.14.2 Dloužení vokálů (spisovná krátkost × nespisovná délka)

3.2.14.2.1 Stará nářeční délka

Stará nářeční délka se v severovýchodních Čechách vyskytuje u dvojslabičných substantiv ženského a středního rodu. Častěji než v jiných nářečích se dloužení vyskytuje u neuter typu *kuře* (např. *kútě*).¹⁰⁰ Projevem staré nářeční délky jsou i oblastní tvary kategorie výsledného stavu typu *zavřino*, *zametino*, jimž jsme se věnovali výše.¹⁰¹

Ve výzkumu jsme vycházeli z předpokladu, že slova se starou nářeční délkou zní natolik příznakově, že bychom je metodou doplňování slov do vět nemuseli v dotazníku zachytit. Vybrali jsme proto slova *kú'ata*, *kúsa* a *zejma*, u nichž jsme mohli výskyt nářeční délky předpokládat, a respondenty jsme požádali, aby uvedli, zda tyto tvary užívají; znají, ale neuvívají; případně neznají vůbec.

Tabulka zobrazuje, kolik procent mluvčích jednotlivých generací zná vybraná slova. Rozlišujeme pasivní a aktivní znalost jevu.

	Nejstarší generace		Střední generace		Nejmłodší generace	
	aktivně	pasivně	aktivně	pasivně	aktivně	pasivně
kú'ata	39 %	61 %	41 %	59 %	3 %	63 %
kúsa	5 %	17 %	0 %	19 %	0 %	10 %
zejma	31 %	55 %	23 %	50 %	5 %	31 %

Stará nářeční délka je jev, který již dnešní mladá generace téměř neuvívá. Dosud se však u části z nich udržuje alespoň pasivní znalost některých slov se starou délkou. Aktivní užití těchto slov uvádí dosud poměrně významná část nejstarších a středně starých mluvčích. Výjimkou je slovo *kúsa* (tj. kosa), které je typické spíše pro Pojizeří, Podkrkonoší a Novopacko a ve Dvoře Králové se vyskytuje zřejmě z důvodu přesahu za hranice areálu vlivem migrace.¹⁰²

¹⁰⁰ Bělič, J.: Nástin české dialektologie. Praha 1972, s. 133-134.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 196.

¹⁰² Český jazykový atlas 5. Praha 2005, s. 212.

O postupném zániku nářeční délky ve slově *zejma* svědčí i fakt, že dochází ke štěpení významu tohoto slova. Všichni nejstarší mluvčí uváděli, že toto slovo užívají ve významu „roční období“. Mluvčí střední generace již v několika málo případech uvádějí také význam „chladno“ a nejmladší respondenti už dokonce mezi oběma významy nečiní rozdíl.

3.2.14.2.2 Mladší sekundární délka

U některých slov může docházet k tzv. sekundárnímu dloužení, kdy se v kmeni slova dlouží původně krátká samohláska. Tento jev může být někdy spojen s expresivitou vyjádření (*móře času, pivo*).¹⁰³

Sekundární dloužení jsme opět sledovali u slov, kde jsme mohli jeho výskyt očekávat, protože tento prvek z mluvy dvorských obyvatel známe. Zadali jsme slova *nahoře, dole, pivo, moře* a *lopátka*. V tabulce uvádíme četnost výskytu zdložených tvarů u všech generací.

	Nejstarší gen.	Střední gen.	Nejmladší gen.
nahoře	14 %	10 %	1 %
dole	17 %	10 %	2 %
pivo	28 %	17 %	8 %
móře ¹⁰⁴	29 %	15 %	3 %
lopátka	62 %	68 %	22 %

Tvar se zdloženým kořeným *-o-* v adverbiu *nahoře* je podle ČJA pro námi sledovanou oblast nedubletní. Velmi častým jevem je také zdložený tvar *dole*.¹⁰⁵ V dotazníku však zdloženou variantu u obou těchto slov užil jen malý počet respondentů.

O něco vyšší uplatnění délky jsme zaznamenali u expresivních výrazů *mám móře času* a *koupili jsme pivo*, avšak nejčastěji se dloužení projevilo ve slově

¹⁰³ Dejmek, B.: Běžně mluvený jazyk nejmladší generace Hradce Králové. Hradec Králové 1987, s. 53.

¹⁰⁴ V případě slova *moře* je statistika výskytu dloužení založena na velmi malém počtu odpovědí. Respondenti častěji volili jiné kvantifikátory začínající hláskou *m*. Slovo *moře/móře* doplnilo jen 14 mluvčích nejstarší a 26 mluvčích střední generace.

¹⁰⁵ Český jazykový atlas 5. Praha 2005, s. 517 a 521.

lopatka. Z rozhovoru s několika obyvateli sledované oblasti jsme zjistili, že na rozdíl od předchozích zdložených slov si mluvčí nejsou jisti, která z variant *lopatka-lopátka* je spisovná. Mnozí by dlouhou variantu užíli i ve spisovném kontextu, protože jsou přesvědčeni o její správnosti. Někteří mluvčí dokonce důsledně rozlišují význam krátké a dlouhé varianty: *lopatka* jako označení kosti a *lopátka* jako úklidová pomůcka. Varianta s *á* je tedy ve sledované oblasti do značné míry lexikalizovaná.

V autentických nahrávkách se dloužení vokálů neobjevilo tak často jako krácení. Tvary se starou délkou jsme nezachytili vůbec, ze sekundárně zdložených slov jsme zaznamenali pouze výraz *dóle*.

3.2.15 Zbytky málo frekventovaných nářečních jevů

Ze skupiny méně frekventovaných hláskových jevů (obouretná výslovnost souhlásky *v/f*, zjednodušená výslovnost skupin *vje*, zdvojení souhlásky *n* typu *soukennej*, nadměrná progresivní asimilace typu *s chudbou*, stopy po starém *l*, dvojhláska *ou* na začátku slova, infinitiv končící na *-t'*), které se objevují již spíše jen v archaičtějším oblastech¹⁰⁶, chceme zmínit ty, které se nám podařilo v mluvě obyvatel námi sledované oblasti zachytit: obouretné *u* a zjednodušenou výslovnost skupiny *vje*.

Četnost nářečních podob jsme v tomto případě nemohli zkoumat dotazníkovou metodou, ale několik dokladů jsme zaznamenali v nahrávkách.

3.2.15.1 Obouretné *u*

V severovýchodních Čechách lze dosud zachytit případy obouretné výslovnosti souhlásky *v/f* na konci zavřených slabik. Většinou se jedná o lexikalizované výrazy typu *dřiu*, *prauda*.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Lamprecht, A. a kol: České nářeční texty. Praha 1976, s. 89-90.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 89.

V nahrávkách jedna respondentka nejstarší generace užila tvar *vopraudu*, mluvčí střední generace vyslovil obouřetné *u* ve slově *zrouna* a u dívky z nejmladší generace jsme zaznamenali tento nářeční jev na slově *rounou*.

3.2.15.2 Zjednodušená výslovnost skupiny *vje*

Zjednodušená výslovnost *je* za původní *vje* ve slovech jako *květen*, *dvě*, *svět*, *zvěř*, *hvězda* se objevuje na širších územích severovýchodních Čech (především na Novopacku, Semilsku, Náchodsku a v Podještědí) a v přilehlých drobných úsecích na západní Moravě.¹⁰⁸ Výskyt tohoto jevu je omezen jen na některá slova.

V nahrávkách jsme zachytili u nejstarších respondentů tvary *visjetlila* a *ketjen*, u střední generace *djema*, u nejmladších mluvčích *skjeli* a *zjerolékař*.

3.3 Regionálně příznakové lexikum

Hranice lexikálních rozdílů protínají české jazykové území různým způsobem. Často probíhají přechodovým pásem mezi českými nářečnými v užším smyslu a nářečnými moravskými, případně se kryjí s bývalou zemskou hranicí mezi Čechami a Moravou.¹⁰⁹ Mohou se také překrývat s hranicemi jednotlivých nářečních skupin. Některé lexémy se vyskytují pouze lokálně v menších oblastech, zatímco zbytek území pokrývá většinový výraz. Jeden výraz se stejným významem, ale odlišný od jiných nářečí, se přitom může užívat i v oblastech od sebe vzdálených.¹¹⁰

Nivelizační proces má na nářeční slovní zásobu větší vliv než na jevy hláskoslovné a tvaroslovné. Menšinové krajové varianty, zejména výrazy úzce lokální, ustupují slovům celonárodního charakteru.¹¹¹ Tak jako v případě vrstvy

¹⁰⁸ Bělič, J.: Nástin české dialektologie. Praha 1972, s. 51.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 213.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 214.

¹¹¹ Bělič uvádí jako pravděpodobný důvod tohoto nadnářečního vyrovnávacího procesu potřebu dorozumět se, která souvisí s rostoucím mezinářečním stykem. Mluvčí ve snaze usnadnit posluchačům pochopení komunikátu se vyhýbají lokálním výrazům a volí raději ekvivalenty užívané

hláskoslovné a tvaroslovné přežívají v mluvě nejmladších generací především výrazy s tradičně silným postavením, tedy ty, které pokrývají co největší území.

V této kapitole se budeme zvláště zabývat výrazy, které jsou příznačné pro severovýchodočeskou nářeční oblast a slovní zásobou podkrkonošskou.

3.3.1 Oblastní severovýchodočeské lexikum

Za oblastní lexikum zde budeme považovat výrazy, které jsou podle ČJA typické pro celou oblast severovýchodních Čech nebo její část, ale liší se od většinových slov užívaných na zbytku českého území.¹¹² V některých případech se jedná o slova společná více nářečním oblastem. Četnost výskytu těchto krajových výrazů budeme srovnávat se zastoupením jejich většinových protějšků. Oblast výskytu některých sledovaných slov pokrývá sice i Podkrkonoší, takovým výrazům se však budeme věnovat zde a v kapitole o podkrkonošském slovníku se jimi již zabývat nebudeme.

Pro snazší orientaci řadíme sledovaná slova do několika tematických kategorií.

3.3.1.1 Péče o dům a zahradu

3.3.1.1.1 Nahazovat – omítat

Pro nanášení malty na zeď se kromě spisovného slovesa *omítat* užívají v českých nářečích také výrazy *nahazovat*, *ovrhovat*, *obhazovat*, *pucovat* aj. Pro většinu Čech kromě západních se užívá výrazu *nahazovat*, který je také spisovný. V okolí Bílé Třemešné byl však ve výzkumu pro ČJA zachycen větší výskyt varianty

na větším území, často shodné se spisovnou normou. Srov. Bělič, J.: Nástin české dialektologie. Praha 1972, s. 216.

¹¹² Z pochopitelných důvodů se zde nemůžeme zabývat všemi slovy, která uvádí ČJA jako příznačná pro svč. oblast. Volili jsme výrazy, které se nám zdají z nějakého důvodu zajímavé: buď jejich výskyt neodpovídá údajům uvedeným v ČJA, nebo jde o výrazy typické jen pro svč. region, kterým konkuruje většinová varianta zbytku území.

omítat. V městské mluvě většinou převažuje výraz *nahazovat*, nověji proniká také *omítat*.¹¹³

V mluvě obyvatel Dvora Králové převažuje většinou český výraz *nahazovat*. Druhá varianta se i v mluvě nejmladších obyvatel prosazuje jen zřídka.

	nahazovat		omítat		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	44	100 %	0	0 %	44
Střední generace	42	95 %	2	5 %	44
Nejmladší generace	42	86 %	7	14 %	49

3.3.1.1.2 Roubovat – štěpovat – štěpit

Pro činnost, kterou spisovný jazyk označuje jako *roubování* či *štěpování* stromů, se na většině území Čech užívá sloveso *roubovat*. Na širokém území západní a střední Moravy a na východě severovýchodočeského regionu se za základní považuje druhý spisovný výraz – *štěpovat*. Pro severozápad svč. oblasti je přitom častější jeho slovotvorná varianta *štěpit*. Izoglosa tvarů *štěpit* a *štěpovat* prochází nedaleko Dvora Králové. Výzkum pro ČJA zachytil i větší lokální výskyt tvaru *roubovat* v oblasti mezi Bílou Třemešnou a Vilanticemi.¹¹⁴

Ve větě *V sobotu jsem pomáhal tatínkovi roubovat / štěpovat / štěpit jabloně* volili respondenti všech generací nejčastěji variantu *roubovat*. Varianty utvořené od substantiva *štěp* uvedlo jen malé množství respondentů.

	roubovat		štěpovat		štěpit		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	42	95 %	2	5 %	0	0 %	44
Střední g.	40	90 %	2	5 %	2	5 %	44
Nejmladší g.	39	78 %	4	8 %	7	14 %	50

¹¹³ Český jazykový atlas 1. Praha 1992, s. 372-374.

¹¹⁴ Český jazykový atlas 2. Praha 1997, s. 62-63.

3.3.1.1.3 Kácet – porážet stromy

Pro těžbu dřeva má čeština dva základní lexémy – *kácet* a *porážet*, které zabírají většinu našeho území. *Porážet* je výraz typický pro jih, západ a severozápad Čech a pro západní polovinu středních Čech, zatímco varianta *kácet* je příznačná pro západní a střední Moravu a pro jih východních Čech. Vedle těchto základních variant existují další výrazy na východě a jihovýchodě Moravy a na severovýchodě Čech. Tam se vedle podkrkonošsko-náchodské enklávy tvaru *porážet* vyskytují také tvary *vracet* na Mladoboleslavsku a *zvracet* severně od něj.¹¹⁵

Zajímalo nás, zda se v námi sledované oblasti častěji uplatní tvar *porážet*, nebo tvar *kácet*, který proniká do všech českých měst i na území s jiným tradičním pojmenováním.¹¹⁶ Výzkum potvrdil převahu varianty *kácet*.

	kácet		porážet		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	33	75 %	11	25 %	44
Střední generace	43	98 %	1	2 %	44
Nejmladší generace	39	78 %	11	22 %	50

3.3.1.1.4 Klepat – třást – třepat stromem

Výraz *třást stromem* je většinový pro velkou část území Čech. Sloveso *klepat* zabírá severovýchodočeský region s přesahem do středních Čech, ale může se zde vyskytovat i tvar *třást* a jeho hlásková obměna *tříst*. V městě Trutnov lze také zaznamenat větší výskyt podoby *třepat*, která je jinak typická pro větší část Moravy.¹¹⁷ V našem výzkumu jsme zaznamenali výrazný ústup severovýchodočeské varianty *klepat* a naopak častější výskyt většinového *třást*. Zatímco v mluvě nejstarší generace se varianta *klepat* vyskytovala ve dvou třetinách odpovědí a z generace střední ji užije ještě více než polovina mluvčích, v generaci nejmladší již dají více než tři čtvrtiny respondentů přednost lexému *třást*.

¹¹⁵ Český jazykový atlas 2. Praha 1997, s. 203.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 206.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 71-72.

	klepat		třást		třepat		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	30	68 %	10	23 %	4	9 %	44
Střední g.	26	59 %	18	41 %	0	0 %	44
Nejmladší g.	8	18 %	38	76 %	4	8 %	50

3.3.1.1.5 Česat – sklízet – trhat ovoce

Ve větší části Čech a místy na západní Moravě mohou slovesa *česat* a *trhat ovoce* koexistovat jako synonyma. Sloveso *česat* se dokládá souvisle z celé severozápadní poloviny Čech, ze západočeských nářečí přesahuje až ke Strakonícím, a v svč. oblasti zabírá i Vysokomýtsko.¹¹⁸ Na zbývajícím území Čech a téměř na celé Moravě s výjimkou nejvýchodnějších úseků převládá sloveso *trhat*.¹¹⁹

Zjišťovali jsme poměr variant *česat – trhat – sklízet ovoce*. Všechna tři slova jsou užívána i ve spisovném jazyce, sloveso *česat* patří v současnosti i do odborné terminologie.¹²⁰ Zřejmě i proto se nadále v mluvě všech generací udržuje krajově příznačný tvar *česat* v nadpoloviční většině případů. Sloveso *trhat* se zde přitom vyskytuje jako poměrně významná dubleta. U nejmladší generace se také výrazněji prosazuje dříve řidčeji zastoupený tvar *sklízet*.

	česat		trhat		sklízet		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	28	64 %	15	34 %	1	2 %	44
Střední g.	27	61 %	13	30 %	4	9 %	44
Nejmladší g.	25	50 %	12	24 %	13	26 %	50

3.3.1.1.6 Třísky – dračky na podpal

Tence rozštípané dříví na podpálení ohně se na většině našeho území označuje názvem *třísky*. Ve výrazných areálech v okrajových oblastech nářečních oblastí se

¹¹⁸ Český jazykový atlas 2. Praha 1997, s. 72.

¹¹⁹ Tamtéž.

¹²⁰ Tamtéž.

však užívají i další výrazy. V námi sledované oblasti si konkuruje spisovné pojmenování *třísky* s nářečním *dračky*.¹²¹

Nářeční pojmenování vychází v mluvě obyvatel Dvora Králové z užívání. I v nejstarší generaci jsme jej zaznamenali již jen ve velmi málo případech.

	dračky		třísky		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	6	13 %	38	87 %	44
Střední generace	0	0 %	44	100 %	44
Nejmladší generace	2	4 %	48	96 %	50

3.3.1.1.7 Konev – kropička – konvička

Nářeční pojmenování nádoby na zalévání rostlin se na sledovaném území diferencuje slovtvorně i lexikálně. Pro východní část svč. regionu je typické slovo *kropička*. V několika malých obcích v okolí Královédvorská (např. Bílá Třemešná) je možné častěji zachytit ekvivalent *konev*. Obě podoby se shodují se spisovnou normou.¹²²

V našem výzkumu se projevil zřetelný ústup nářeční podoby *kropička* a na druhé straně posilování původně menšinové varianty *konev*. Zdrobnělinu *konvička* jsme zachytili u všech generací přibližně v necelé pětině případů.

	kropička		konev		konvička		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	20	45 %	16	36 %	8	18 %	44
Střední g.	14	32 %	24	54 %	6	14 %	44
Nejmladší g.	6	12 %	37	74 %	7	14 %	50

¹²¹ Český jazykový atlas 1. Praha 1992, s. 392-395.

¹²² Český jazykový atlas 2. Praha 1997, s. 77-79.

3.3.1.1.8 Krtičina – krtina

Kopeček hlíny vytlačený krtkem se na většině území Čech označuje pojmenováním rodu ženského *krtina*, v enklávě mezi Plzní a Příbramí se vyskytuje také maskulinum *krtinec*. Pro severovýchodní Čechy (kromě východního okraje) je příznačná slovotvorná obměna *krtičina*.¹²³

V našem výzkumu se jednoznačně prosadila nářeční podoba *krtičina*. Stále ji použijí více než tři čtvrtiny mluvčích.

	krtičina		krtina		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	42	95 %	2	5 %	44
Střední generace	39	87 %	5	13 %	44
Nejmladší generace	43	86 %	7	14 %	50

3.3.1.1.9 Špačkovna

Ptačí budka, zejména pro špačky, nese v severovýchodní nářeční oblasti buď název *špačkovna*, typický zejména pro severovýchod území, nebo *špačník*, příznačný pro severozápad. Na většině území Čech se užívá výrazu *budka*, vzhledem k druhu ptáka neutrálního.¹²⁴

Protože jsme nepředpokládali silné zastoupení nářečního tvaru *špačkovna*, zaměřili jsme se více na jeho aktivní či pasivní znalost. Zatímco z nejstarší generace užívá tento výraz ještě třetina mluvčích, ze střední a nejmladší generace už jej v pasivní či aktivní slovní zásobě má jen velmi malý počet respondentů.

špačkovna	používám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	14	33 %	6	14 %	22	53 %	42
Střední g.	3	7 %	1	2 %	40	91 %	44
Nejmladší g.	1	2 %	3	6 %	46	92 %	50

¹²³ Český jazykový atlas 2. Praha 1997, s. 94-96.

¹²⁴ Tamtéž, s. 114-115.

3.3.1.2 Rostliny a živočichové

3.3.1.2.1 Kos – kosák

Po celém českém území se ve shodě se spisovným jazykem užívá výraz *kos*. Lokálně však vedle něj existují převážně slovtvorné obměny jako *kosík*, *kosák*, *kosan* či *kosovec*. Pro některé oblasti východních Čech, zejména Mladoboleslavsko, je typický tvar *kosák*, který zde může mít navíc příznak expresivity.¹²⁵

V našem výzkumu se potvrdila převaha nářečního tvaru *kosák*, přesto u nejmladší generace vidíme zřetelný posun směrem ke spisovné variantě: užije ji třetina mluvčích.

	kosák		kos		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	36	82 %	8	18 %	44
Střední generace	37	84 %	7	16 %	44
Nejmladší generace	33	66 %	17	34 %	50

3.3.1.2.2 Svatojánská muška – světluška – světýlko

Pro pojmenování brouka se světélkujícím ústrojím na zadečku má národní jazyk jednak podoby vzešlé od jeho schopnosti svítit (*světluška*, *světýlko*), jednak bohatou skupinu variant vzniklou od spojení *svatý Ján* (*svatojánská muška*, *svatojánek*, *svatojánský brouček*)¹²⁶, a konečně i tvary vzniklé spojením obou (*světlý janek*, *světlojánka*). Po celém území Čech a na velké části Moravy se užívá sousloví *svatojánská muška* (v Čechách v podobě *svatojáncká*), v Podkrkonoší se lze setkat s podobou *svatojáncký brouček*.¹²⁷ Varianta *světluška* je rozšířena zejména mezi obyvateli měst, jinde pak především u nejmladší generace, nejhustěji v okrajových oblastech Čech, kde vytlačuje dříve užívanou variantu *světýlko*.¹²⁸

¹²⁵ Český jazykový atlas 2. Praha 1997, s. 118.

¹²⁶ Pojmenování jsou odvozena od data častého výskytu tohoto hmyzu, svátku sv. Jana Křtitele 24. 6. Srov. Český jazykový atlas 2. Praha 1997, s. 130.

¹²⁷ Český jazykový atlas 2. Praha 1997, s. 130.

¹²⁸ Tamtéž, s. 130-131.

Pro námi sledovanou oblast jsou relevantní podoby *svatojánská/-cká muška*, *světluška* a *světýlko*, které bylo ve výzkumu pro ČJA výrazněji zachyceno v okolí Bílé Třemešné.¹²⁹ Náš výzkum potvrdil dominantní postavení podoby *světluška* u městského obyvatelstva všech generací a u nejmladší generace obyvatel venkova. Ve střední a nejstarší generaci jsme zaznamenali výraz *svatojánská muška* jen u mluvčích, kteří pocházejí z vesnice a nadále tam žijí, zatímco autochtonní obyvatelé města, případně vesničané, kteří se na vesnici přistěhovali z města, užívají již výhradně podoby *světluška*. Nejmladší generace užívá také takřka výhradně podoby *světluška*, nezávisle na tom, zda mluvčí pocházejí s vesnice či z města.

	svatojánská muška		světluška		světýlko		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	18	41 %	26	59 %	0	0 %	44
Střední g.	11	25 %	33	75 %	0	0 %	44
Nejmladší g.	0	0 %	49	98 %	1	2 %	50

3.3.1.2.3 Beruška – baruška – bedrunka – sluníčko

Na českém území existuje velké množství podob, jimiž se pojmenovává slunéčko sedmítečné. Na severovýchodě Čech se užívají výrazy *sluníčko* (společně i pro střední a západní Čechy), *beruška* (východní část území) a *bedrunka* (sever území, zejména Podkrkonoší) a *berunka* (Nymbursko, s přesahem na severní Moravu). V okolí Dvora Králové se navíc může vyskytovat i tvar *baruška*.¹³⁰

V našem výzkumu se nejčastěji uplatnila varianta *beruška*, zřídka též *sluníčko*. Úzce lokální podobu *baruška* ani podkrkonošský výraz *bedrunka* jsme nezachytili.

	beruška		sluníčko		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší	42	95 %	2	5 %	44
Střední	41	93 %	3	7 %	44
Nejmladší	49	98 %	1	2 %	50

¹²⁹ Český jazykový atlas 2. Praha 1997, s. 129.

¹³⁰ Tamtéž, s. 131-133.

Zvlášť jsme se zaměřili na pasivní znalost podoby *bedrunka*. Dva mluvčí střední generace uvedli, že znají toto slovo z literatury, tři mluvčí nejstarší generace ho mají ve své pasivní slovní zásobě. U nejmladší generace jsme nezaznamenali již ani pasivní znalost tohoto výrazu.

3.3.1.2.4 Škvor – stříhavka

Bohatá hláskoslovná a lexikální diferenciací výrazů označujících škvara se projevuje na celém území. Pro námi sledovanou oblast je relevantní spisovný tvar *škvor*, pojmenování většinové pro velkou část Čech a Moravy, a nářeční podoba *stříhavka*, která se vyskytuje zejména na Hradecku a z části na Trutnovsku.¹³¹ Dvůr Králové leží na území výskytu tvaru *stříhavka*, přesto jsme ho v mluvě jeho obyvatel zachytili jen v jednom případě.

Protože jsme nízký výskyt nářeční varianty předpokládali, zaměřili jsme se alespoň na zjišťování pasivní znalosti tohoto slova. Ačkoli z variant *škvor* / *stříhavka* volili všichni mluvčí téměř výhradně podobu spisovnou, nářeční variantu má stále ve své pasivní slovní zásobě alespoň několik procent mluvčích z každé generace.

stříhavka	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	
Nejstarší g.	2	5 %	7	16 %	35	79 %	44
Střední g.	3	7 %	5	11 %	36	82 %	44
Nejmladší g.	0	0 %	3	6 %	47	94 %	50

3.3.1.2.5 Klíště – připínák

Hmyz, který se přisává na kůži a pije lidskou či zvířecí krev se na většině území Čech i ve spisovné češtině nazývá *klíště*. Na východě Čech se tomuto

¹³¹ Český jazykový atlas 2. Praha 1997, s. 159.

cizopasníkovi tradičně říkalo *připínák* (možné jsou zde i obdoby *připíňák*, *připěňák*), lokálně se mohou vyskytovat i podoby *piják*, *srní veš* a *zažírák*.¹³²

Respondenti měli volit mezi spisovným označením *klíště* a nářečním *připínák*. Zatímco v mluvě nejstarší generace existují oba výrazy jako poměrně vyrovnané dublety, u generace nejmladší už nářeční výraz užijí jen 4 % mluvčích. Lze předpokládat, že spisovný výraz nářeční podobu v mluvě obyvatel Dvora Králové brzy zcela nahradí.

	klíště		připínák		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	26	59 %	18	41 %	44
Střední generace	37	84 %	7	16 %	44
Nejmladší generace	48	96 %	2	4 %	50

3.3.1.2.6 Sedmikráska – chudobka

Pro malou květinu s bílými okvětními lístky se na většině území Čech užívá jednoho ze svou spisovných názvů: *sedmikráska* či *chudobka*. Vedle malých lokalit s výskytem spojení *husí kvítko* je pro jihozápadní a východní Čechy (s přesahem na Moravu až k Brnu) typická varianta *chudobka*. Zejména v mladší vrstvě městských obyvatel se však šíří podoba *sedmikráska*.¹³³

V našem výzkumu se potvrdilo šíření varianty *sedmikráska*. Nářeční výraz *chudobka* užije již jen 10 % mluvčích nejmladší generace.

	chudobka		sedmikráska		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	17	38 %	27	62 %	44
Střední generace	4	9 %	40	91 %	44
Nejmladší generace	5	10 %	45	90 %	50

¹³² Český jazykový atlas 2. Praha 1997, s. 164-165.

¹³³ Tamtéž, s. 260-266.

3.3.1.3 Počasí

3.3.1.3.1 Slejvák – liják – lijavec

Označení pro prudký déšť jsou na celém našem území velmi rozmanitá. Jen na severovýchodě Čech se uplatňují varianty *ced'ák*, *liják*, *lijavec*, *slejvák*, *spršák*, *špráchanec* a *plavák*. Pro oblast kolem Dvora Králové jsou příznačné především varianty odvozené od slovesa *lít* – *slejvák* a *liják*, lokálně se objevuje i *lijavec*.¹³⁴

Obyvatelé Dvora Králové upřednostňují slovo *slejvák*: všechny tři generace ho volily ve více než 70 % odpovědí. Přibližně ve čtvrtině případů jsme také zaznamenali variantu *liják*, která je typická pro většinu našeho území.¹³⁵

	slejvák		liják		lijavec		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	32	73 %	11	25 %	1	2 %	44
Střední g.	34	77 %	10	23 %	0	0 %	44
Nejmłodší g.	37	74 %	13	26 %	0	0 %	50

3.3.1.3.2 Ošklivo – šeredně

Pro pojmenování špatného počasí má čeština tři základní lexémy: *ošklivo/-ě*, *šeredně* a *škaredě*. Na rozsáhlém území severních, východních a středních Čech se nejmórazněji uplatňuje varianta *ošklivo*. Zvláště ve východních Čechách se však v několika od sebe izolovaných lokalitách (mj. ve Dvoře Králové) vyskytuje také podoba *šeredně*.¹³⁶

V našem výzkumu jsme zaznamenali výrazný posun směrem k většinové variantě. Zatímco mluvčí nejstarší a střední generace ještě výrazně upřednostňovali krajevou podobu *šeredně*, u generace nejmladší už převládla varianta *ošklivo*. Přesto však krajevou podobu užije stále 40 % mladých mluvčích.

¹³⁴ Český jazykový atlas 2. Praha 1997, s. 357.

¹³⁵ Tamtéž.

¹³⁶ Tamtéž, s. 355.

	ošklivo		šeredně		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	5	11 %	39	89 %	44
Střední generace	10	23 %	34	77 %	44
Nejmladší generace	30	60 %	20	40 %	50

3.3.1.3.3 Ledovatka – ledovka – náledí

Souvislý ledový povlak na silnici, spisovně označovaný jako *náledí*, má v českých nářečích mnoho podob, většinou odvozených od mrazu, ledu či kluzkosti tohoto povrchu. Mluvčí rozsáhlého území Čech a značné části Moravy užívají ve shodě se spisovným jazykem výraz *náledí*. Na východě Čech leží širší území výskytu podoby *ledovatka* a lokálně se zde vyskytují podoby *ledovka*, *oledí*, *klouzačka* aj.¹³⁷

Zajímalo nás, jak dva původní nářeční výrazy – *ledovatka* a *ledovka* –, které známe z mluvy dvorských obyvatel, konkurují spisovné podobě. Varianta *náledí* převažovala u všech tří generací, u střední a staré generace jsme však ještě zaznamenali poměrně vysoký výskyt nářeční podoby *ledovatka*. Tvar *ledovka* se výrazněji prosadil jen u nejstarší generace.

	ledovatka		ledovka		náledí		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	11	25 %	9	21 %	24	54 %	44
Střední g.	15	34 %	4	9 %	25	57 %	44
Nejmladší g.	2	4 %	4	8 %	44	88 %	50

¹³⁷ Český jazykový atlas 2. Praha 1997, s. 369-371.

3.3.1.4 Člověk

3.3.1.4.1 Hoch – kluk – chlapec

Pro pojmenování nedospělé osoby mužského pohlaví má čeština značné množství lexémů a jejich hláskových a tvarových obměn. Podle ČJA se jako základní výraz rozšířil *chlapec*, shodný se spisovným jazykem (s protějškem *děvče*), označení *hoch* nabývá charakteru oficiálního názvu (s protějškem *dívka*).¹³⁸ Výraz *kluk*, u něhož ještě někteří příslušníci starší generace vnímají hanlivý odstín, nabývá u nejmladších mluvčích neutrálního hodnocení (stejně jako dříve hanlivý výraz *holka*) a jako základní pojmenování se šíří téměř po celém území.¹³⁹ Výrazným severovýchodočeským ekvivalentem je mu přitom označení *hoch*, v okolí Bílé Třemešné bylo také zaznamenáno častější užití výrazu *chlapec*. V městské mluvě po celém území však převažuje *kluk*.¹⁴⁰

Zajímalo nás, zda v mluvě obyvatel Dvora Králové nad Labem ještě zachytíme severovýchodočeské pojmenování *hoch*, nebo zda se v běžné mluvě uplatňuje již jen interdialektické *kluk*. Variantu *hoch* jsme zaznamenali již jen v malé míře u respondentů střední a staré generace. Nejmladší mluvčí užívají většinově *kluk*, která již postrádá své dřívější negativní zabarvení.

	kluk		chlapec		hoch		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	42	95 %	0	0 %	2	5 %	44
Střední g.	42	95 %	0	0 %	2	5 %	44
Nejmladší g.	49	98 %	1	2 %	0	0 %	50

3.3.1.4.2 Mužský – chlap

Spisovné substantivum *muž* ve významu „dospělá osoba mužského pohlaví“ nahrazuje v každodenní neoficiální komunikaci na většině území Čech výraz *mužský*

¹³⁸ Český jazykový atlas 1. Praha 1992, s. 66.

¹³⁹ Tamtéž.

¹⁴⁰ Tamtéž.

(a jeho hláskové obměny), na Moravě *chlap* a ve Slezsku *chłop*. V oblasti výskytu podoby *mužský* zaznamenal ČJA podobu *chlap* zejména ve specifických spojeních a často s expresivním zabarvením, jen u nejmladší generace ho již bylo možné zachytit i v neutrálním významu, zejména ve východočeských městech, místo původního *mužský*.¹⁴¹

V našem výzkumu se potvrdilo pronikání původně moravského *chlap* do běžné mluvy obyvatel Dvora Králové, a to u všech generací. Původní výraz *mužský* užije již jen přibližně čtvrtina mluvčích.

	chlap		mužský		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	32	73 %	12	27 %	44
Střední g.	34	77 %	10	23 %	44
Nejmladší g.	42	84 %	8	16 %	50

3.3.1.4.3 Dědeček – dědek

Pro označení prarodiče mužského pohlaví se na většině území Čech užívá výraz *dědeček*, shodný se spisovným jazykem, a z něho odvozené pojmenování *děda*. V západních Čechách a lokálně i na severovýchodě Čech (mj. v okolí Bílé Třemešné) se může jako dubleta objevovat také podoba *dědek*, která je zde neutrální.¹⁴²

Ve Dvoře Králové jsme předpokládali převahu tvarů *dědeček* a *děda*, protože výrazu *dědek* už se zde podle naší zkušenosti užívá jen jako slova hanlivého. Zajímalo nás, kolik mluvčích ještě vnímá podobu *dědek* jako pojmenování neutrální.

Jak jsme předpokládali, nejmladší mluvčí již příznakovou podobu neuzijí, ale v mluvě obyvatel střední a nejstarší generace lze stále tento výraz v neutrálním významu v malé míře zachytit.

¹⁴¹ Český jazykový atlas 1. Praha 1992, s. 70.

¹⁴² Tamtéž, s. 76-78.

	dědek		dědeček		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	5	11 %	39	89 %	44
Střední g.	4	9 %	40	91 %	44
Nejmladší g.	0	0 %	49	100 %	49

3.3.1.4.4 Pohřeb – funus

Označení pro činnosti spojené s ukládáním zemřelého do země mohou mít v češtině dvě různá pojmenování: české *pohřeb* a přejaté *funus*. Na většině našeho území se za základní považuje spisovný výraz *pohřeb*, případně jeho hláskové obměny. Na východě Čech se užívá varianta *póřeb*, staré *funus* se zde vyskytuje jako neutrální dubleta.¹⁴³

V našem výzkumu jsme se zabývali pouze konkurencí českého a přejatého výrazu, nikoli jejich hláskovými obměnami. Zatímco mluvčí nejstarší generace užívají starého výrazu *funus* ještě poměrně hojně, u nejmladší generace jsme zaznamenali zřetelný ústup tohoto výrazu. Domníváme se, že většina mladých mluvčích již přejatou variantu nevnímá jako neutrální, ale že získala příznak negativní expresivity.

	pohřeb		funus		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	26	59 %	18	41 %	44
Střední generace	34	77 %	10	23 %	44
Nejmladší generace	44	88 %	6	12 %	50

¹⁴³ Český jazykový atlas 2. Praha 1997, s. 411-412.

3.3.1.5 Vzhled a oblékání

3.3.1.5.1 Pěšinka – stezička – cestička ve vlasech

Úzká mezera mezi rozčísnutými vlasy se na většině území Čech nazývá *pěšinka*. Ve východních Čechách leží území výskytu výrazu *stezička* a v severních okrajích severovýchodočeské nářeční oblasti se vyskytuje pojmenování *cestička*.¹⁴⁴

Pro námi sledovanou oblast jsou relevantní zejména výrazy *stezička* a *pěšinka*. Východočeské pojmenování *stezička* jsme v dotaznících nezachytili, vytlačilo ho většinové spisovné označení *pěšinka*, několika mluvčími užívané také v nezdobněle podobě.

	pěšinka		pěšina		stezička		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	41	93 %	3	7 %	0	0 %	44
Střední g.	42	95 %	2	5 %	0	0 %	44
Nejmladší g.	47	94 %	3	6 %	0	0 %	50

3.3.1.5.2 Vlasatý – holohlavý – s holou hlavou – bez čepice

Znak „nemající pokrývku hlavy“, který spisovný jazyk označuje výrazem *prostovlasý*, má v českých nářečích pět základních pojmenování. Na jihozápadě Čech je to ve shodě se spisovným jazykem výraz *prostovlasý*, na severovýchodě Čech a na západní polovině Moravy je běžný výraz *vlasatý*, který se dubletně vyskytuje i na Českobudějovicku a Strakonicku, při severní hranici východních Čech jej však nahrazuje varianta *holohlavý*. Pro sever, střed a západ Moravy je základní víceslovné předložkové pojmenování *s holou hlavou*, na Slovácku se užívá výrazu *střapatý*.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Český jazykový atlas 1. Praha 1992, s. 123-124.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 129-130.

V námi sledované oblasti je základním výrazem *vlasatý*. Může se zde však vyskytovat i varianta *holohlavý* a opisná spojení *s holou hlavou* a *bez čepice*.¹⁴⁶

Z výsledků dotazníkového výzkumu vyplývá, že výraz *vlasatý* z mluvy obyvatel Dvora Králové ustupuje. U nejstarší generace byl ještě většinový, u střední generace již převládla dubleta *bez čepice*, mladí mluvčí dnes původní pojmenování téměř neuvžívají a nahrazují ho opisy, zejména variantou *bez čepice*.

	vlasatý		holohlavý		bez čepice		s holou hlavou		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	
Nejstarší	24	54 %	0	0 %	20	46 %	0	0 %	44
Střední	9	20 %	0	0 %	33	75 %	2	5 %	44
Nejmladší	1	2 %	1	2 %	41	82 %	7	14 %	50

3.3.1.5.3 Kšandy – šle

Součástí oblečení, kterou spisovná čeština označuje jako *šle*, se na většině území Čech a na západní Moravě označuje výrazem *kšandy* (ev. jeho hláskovou obměnou *šandy*). V téměř celé severovýchodočeské oblasti se však stále uchovává staré nářeční pojmenování *šle*, které se jinak šíří velmi málo, pouze do mluvy nejmladších obyvatel moravských měst.¹⁴⁷

Pro mluvčí námi sledované oblasti je tedy základním pojmenováním výraz *šle*. V mluvě všech generací se však výrazně prosazuje většinově česká varianta *kšandy*, tradiční výraz užije již jen velmi málo mluvčích.

	šle		kšandy		CELKEM
	počet	%	počet	%	
Nejstarší generace	4	9 %	40	41 %	44
Střední generace	3	7 %	41	43 %	44
Nejmladší generace	1	2 %	49	98 %	50

¹⁴⁶ Český jazykový atlas 1. Praha 1992, s. 129.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 194.

3.3.1.5.4 Flek – záplata

Pro kousek látky, jímž se spravuje poškozené místo oděvu, spisovně označovaný jako *záplata*, se v řadě českých nářečí užívá výpůjčka *flek*. Zajímalo nás, jak germanismu *flek*, který se ve východních Čechách považuje za základní, konkuruje spisovné označení *záplata*.

Zatímco v běžné mluvě nejstarší generace existují obě varianty ještě jako rovnocenné dublety, ze střední generace užije přejatý výraz již jen necelá čtvrtina mluvčích a u mladých mluvčích už jsem jej zaznamenali jen výjimečně.

	flek		záplata		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	22	50 %	22	50 %	44
Střední generace	10	23 %	34	77 %	44
Nejmladší generace	2	4 %	48	96 %	50

3.3.1.5.5 Ustrojit se – obleci se

Strojit se či *ustrojit se* je sloveso užívané většinou ve významu „obléci se pro zvláštní příležitost, elegantně“.¹⁴⁸ Na severovýchodě Čech se však zejména dokonavá podoba *ustrojit se* užívá ve význam „obléci se“, aniž by záleželo na druhu či kvalitě šatstva. Zjišťovali jsme, kolik mluvčích dá v 2. osobě imperativu přednost neutrálnímu *obleč se* před krajovým *ustroj se*. U všech tří generací převládla regionální varianta *ustroj se*, i když u nejmladší generace již více než třetina mluvčích užije většinovou podobu *obleč se*.

	ustroj se		obleč se		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	43	93 %	3	7 %	46
Střední generace	33	75 %	11	25 %	44
Nejmladší generace	32	64 %	18	36 %	50

¹⁴⁸ Slovník spisovného jazyka českého VI. Praha 1989, s. 380.

3.3.1.6 Práce v kuchyni

3.3.1.6.1 Těsto vzešlo – nakynulo

Spisovné sloveso *kynout* užívané o těstě na značné části území Čech nahrazuje na většině Moravy sloveso *kysat*, na východě Moravy *rušat (se)*. V severovýchodních Čechách se v tomto významu užívá slovesa *vzejít*. Jako progresivní se jeví sloveso *kynout* – objevuje se téměř po celých Čechách a v moravských městech.¹⁴⁹

Četnost výskytu krajové podoby *vzcházet* jsme sledovali na tvaru minulého času ve větě *Těsto na knedlíky krásně vzešlo / nakynulo*. Podobu *vzešlo* označila ve větě více než polovina nejstarších mluvčích a téměř třetina respondentů z generace střední. U nejmladší generace jsme krajovou variantu zaznamenali již jen v jednom případě, většinovému *nakynulo* tedy dnes dávají obyvatelé Dvora Králové přednost.

	nakynulo		vzešlo		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší generace	20	45 %	24	55 %	44
Střední generace	31	70 %	13	30 %	44
Nejmladší generace	49	98 %	1	2 %	50

3.3.1.6.2 Zásmažka – jíška

Zapražená mouka sloužící k zahušťování polévek a omáček se na většině území Čech označuje jako *jíška*, na Moravě *zásmažka*. V Čechách lze však zachytit několik podob, které vedle většinového *jíška* existují jako krajové dublety (*zápražka*, *praženka*, *jícha*, *pražení*). V části východních Čech, zejména v Podkrkonoší, existuje tradiční označení *zásmažka*.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Český jazykový atlas 1. Praha 1992, s. 258.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 208-211.

Protože jsme předpokládali, že by mluvčí mezi variantami *jíška* a *zásmažka* volili pravděpodobně pouze většinovou variantu *jíška*, zajímalo nás, kolik z nich tradiční pojmenování alespoň zná. Z nejstarší generace znají krajový výraz všichni mluvčí a aktivně ho použije více než třetina z nich. Naopak u nejmladší generace výraz *zásmažka* z aktivního užití vychází, ale stále ho zná třetina mluvčích.

zásmažka	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	16	36 %	28	74 %	0	0 %	44
Střední g.	9	20 %	31	76 %	4	9 %	44
Nejmladší g.	2	4 %	12	24 %	36	72 %	50

3.3.2 Podkrkonošská slovní zásoba

Podkrkonoší patří k nejarchaičtějším nářečním oblastem v Čechách, v relativně velké míře se zde dosud zachovávají odlišnosti od nivelizovaného mluvního úzu většiny ostatního vnitrozemského území.¹⁵¹ V mluvě obyvatel Dvora Králové nad Labem jsou zbytky původního podkrkonošského dialektu výrazněji zachovány již jen v rovině lexikální, i zde se však, zejména u nejmladších mluvčích, projevuje nivelizační tendence, takže podkrkonošská slovní zásoba z běžné mluvy královédvorských obyvatel ustupuje.

Vzhledem k rozsahu podkrkonošského lexika¹⁵² nebylo možné zkoumat všechna nářeční slova, proto jsme se v dotazníku zaměřili především na výrazy, o nichž ze své zkušenosti víme, že se v mluvě obyvatel Dvora Králové vyskytují.

¹⁵¹ Jančák, P.: Podkrkonošský slovník. NŘ 85, 1999, s. 90.

¹⁵² Ideografický heslář v Podkrkonošském slovníku J. Bachmannové, který má reprezentovat co nejobsáhlejší soubor slovní zásoby Podkrkonoší, obsahuje zhruba 25 000 položek. Samotný diferenční abecední slovník pak obsahuje přes 2100 hesel. Srov. Bachmannová, J.: Podkrkonošský slovník. Praha 1998, s. 10-11.

Pro srovnání jsme však zařadili i slova, o nichž jsme se domnívali, že je již dvorští mluvčí neznají.¹⁵³

Řada sledovaných podkrkonošských lexémů existuje v mluvě královédvorských obyvatel jako menšinové dublety vedle slov šíře zastoupených (severovýchodočeských, obecněčeských či spisovných). Při sestavování dotazníku jsme se obávali, že pokud dáme respondentům vybrat mezi podkrkonošským a jiným, např. obecněčeským výrazem (např. *nacamranej X vožralej*), budou volit převážně variantu užívanou na větším území. Domníváme se, že si mluvčí specifickou podkrkonošských výrazů uvědomují a užití je proto spíše v prostředí, kde očekávají, že jim budou posluchači rozumět (v rodině častěji než ve škole). Způsob dotazování by proto mohl ovlivnit výsledná data v neprospěch podkrkonošských lexémů, proto jsme užili odlišné zadání.¹⁵⁴

V celé kapitole se zaměříme na to, zda mají naši respondenti sledovaná slova ve své aktivní či pouze pasivní slovní zásobě, případně zda je už neznají vůbec. Jednotlivá slova řadíme do pěti skupin podle míry jejich zastoupení v aktivní slovní zásobě mluvčích sledované oblasti.

3.3.2.1 Slova živě zastoupená

Mezi slova živě zastoupená řadíme ty lexémy, které dosud aktivně užívá většina dotazovaných, tj. 50 % a více, a to i z nejmladší generace. Ze souboru námi zvolených slov dosáhla nadpoloviční četnosti aktivního užití jen slova *rozcapenej*, *vejdunek* a *remcat*.

Adjektivum *rozcapenej*, které se v zachovalých podkrkonošských vsích objevuje i v podobě *rochcapenej*, znamená podle Bachmannové jednak „dokořán

¹⁵³ Zaměřili jsme se zejména na slova, která J. Jodas a M. Čermáková zachytili v jiných městských oblastech v Podkrkonoší. Srov. Jodas, J. – Čermáková, M.: Lidová slovní zásoba z Podkrkonoší. In *Linguistica 4*. Ostrava 2004, s. 121-128. a Jodas, J.: Ještě k lidové slovní zásobě v Podkrkonoší. In *Philologica 91*, Olomouc 2007, s. 97-102.

¹⁵⁴ Doplnění do tabulek, viz kapitolu 2.1.

otevřený“ (*rozcapený dveře*), jednak expresivně „rozpuštělý, neukázněný“.¹⁵⁵ Nejstarší a středně staří obyvatelé Dvora Králové vysvětlovali význam slova jako „rozmačkaný“, nikoli „neukázněný“, ačkoli mezi rozmačkaností a neposlušným chováním je jistě přímá souvislost, a význam „otevřený“ uváděli jen zřídka.¹⁵⁶ Mladí mluvčí užívají toto slovo v obou významech: 18 mluvčích uvedlo synonymum „rozmačkaný“, 21 dotazovaných chápe toto slovo jako „rozvalený, zabírající hodně místa, objemný“, které již neplatí jen pro věci, ale i pro živé bytosti. Patrně díky širokému uplatnění v řadě situací má toto slovo pevnou pozici i v mluvě nejmladších královédvorských mluvčích.

rozcapenej	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	
Nejstarší g.	40	87 %	6	13 %	0	0 %	46
Střední g.	40	91 %	4	9 %	0	0 %	44
Nejmladší g.	39	78 %	5	10 %	6	12 %	50

Sloveso *zahlížet* vysvětluje Bachmannová synonymy *mračit se, škaredit se*.¹⁵⁷ Řada mluvčích v námi sledované oblasti však užívá tohoto lexému v obecnějším významu „koukat“ či „pozorovat“. Toto rozšiřování či zobecňování významu je nejvýraznější u mladé generace a svědčí patrně o postupném ústupu slova z mluvy městských obyvatel.

zahlížet	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	
Nejstarší g.	28	61 %	2	4 %	26	57 %	46
Střední g.	44	100 %	0	0 %	0	0 %	44
Nejmladší g.	32	64 %	4	8 %	14	28 %	50

¹⁵⁵ Bachmannová, J.: Podkrkonošský slovník. Praha 1998, s. 234.

¹⁵⁶ Bachmannová uvádí význam „rozmačkaný“ u slovesa *rozcapovat* (někoho). Srov. Bachmannová, J.: Podkrkonošský slovník. Praha 1998, s. 234.

¹⁵⁷ Bachmannová, J.: Podkrkonošský slovník. Praha 1998, s. 260.

Toto slovo však přesahuje úzce lokální ráz podkrkonošské slovní zásoby. Srov. Jodas, J. – Čermáková, M.: Lidová slovní zásoba z Podkrkonoší. In *Linguistica 4*. Ostrava 2004, s. 121-122.

Vejdunek je výraz označující vyfouklé vajíčko, na které se malují různé motivy, zejména o Velikonocích.¹⁵⁸ Tento lexém se v mluvě obyvatel Dvora Králové udržuje zřejmě především díky tomu, že jde o jednoslovný výraz, který má jen víceslovné spisovné ekvivalenty. Již malé děti, které se malování vajíček věnují např. ve škole, se naučí označovat vyfouklé vajíčko slovem *vejdunek* a mnohdy ani neznají jiný způsob označení.

vejdunek	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	
Nejstarší g.	32	69 %	10	22 %	4	9 %	46
Střední g.	37	84 %	7	16 %	0	0 %	44
Nejmłodší g.	28	56 %	8	16 %	14	28 %	50

Remcat je sloveso znamenající „reptat, stále slovy projevat nespokojenost“.¹⁵⁹ Většina respondentů, kteří toto slovo užívají, ho charakterizovala synonymy *odmlouvat, stěžovat si* či *odporovat*.

remcat	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	
Nejstarší g.	28	61 %	18	39 %	0	0 %	46
Střední g.	32	73 %	12	27 %	0	0 %	44
Nejmłodší g.	25	50 %	18	36 %	4	14 %	50

3.3.2.2 Slova vycházející z užití

Jako slova vycházející z užití chápeme výrazy, které stará a střední generace ještě poměrně hojně užívají, ale které se jsou již výrazně méně zastoupeny v aktivní slovní zásobě mluvčích nejmladší generace. Tato slova užívá méně než polovina nejmladších mluvčích a rozdíl v četnosti zastoupení jednotlivých lexémů mezi nejmladší a střední generací je nejméně 20 %.

¹⁵⁸ Bachmannová, J.: Podkrkonošský slovník. Praha 1998, s. 252.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 234.

Sloveso *zmátořit se* znamená „přijít k sobě, vzchopit se, vzpamatovat se, zotavit se po nemoci“¹⁶⁰ a táž synonyma uváděli i respondenti v dotaznících.

zmátořit se	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	
Nejstarší g.	26	56 %	16	35 %	4	9 %	46
Střední g.	31	70 %	13	30 %	0	0 %	44
Nejmłodší g.	17	34 %	17	34 %	16	32 %	50

U substantiva *šlinc* je zřejmý rozdíl v chápání slova mezi jeho aktivním užíváním a pasivní znalostí. Respondenti, kteří uvedli, že slovo aktivně užívají, mají obvykle velmi konkrétní představu o jeho významu: *šrám, škrábanec, jizva, odřenina, rýha, šmouha od umazání, modřina* atp. Naopak ti, kteří toho slovo znají, ale neuvívají, ho vysvětlovali obecnějšími synonymy, nejčastěji *rána* či *šmouha*.

šlinc	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	
Nejstarší g.	24	52 %	16	35 %	6	13 %	46
Střední g.	31	70 %	13	30 %	0	0 %	44
Nejmłodší g.	20	40 %	6	12 %	24	48 %	50

Přídavné jméno *rozsápanej* s významem „roztrhaný, rozedraný“ je odvozené od slovesa *sápat*, které znamená „trhat“.¹⁶¹

rozsápanej	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	
Nejstarší g.	24	52 %	12	26 %	10	22 %	46
Střední g.	33	75 %	11	25 %	0	0 %	44
Nejmłodší g.	20	40 %	8	16 %	22	44 %	50

¹⁶⁰ Bachmannová, J.: Podkrkonošský slovník. Praha 1998, s. 262.

Podobně jako v případě slovesa *remcat* není výraz *zmátořit se* jen výrazem podkrkonošským. Srov. Jodas, J. – Čermáková, M.: Lidová slovní zásoba z Podkrkonoší. In *Linguistica 4*. Ostrava 2004, s. 121-122.

¹⁶¹ Bachmannová, J.: Podkrkonošský slovník. Praha 1998, s. 234.

Adjektivum *dožranej* vysvětlovala většina dotazovaných synonymy „rozzlobený, naštvaný“. Bachmannová uvádí substantivum *dožer* ve významu „zlost, vztek, dopal“.¹⁶² Národní jazyk má pro slovo *naštvaný* velké množství synonym, často vulgárních, hojně užívaných zejména mladou generací, takže nářeční lexém těmto výrazům ustupuje.

dožranej	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	
Nejstarší g.	30	65 %	12	26 %	4	9 %	46
Střední g.	34	77 %	9	20 %	1	2 %	44
Nejmłodší g.	20	40 %	8	16 %	22	44 %	50

Původní význam slovesa *zmamlat* byl „zmačkat, zmuchlat“.¹⁶³ I u tohoto slova však dochází v mluvě královédvorských obyvatel k rozšiřování významu k obecnějšímu „zkazit“. Zatímco nejstarší a středně staří mluvčí uváděli významy „zmačkat“ a „zkazit“ přibližně rovnocenně, u nejmladších respondentů už převažuje zobecněný význam „zkazit“ a původní „zmačkat“ uvedli již jen 3 dotazovaní.

zmamlat	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	
Nejstarší g.	11	24 %	3	7 %	32	69 %	46
Střední g.	12	27 %	12	27 %	20	45 %	44
Nejmłodší g.	15	30 %	20	40 %	15	30 %	50

Substantivum *pangejt*, které se někdy v Podkrkonoší realizuje jako *pankejt*, uvádí Podkrkonošský slovník ve významu „přikop“.¹⁶⁴ Nejde o výraz výlučně podkrkonošský, široký areál jeho výskytu je i na západě Čech a v podobě *panget* se objevuje i na Vysokomýtsku a Svitavsku.¹⁶⁵ SSJČ uvádí u několika variant tohoto lexému (*pankét, panget, pangejt, pankejt, banket*) význam „okrajový pás pilnice či

¹⁶² Bachmannová, J.: Podkrkonošský slovník. Praha 1998, s. 189.

¹⁶³ Tamtéž, s. 214.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 223.

¹⁶⁵ Český jazykový atlas 2. Praha 1997, s. 331-333.

železniční trati“.¹⁶⁶ Naši respondenti jej vysvětlovali často i jako „obrubník“, „patník“, „sloupek u silnice“, „svodidlo“ či „chodník“, tedy jednotlivé okraje silnice. Ve významu „příkop“ toto slovo uvedlo jen 26 % nejstarších mluvčích, 13 % respondentů střední generace a 8 % nejmladších dotazovaných.

pangejt / pankejt	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	30	65 %	16	35 %	0	0 %	46
Střední g.	27	61 %	17	38 %	0	0 %	44
Nejmladší g.	18	36 %	5	10 %	27	54 %	50

3.3.2.3 Slova téměř vyšlá z užití

Za slova téměř vyšlá z užití považujeme lexémy, jichž užívá méně než 25 % mluvčích nejmladší generace, ale přitom velká část mladých mluvčích stále alespoň zná význam těchto slov (často však dochází k rozšiřování významu). V aktivní slovní zásobě má tyto lexémy dosud značná část mluvčích střední a nejstarší generace.

Lexém *drtek* s významem „malý kousek, drobek“ uvádí Bachmannová ve zdrobnělé podobě *drtinek* (foneticky zapisuje *dərťinek*).¹⁶⁷ Spojuje se nejčastěji s potravinami.¹⁶⁸ Naši respondenti uváděli také významy „zbytek“, „málo“ či „trošek“ (*drtek mlíka*).

drtek	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	10	22 %	20	43 %	16	35 %	46
Střední g.	12	27 %	22	50 %	10	23 %	44
Nejmladší g.	9	18 %	13	26 %	28	56 %	50

¹⁶⁶ Slovník spisovného jazyka českého IV. Praha 1989, s. 28 a Slovník spisovného jazyka českého I. Praha 1989, s. 80.

¹⁶⁷ Bachmannová, J.: Podkrkonošský slovník. Praha 1998, s. 191.

¹⁶⁸ A. V. Maloch uvedl v dopise A. V. Šemberovi slovo *drtek* (*chleba*) ve významu „kousek“. Srov. Cuřín, F.: Kapitoly z dějin českých nářečí a místních a pomístních jmen. Praha 1969, s. 112-113.

Sloveso *chroust se* ve významu „převalovat se, vrtět se“ je dosud dobře známo i mluvčím všech generací, ale z běžné mluvy nejmladší generace pomalu ustupuje. Přestože jej dosud zná celkem více než polovina nejmladších respondentů, v aktivní slovní zásobě jej má jen 18 % mladých mluvčích.

chroust se	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	22	48 %	17	37 %	7	15 %	46
Střední g.	28	64 %	10	23 %	6	13 %	44
Nejmladší g.	9	18 %	17	34 %	24	48 %	50

Adjektivum *nacamranej* je odvozeno od slovesa *nacamrat se* s významem „opít se“.¹⁶⁹ V mluvě nejmladších generací ho nahrazují hojná synonyma (např. *nalitej, vožralej, vochlastanej, nachcanej*).

nacamranej	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	26	57 %	20	43 %	0	0 %	46
Střední g.	27	61 %	17	39 %	0	0 %	44
Nejmladší g.	12	24 %	18	36 %	20	40 %	50

Sloveso *ramplovat* znamená „bouchat, tlouci, lomcováním dělat hluk“ a Bachmanová uvádí i substantiva *rampl* ve významu „hluk, rámus“ a *ramplování* „bouchání, lomození“.¹⁷⁰

ramplovat	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	30	65 %	16	35 %	0	0 %	46
Střední g.	24	55 %	15	34 %	5	11 %	44
Nejmladší g.	8	16 %	8	16 %	34	68 %	50

¹⁶⁹ Bachmannová, J.: Podkrkonošský slovník. Praha 1998, s. 218.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 233.

Sloveso *šlukat* znamenající „škytat“ a od něho odvozená substantiva *šlukačka* či *šlukavka* nahrazují v mluvě mládeže spisovné výrazy. O postupném zanikání tohoto lexému svědčí i fakt, že 32 % mluvčích uvedlo jako význam tohoto slova „vdechovat kouř cigarety“, pro něž se obvykle užívá hovorové sloveso *šlukovat*.¹⁷¹

šlukat	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	
Nejstarší g.	35	76 %	6	13 %	5	11 %	46
Střední g.	26	59 %	8	18 %	10	23 %	44
Nejmłodší g.	11	22 %	7	14 %	32	64 %	50

Adjektivum *přifrcnutej* znamená expresivně „nápadně či nevkusně oblečený“.¹⁷²

přifrcnutej	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	
Nejstarší g.	40	87 %	6	13 %	0	0 %	46
Střední g.	33	75 %	9	20 %	2	5 %	44
Nejmłodší g.	11	22 %	7	14 %	32	64 %	50

Substantivum *plajzák*, ev. *plajzan* uvádí Bachmannová ve dvou možných významech: jednak jako expresivní výraz znamenající „jazyk“, jednak jako pojmenování pro starou plodnici jakékoli houby.¹⁷³ Respondenti našeho výzkumu uváděli pouze význam „jazyk“.

plajzák	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	
Nejstarší g.	14	30 %	12	26 %	20	43 %	46
Střední g.	21	48 %	10	23 %	13	30 %	44
Nejmłodší g.	11	22 %	6	12 %	33	66 %	50

¹⁷¹ Odpovědi těchto mluvčích jsme zařadili do skupiny „Neznám“, protože zde zřejmě nejde o rozšiřování významu, ale o záměnu sloves *šlukovat* a *šlukat*.

¹⁷² Bachmannová, J.: Podkrkonošský slovník. Praha 1998, s. 231.

¹⁷³ Tamtéž, s. 225.

Výrazy *šplách* a *špláchanec* mají význam „prudký déšť, liják“.¹⁷⁴ Podobnost se slovesem *špláchnout* naznačuje, že takto označovaný déšť je zpravidla prudký, ale krátký, a takto oba tyto lexémy chápou také mluvčí ze Dvora Králové. Vedle významu „prudký déšť“ však mluvčí vysvětlovali tato slova také jako „povodeň“, „proud vody“, „hodně vody“, takže zřejmě dochází k rozšiřování původního významu na „velké množství vody“. Není zcela zřejmé, zda význam „cákanec“, který uvedlo 26 % nejmladších mluvčích pro variantu *špláchanec*, lze ještě chápat jako posunutí původního významu, či zda se tito mluvčí uváděli význam „cákanec“ v důsledku spojení slovesa *špláchnout* ve významu „cáknout“ a substantiva *špláchanec*.¹⁷⁵

Z obou slov se v mluvě všech generací výrazněji uplatňuje výraz *špláchanec*.

špláchanec	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	
Nejstarší g.	32	69 %	10	22 %	4	9 %	46
Střední g.	30	68 %	13	30 %	1	2 %	44
Nejmladší g.	7	14 %	6	12 %	37	64 %	50

šplách	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	
Nejstarší g.	16	35 %	10	22 %	20	43 %	46
Střední g.	21	48 %	12	27 %	11	25 %	44
Nejmladší g.	1	2 %	5	10 %	44	88 %	50

3.3.2.4 Slova vyšlá ze slovní zásoby nejmladších mluvčích

Mezi slova vyšlá ze slovní zásoby nejmladších mluvčích řadíme lexémy, které ještě aktivně užije více než čtvrtina příslušníků střední a staré generace, ale mluvčí nejmladší generace je již téměř či vůbec neužívají a nemají je ani ve své pasivní

¹⁷⁴ Bachmannová, J.: Podkrkonošský slovník. Praha 1998, s. 246.

¹⁷⁵ Odpovědi s významem „cákanec“ jsme zařadili do skupiny „Neznám“ z důvodu přílišného odchýlení od původního významu.

slovní zásobě. Za horní hranici četnosti výskytu u nejmladších mluvčích jsme stanovili 10 %.

Adverbium *kale* se používá ve významu „dobře, důkladně“ v záporných větách.¹⁷⁶ Bachmannová ho uvádí jako výraz podkrkonošský, ale v podobě adjektiva byl výraz *kalý* ve výzkumu pro ČJA zaznamenán jako ustupující nářeční tvar, který se vyskytuje na větší části severovýchodních Čech (izoglosa sahá až k Hradci Králové a na jih k Vysokému Mýtu) a který je zde dubletní s podobou *kloudný*.¹⁷⁷ V severních okrajových úsecích, tedy především v Podkrkonoší, je dosud poměrně dobře zachován.¹⁷⁸

Z nejstarší generace obyvatel Dvora Králové užívá adverbium *kale* dosud téměř polovina mluvčích. Mladá generace tento výraz již téměř neužívá, a dokonce jej většina mluvčích už ani nezná. V běžné mluvě je dnes nejčastěji nahrazován adverbiem *pořádně*.¹⁷⁹

kale	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	
Nejstarší g.	22	48 %	16	35 %	8	17 %	46
Střední g.	14	32 %	21	48 %	9	20 %	44
Nejmladší g.	1	2 %	4	8 %	45	90 %	50

Substantivum *kůča* se užívá pro označení starého zchátralého stavení.¹⁸⁰ Ve staré a střední došlo k rozšíření významu na „chatrč“, „bouda“, „kůlna“ či „malá (tmavá) místnost“ a nejmladší generace už tento lexém téměř nezná.

¹⁷⁶ Bachmannová, J.: Podkrkonošský slovník. Praha 1998, s. 202.

¹⁷⁷ Český jazykový atlas 1. Praha 1992, s. 180-181.

¹⁷⁸ ČJA uvádí tento výraz v severních okrajových úsecích jako jediný možný. Srov. Český jazykový atlas 1. Praha 1992, s. 180.

¹⁷⁹ Český jazykový atlas 1. Praha 1992, s. 180.

¹⁸⁰ Bachmannová, J.: Podkrkonošský slovník. Praha 1998, s. 211.

kúča	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	22	48 %	20	43 %	4	9 %	46
Střední g.	21	48 %	20	45 %	3	7 %	44
Nejmladší g.	2	4 %	2	4 %	46	92 %	50

Sloveso *požrat se* je v podkrkonošském nářečí expresivním výrazem pro „pohádat se“.¹⁸¹

požrat se	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	15	33 %	18	39 %	13	28 %	46
Střední g.	12	27 %	14	32 %	18	41 %	44
Nejmladší g.	2	4 %	9	18 %	39	78 %	50

Lexém *futeř* je výraz označující sněhovou bouři či vánici.¹⁸² Vyskytuje se zejména v západním Podkrkonoší, v okolí Dvora Králové jsou častější výrazy *vánice* či *chumelenice*.¹⁸³ Četnost aktivního užití u střední a staré generace Dvora Králové dosud spadá do 3. frekvenčního pásma a výraz se zde někdy realizuje v podobě *fukeř*. Přibližně třetina našich nejmladších respondentů toto slovo dosud zná, ale užívá ho jen velmi málo z nich.

futeř	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	16	36 %	17	39 %	11	25 %	44
Střední g.	21	48 %	23	52 %	0	0 %	44
Nejmladší g.	4	8 %	12	24 %	34	68 %	50

¹⁸¹ Bachmannová, J.: Podkrkonošský slovník. Praha 1998, s. 229.

¹⁸² Tamtéž, s. 193-194.

¹⁸³ Český jazykový atlas 2. Praha 1997, s. 365.

3.3.2.5 Slova vyšlá ze slovní zásoby mluvčích všech generací

Za slova vyšlá ze slovní zásoby mluvčích všech generací považujeme lexémy, které jsme zaznamenali v méně než 10 % případů u všech tří generací, případně slova zachycená častěji, pokud u nich dochází k výraznému posouvání významu.

Substantivum *klút* znamená „lok, hlt“ a Bachmannová uvádí také sloveso *klútat* ve významu „hltavě polykat“ a *klútnout si* „loknout si“.¹⁸⁴ Toto slovo nezná žádný z dotazovaných mluvčích nejmladší generace.¹⁸⁵

klút	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	2	4 %	2	4 %	42	92 %	46
Střední g.	1	2 %	1	2 %	42	96 %	44
Nejmladší g.	0	0 %	0	0 %	50	100 %	50

Kohát je jednak podkrkonošský nářeční výraz pro pařez, jednak expresivní pojmenování pro zkažený, vykotlaný zub.¹⁸⁶ Od tohoto slova ve významu „pařez“ je také odvozena *kohátnice*, což je sekera nebo motyka na dobývání pařezů.¹⁸⁷ Královédvorští mluvčí uváděli toto slovo pouze ve významu „pařez“.

kohát	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	počet
Nejstarší g.	5	10 %	4	9 %	37	81 %	46
Střední g.	0	0 %	1	2 %	43	98 %	44
Nejmladší g.	0	0 %	1	2 %	49	98 %	50

¹⁸⁴ Bachmannová, J.: Podkrkonošský slovník. Praha 1998, s. 205.

¹⁸⁵ Moje matka pochází z obce Uhlíře u Lázní Bělouhradu (Novopacko) a tento výraz užívá v podobě *glút*. Já jsem tedy díky ní příslušnicí nejmladší generace Dvora Králové, která má toto slovo dosud v pasivní slovní zásobě.

¹⁸⁶ Bachmannová, J.: Podkrkonošský slovník. Praha 1998, s. 207.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 207.

Adjektivum *cacnej* či *casnej* znamená buď „vychloubačný“, nebo též „prudký, ukvapený, příliš horlivý“.¹⁸⁸ Královédvorští mluvčí ho vysvětlovali slovy „šťastný“, „chtivý“, „natěšený“.¹⁸⁹

cacnej	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	
Nejstarší g.	6	13 %	16	35 %	24	52 %	46
Střední g.	1	2 %	5	11 %	38	86 %	44
Nejmladší g.	1	2 %	0	0 %	49	98 %	50

Kortouč je výraz označující zahradnické kolečko či trakař. Ve Dvoře Králové ho užívá jen malé množství nejstarších mluvčích, mladá generace již tento výraz téměř nezná.

kortouč	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	
Nejstarší g.	6	13 %	17	37 %	23	50 %	46
Střední g.	0	0 %	10	23 %	34	77 %	44
Nejmladší g.	2	4 %	1	2 %	47	94 %	50

Sloveso *hajcat* znamená „hladit“ a vyskytuje se i v podobě *hajcnout* „pohladit“ a jako substantivum *hajc* „pohlazení“.¹⁹⁰ Tento lexém nezná žádný mluvčí z našeho výzkumu.¹⁹¹

hajcat	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	
Nejstarší g.	0	0 %	0	0 %	46	100 %	46
Střední g.	0	0 %	0	0 %	44	100 %	44
Nejmladší g.	0	0 %	0	0 %	50	100 %	50

¹⁸⁸ Bachmannová, J.: Podkrkonošský slovník. Praha 1998, s. 184.

¹⁸⁹ Oba moji rodiče pocházejí z malých obcí na Novopacku a toto slovo užívají ve významu „dychtivý“ či „dychtící“. Sama toto slovo zřídka také užívám.

¹⁹⁰ Bachmannová, J.: Podkrkonošský slovník. Praha 1998, s. 194.

¹⁹¹ Sloveso *hajcat* znám opět od své maminky a užívám jej.

Šubrunk či *šubruňk* je hromadné substantivum označující „drobné kamení, uhlí, úlomky dřeva, drobné podřadné věci vůbec“.¹⁹² Významem nejbližší je mu zřejmě slovo *suť*, které se s ním však zcela nekryje. Ze skupiny našich dotazovaných znal výraz *šubruňk* jeden mluvčí nejmladší generace.¹⁹³

šubrunk	užívám		znám, ale nepoužívám		neznám		CELKEM
	počet	%	počet	%	počet	%	
Nejstarší g.	0	0 %	0	0 %	46	100 %	46
Střední g.	0	0 %	0	0 %	44	100 %	44
Nejmladší g.	0	0 %	1	2 %	49	98 %	50

Podkrkonošská slovní zásoba se dnes výrazněji zachovává jen v mluvě autochtonních obyvatel malých obcí v samém jádru Podkrkonoší. Ve vzdálenějších městských oblastech, jako je Královédvorskó, se vlivem nivelizace vytrácí, a to zejména z mluvy nejmladších obyvatel. Některé výrazy zde však neznají již ani nejstarší mluvčí.

¹⁹² Bachmannová, J.: Podkrkonošský slovník. Praha 1998, s. 247.

¹⁹³ Sama toto slovo znám od rodičů a běžně ho užívám.

4 Závěr

V této diplomové práci jsme se zaměřili na regionálně příznakové prvky v mluvě tří generací mluvčích ve Dvoře Králové nad Labem. Sledovali jsme výskyt obecněčeských a severovýchodočeských jevů roviny hláskoslovné a tvaroslovné a zastoupení regionálně příznakového lexika v projevech běžně dorozumívacího stylu. Zajímalo nás, jak se liší vliv nivelizačních tendencí v mluvě staré, střední a mladé generace obyvatel pocházejících ze Dvora Králové a nejbližších obcí.

V první části práce jsme se zabývali obecněčeskými rysy, které mají vzhledem ke své interdialektické povaze stabilní postavení v mluvě všech generací a vlivu nivelizace podléhají jen velmi pozvolna. Četnost výskytu úžení $é > í$ přesahuje u všech generací hranici 90 %. Do prvního frekvenčního pásma (75 – 100 %) spadá také výskyt unifikovaných koncovek v nominativu pl. m., f. a n. adjektiv a zájmen a v instrumentálu pl. m., f. a n. substantiv, adjektiv a zájmen. Diftongizace $y(i) > ej$ si zachovává své silné postavení zejména v základu slova, naopak v koncovkách adjektiv jeho pozice v mluvě mladé generace mírně oslabuje. Stále ovšem dosahuje hodnot druhého frekvenčního pásma (50 – 75 %). Z obecněčeských jevů pak nejvýrazněji z mluvy nejmladší generace ustupuje protetické v , které se zachovává především v předložkách a zájmenech, ale u plnovýznamových slov se (patrně vlivem hromadných sdělovacích prostředků) objevuje méně často než u předchozích generací.

Nivelizační tendence má výraznější vliv na ubývání prvků původního severovýchodočeského dialektu v mluvě nejmladších mluvčích. Z dříve silně zastoupených nářečních jevů si stabilní postavení udržuje jen několik územně nejrozšířenějších prvků. Jednak je to tvar *seš* jako plnovýznamové nebo sponové sloveso a morfém 2. osoby sg. $-s$ ve funkci pomocného slovesa *být*, jednak koncovky $-ej$, $-aj$ ve 3. osobě pl. přezenta sloves 4. a 5. třídy. Do nejvyššího frekvenčního pásma patří také diftongizace $y(i) > ej$ po ostrých sykavkách a tradiční tvary komparativu a superlativu příslovcí zakončené na $-c$. Vysokých hodnot dosahuje také výskyt přičestí trpného bez koncového $-l$, jevu společného většině českých nářečí v užším smyslu a nářečím slezským.

Výraznější pokles výskytu nářeční koncovky v porovnání s předchozími

generacemi jsme zaznamenali v dativu a lokálu sg. životných maskulin. Zatímco nářeční koncovku *-oj* v dativu *tátoj* užilo ještě více než 90 % nejstarších mluvčích, v mladé generaci jsme ji zachytili jen v 65 % případů. Přestože je úbytek příznakových podob značný, stále jde o stabilní nářeční jev.

K jevům výrazně ustupujícím naopak patří dativ plurálu rodinných jmen zakončený na *-om* (*k Horákom*). U nejstarší a střední generace dosahoval výskyt nářečních podob nejvyššího frekvenčního pásma, z mladých mluvčích však nářeční koncovku užije již jen přibližně 40 % mluvčích. Svě původně silné postavení ztrácí vlivem nivelizace i tradiční tvar dativu zájmena *já* v nedůrazném postavení: regionálně příznakovou podobu *mně* dosud užívají dvě třetiny nejstarších mluvčích, ale v mladé generaci je tento tvar nahrazován variantou *mi* a původní podobu užije již jen třetina mluvčích. Také stažené tvary zájmen v nepřímých pádech, typické pro severovýchodočeskou nářeční oblast, převládají jen u maskulin. Naopak u feminin stažené tvary jednoznačně nepreferují již ani nejstarší mluvčí.

K dříve silně zastoupeným a dnes výrazně ustupujícím jevům patří tradiční tvar příčestí trpného ve středním rodě zakončený na *-íno* (*uvaříno*), u nejstarší generace zachycený ještě průměrně ve více než polovině případů, který je ve funkci vyjádření kategorie výsledného stavu nahrazován spisovnou variantou na *-eno* (*uvařeno*). Příznakový tvar užije již jen pětina nejmladších mluvčích. Dalším tradičním nářečním jevem, jehož pozice v mluvě nejmladší generace výrazně oslabila, je koncovka *-ej* v instrumentálu sg. feminin měkkého zakončení. Zatímco výskyt nářeční koncovky u staré generace byl ještě nadpoloviční (tvar *krabicej* užilo dokonce 83 % nejstarších mluvčích), v mladé generaci jej uvedla jen asi pětina respondentů.

K jevům téměř či zcela zaniklým patří nominativ akuzativ plurálu životných maskulin: nářeční podobu *maj dva kluci* užije sice ještě více než 40 % nejstarších mluvčích a třetina respondentů střední generace, ale v mluvě mladé generace se příznakový tvar vyskytuje již jen ve zbytcích. K zanikajícím jevům patří také změny kvantity hlásek – jen krácení *ú* a *í* a dlužení *a* ve slově *lopátka* je dosud výrazně zastoupeno i v mluvě nejmladších mluvčích.

Stejně jako u nářečních jevů hláskoslovné a tvaroslovné povahy i u nářečního

lexika platí, že se udržují zejména tvary rozšířené na větším území, tj. výrazy společné nářečím českým v užším smyslu a slova užívaná na širším území severovýchodních Čech. Úzce lokální výrazy, zejména slova z podkrkonošské slovní zásoby, se vlivem nivelizace z mluvy královédvorských obyvatel pomalu vytrácejí.

Podíl regionálně příznakových prvků v mluvě obyvatel Dvora Králové nad Labem a jeho nejbližšího okolí se výrazně liší mezi jednotlivými generacemi. Zatímco mluva nejstarších obyvatel je ještě výrazně nářečně příznaková a lze v ní zachytit i některé archaické jevy, mluva mladé generace je již značně nivelizována, výrazněji se v ní uplatňují prvky spisovné češtiny a z regionálně příznakových prvků se udržují jen jevy s tradičně silným postavením, zejména interdialektické. Naopak nářeční slovní zásoba ztrácí své původně silné postavení v komunikátech běžně dorozumivacího stylu a nahrazuje ji buď lexikem spisovné, nebo jiné nářeční výrazy, typické pro větší územní celky.

5 Použitá literatura

Bachmann, L.: *Nářečí na Vysokomýtsku*. Praha 2001.

Bachmannová, J.: Tradiční dialekt a mluva mládeže na Železnobrodsku. In: Daneš F. a kolektiv: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha 1997, s. 183-192.

Bachmannová, J.: *Podkrkonošský slovník*. Praha 1998.

Bělič, J.: *Nástin české dialektologie*. Praha 1972.

Bělič, J.: Ke zkoumání městské mluvy. In *Slavica Pragensia IV*. Praha 1962, s. 569-575.

Cuřín, F.: *Kapitoly z dějin českých nářečí a místních a pomístních jmen*. Praha 1969.

Čermáková, M.: *Současný stav dialektu v rodné obci Roztoky u Jilemnice* (diplomová práce). Olomouc 2003.

Dejmek, B.: *Běžně mluvený jazyk nejmladší generace Hradce Králové*. Hradec Králové 1987.

Dejmek, B.: *Mluva nejstarší generace Hradce Králové*. Hradec Králové 1981.

Dejmek, B.: *Běžně mluvený jazyk (městská mluva) města Přelouče*. Hradec Králové 1976.

Dejmek, B.: Postavení městské mluvy v současné jazykové situaci. NŘ 61, 1978, s.183-192.

Chloupek, J.: Útvarová diferenciacie a slohová stratifikace češtiny dnes. In *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Red. J. Jančáková, M. Komárek, O. Uličný. Praha 1995, s. 41-47.

Jančáková, J.: Frekvence základních obecně českých hláskoslovných jevů v nářečních projevech. NŘ 57, 1974, s. 183-191.

Jančáková, J.: K ústupu nářečních jevů v mluvě městské mládeže. In *Slavica Pragensia XXI*. Praha 1978, s. 207-210.

- Jančák, P.: Monografie o mluvě hradecké mládeže. NŘ 74, 1991, s. 27-30.
- Jančák, P.: K monografickému výzkumu východočeské městské mluvy. NŘ 65, 1982, s. 215-223.
- Jančák, P.: Příkladná nářeční monografie z východních Čech. NŘ 85, 2002, s. 213-219.
- Jančák, P.: Podkrkonošský slovník. NŘ 85, 1999, s. 90-93.
- Jodas, J. – Čermáková, M.: Lidová slovní zásoba z Podkrkonoší. In *Linguistica 4*. Ostrava 2004, s. 121-128.
- Jodas, J.: Ještě k lidové slovní zásobě v Podkrkonoší. In *Philologica 91*. Olomouc 2007, s. 97-102.
- Kloferová, S.: K fungování jazykových útvarů v mluvě mládeže. In *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Red. J. Jančáková, M. Komárek, O. Uličný. Praha 1995, s. 104-105.
- Krasnická, J.: K některým současným vývojovým tendencím v českých nářečích severovýchodních. SaS 32, 1971, s. 326-333.
- Krčmová, M.: Současná běžná mluva v českých zemích. In Daneš F. a kolektiv: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha 1997, s. 160-172.
- Lamprecht, A. a kol.: *České nářeční texty*. Praha 1976.
- Matoušová, P.: *Běžně mluvený jazyk nejmladší generace v městě Dvůr Králové nad Labem* (diplomová práce). Olomouc 2007.
- Rusínová, Z.: Spisovná a obecná čeština. In *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Red. J. Jančáková, M. Komárek, O. Uličný. Praha 1995, s. 72-76.
- Sgall, P. – Hronek, J.: *Čeština bez příkras*. Praha 1992.
- Tomková, E. – Jiříčková, A.: *Dvůr Králové nad Labem a okolí. Historie a současnost ve fotografii*. Dvůr Králové nad Labem 2005.

Uličný, O.: Ke koncepci výzkumu běžně mluveného jazyka městského (městské mluvy) v Čechách. In *Sborník Pedagogické fakulty v Hradci Králové III*. Praha 1966, s. 155-170.

Utěšený, S.: K rozrůznění českého národního jazyka (Metodické a terminologické poznámky). SaS 41, 1980, s. 7-16.

Utěšený, S.: K vývoji běžné češtiny v dnešní jazykové situaci. In *Slavica Pragensia XXI*. Praha 1978, s. 287-292.

Utěšený, S. –Voráč, J.: Základní izoglosy severovýchodočeské nářeční oblasti. SaS 34, 1973, 138-144.

Český jazykový atlas 1 – 5. Praha 1992 – 2005.

Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví. Praha 1986.

Slovník spisovného jazyka českého I – VIII. 2. vydání, Praha 1989.

Internetové zdroje

Geografická charakteristika [online]. 1999-2009 [cit. 2009-03-09]. Dostupný z WWW: <<http://www.dvurkralove.cz/index.php?iSubMenu=39#6>>.

6 Přílohy

6.1 Vzor dotazníku

Jméno a příjmení (nepovinný údaj):

Rok narození:

Místo narození:

Bydliště (obec):

V současném bydlišti žiji od roku:

Dosažené vzdělání:

Předtím jsem žil(a) v: (napište jen místa několikaletých pobytů)

Místo původu matky (obec):

Místo původu otce (obec):

I. Doplňte tvary slov do vět tak, jak je běžně používáte – doma, mezi přáteli, atp. Nejde o spisovnou normu jazyka, ale o hovorovou podobu, jakou běžně užíváte.

1. Nehoří někde? C _____ kouř.
2. Počkej. Musím říct ještě něco Jirk _____ a Honz _____.
3. Nejlepší čaj je sypan _____, když ho scedíš přes s _____tko.
4. Rozbila jsem skleničku. Nevíš, kde je smetáček a lo _____.
5. Petříček běhá b _____ po zahradě, protože nemohl najít botičky.
6. Mluví _____ nich, jako by je dobře znal.
7. Pět a tři je _____.
8. Přinesla jsi mi tu knížku? – Jasně. Mám ji pod lavic _____.
9. Ty _____ na mě našťvaná?
10. Začíná hrát tenis. Teď trénuje _____ dpaly.
11. K _____bědu bude řízek s bramborovou kaší.
12. Naše kočka nejčastěji sedá na _____kně.
13. Jede pomalu. Většinou jezdí o dost rychle _____.
14. V kolik hodin z _____tra přijdeš?
15. Nechodila měsíc do školy. Byla v nemocnici na _____peraci.
16. Kapesné mi dává _____tec.
17. Neumím to opravit sám. Musím si to dát udělat _____borně.
18. Přinesu ti to až zítra. M _____m to doma.
19. Na jaře se babiččina zahrada vždycky hemží roztomi _____ housat _____ a kuřat _____.
20. Udělal to _____. Já ho viděl.
21. Pojedeme s tát _____ na tři dny na chatu. S brách _____ tam chodíme chytat ryby.
22. Doma ho nechtějí. Musí bydlet u c _____ lidí.
23. Máš radši kuře s bram _____ nebo s r _____.
24. Dáš si k tomu víno, nebo p _____o?
25. Pořád jim to říkám, ale neda _____ si říct.
26. Pověz mi tu historku o děd _____, když byl na vojně.
27. V sobotu jsme byli s Jirk _____ na Sněžce.
28. Jdu na večírek k Horák _____. Mají dneska výročí svatby.
29. Pro hrušky chodíme ke Dvořák _____. Mají vlastní sad.
30. Dával jsem ti vzkaz pro Honzu. Dal _____ mu ho?
31. Máš krev na ruce. Co _____ udělal?
32. Musím už jim poslat ten rukopis. Pros _____ mě o něj už týdny.

33. Tu tašku najdeš támhle za tou krabic _____.
34. Jsou oba gambleři. Vždycky prosáz _____ celou výplatu.
35. Kapesné propije, neučí se a chodí za školu. Nechápu, že jí to rodiče trp_____.
36. Nejradši mám nudlovou po_____. Rajskou zase moc nemu_____.
37. Řekni tát _____, že večer přijdu pozdě.
38. Představení už zač_____.
39. Zač_____ to právě včas. Už mě to čekání nebavilo.
40. Když to nevzal on, tak kdo to teda ukra_____.
41. Eva us _____ asi v deset a vstávala až v devět ráno.
42. Chtěla jsem ještě koupit rohlíky, ale už bylo zavř_____.
43. Na Vánoce míváme napeč _____ už dva měsíce předem.
44. Uklid' si pokoj. – Ale mami, já už mám ukli _____.
45. Mají jednu holčičku a dva klu _____ . Nejčastě _____ si hrají na vojá _____.
46. Můj čas na osmistovku je podprůměr. Budu muset častě _____ trénovat.
47. Možná by s tím něco udělali, ale nevěd _____ o tom.
48. Diktuj pomale _____ . Nestíhám si to zapisovat.
49. Chováte doma kromě slepic taky král _____ ?
50. Nevíš, kolik je hodin? – To bohužel nev_ m.
51. Už mě to tady nebaví. Jdu d _____ .
52. Pověz to těm kluk _____ . Rodič _____ brzo dojde trpělivost.
53. Počkám na tebe u Staré l _____ rny. Stejně si tam musím skočit pro prášky.
54. Není spěch. Máme na to m _____ času.
55. Ne _____ rád, když mi někdo mluví do řízení.
56. Skočím pro to. Mám to někde nah _____ v pokoji.
57. Musím jít. D_ le před domem už na mě čeká Honza.
58. Spálil jsem si pusu. Ta polívka je _____.

II. Dle instrukcí v závorce převed'te věty nebo části vět do podoby, jakou byste použili v běžné komunikaci. Např. ta mladá pohledná slečna (množné číslo: ty mladý pohledný slečny)

59. Ten mladý nadějný fotbalista (množné číslo):
60. Ta pěkná hnědovlasá holka (množné číslo):
61. To roztomilé žluté kuře (množné číslo):
62. S tou mladou slečnou (7. pád mn. čísla):
63. Ti tři čiperní kluci (7. pád mn. čísla):
64. Smál se tomu, jako by to slyšel poprvé. (2.os. jednot. čísla):
65. Je dnes večer doma? (2.os. jednot. čísla):
66. Přinese to domů. (minulý čas, on):
67. Řekne to kamarádovi. (minulý čas, on):
68. Spadne z toho stromu.(minulý čas, on):

III. Doplněte vhodný přívlastek na chybějící místo tak, jak byste ho použili v běžné mluvě. Napoví vám slovo v závorce. Použijte jen jedno volné místo, buď nad plnou, nebo nad přerušovanou čárou.

69. Znáš _____ tatínka _____ (Milan)
70. Viděl jsi toho nového _____ kamaráda _____ (bratr, brácha)
71. Ten _____ dobrman _____ mě málem pokousal (Dvořákovi)
72. Potkal jsem včera jednoho _____ přítele _____ (táta, taťka)
73. Povídali jsme si o _____ sestře _____ (maminka)
74. Půjdu tam s _____ kamarádkou (můj)
75. Vidám někdy _____ babičku (tvůj)
76. Přijde taky _____ sestra (můj)
77. Máš rád _____ sousedy? (svůj)
78. Nebojíš se doma bez _____ rodiny? (svůj)
79. Prázdniny bez _____ kamaráda si nedovedu představit (svůj)
80. Povídali jsme si o _____ knížce (tvůj)
81. Dej _____ pokoj (já)
82. Mám asi teplotu. Podej _____ teploměr (já)

IV. Ve větách vyberte a zakroužkujte tu variantu, která je přirozená vaší běžné mluvě. Pokud nabízené varianty neodpovídají tvaru, jaký běžně používáte, dopište svůj vlastní tvar k příslušné větě.

82. Půjčíš *mi / mně* pero?
83. *Seš / jsi / si* si tím opravdu jistý?
84. To *sis / si si* nemoh aspoň *vomejt / omejt / umejt / umýt* ruce?
85. S *mou / mojí* pomocí nepočítej.
86. Bez *mé / mojí / mí* účasti se obejdou.
87. *Vidělas / viděla jsi* to?

V. V tabulce označte křížkem X, co pro Vás platí o zadaném slově (zda ho znáte a zároveň používáte; nebo ho sice znáte, ale sám/sama nepoužíváte; případně ho vůbec neznáte). V případě, že zadané slovo znáte, ale nepoužíváte, připište do příslušné kolonky také to, od koho ho znáte (od babičky, maminky, sousedky...). Do posledního sloupečku stručně napište, co zadané slovo znamená.

	používám	znám, ale nepoužívám	neznám	význam slova
bedrunka				
drtek				
zásmážka				
kůt'ata				
škaredit se				
futeř				
připínák				
stříhavka				
chrout se				
kale				

kúča				
pangejt/pankejt				
remcat				
zmátořit se				
klút				
kohát				
vejdunek				
cacnej				
kortouč				
nacamranej				
ramplovat				
rozcapenej				
rozsápanej				
šlukat				
šplách				
špláchanec				
hajcat				
zahlížet				
(z)mamlat				
přifrcnutej				
plajzák				
šubrunk				
požrat se				
sápat se				
dožranej				
šlinc				
špačkovna				
zejma				
súva				

VI. V následujících větách zakroužkujte variantu, kterou byste v daném případě nejspíš použili.

Kdo je ten *hoch* / *chlapec* / *kluk* ?

Má ve vlasech *stezičku* / *pěšinku* / *pěšinu*.

Pořádnýho *mužskýho* / *chlapa* by člověk pohledal.

Náš *dědek* / *dědeček* mi vždycky vyprávěl příběhy z mládí.

Namočte mu *dudák* / *šidítko* / *dudlík* do medu, ať nebrečí.

Venku je pěkná zima. Nechoď tam *bez čepice* / *vlasatý* / *holohlavý* / *s holou hlavou*.

Dneska už se *šle* / *kšandy* nenesí.

Roztrh jsem si kalhoty, tak mi na ně máma dala *flek* / *záplatu*.

Těsto na knedlíky krásně *vzešlo* / *nakynulo*.

O víkendu nemám čas. Budeme *nahazovat* / *ohazovat* / *omítat* dům.

Nasekej *dračky / třísky* na podpal.
V sobotu jsem pomáhal tátovi *roubovat / štěpovat / štěpit* jabloně.
Zaklep / zatřes / zatřep tím stromem, ať ty hrušky popadají.
Jedeme na chalupu *česat / trhat / sklízet* ovoce.
Chci zalít kytky, ale nevím, kde je *konev / konvička / kropička*.
Neznáš něco proti krtkům? Máme zahradu samou *krtičinu / krtinu*.
Dneska je tam ale *liják / slejvák / lijavec*.
Přej si něco, támhle letí *beruška / baruška / bedrunka / sluníčko*.
Z těch třešní letos nic nebude. Lítá nám na ně *kos / kosák*.
Na sobotu už máme plány. Musíme na zahradě *pokácet / porazit* tři stromy.
Na jaře mám nejradši, když nám na zahradě rozkvetou *chudobky / sedmikrásky*.
Dneska je tam *ošklivo / šeredně*.
Pořádně se *ustroj / obleč*.
Jed' opatrně. Je tam *náledí / ledovka / ledovatka*.
Zítra nepřijdu do práce. Musím jet na *pohřeb / funus*.
To není bludička, to je *svatojánská muška / světluška / světýlko*.
Nasnáším spaní ve stanu. Můžu se zbláznit, jen když kolem leze *škvor / stříhavka*.
I když jsem se nastříkal repelentem, našel jsem si ve vlasech *klišť / připínáka*.